

Kapocs

A Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet folyóirata

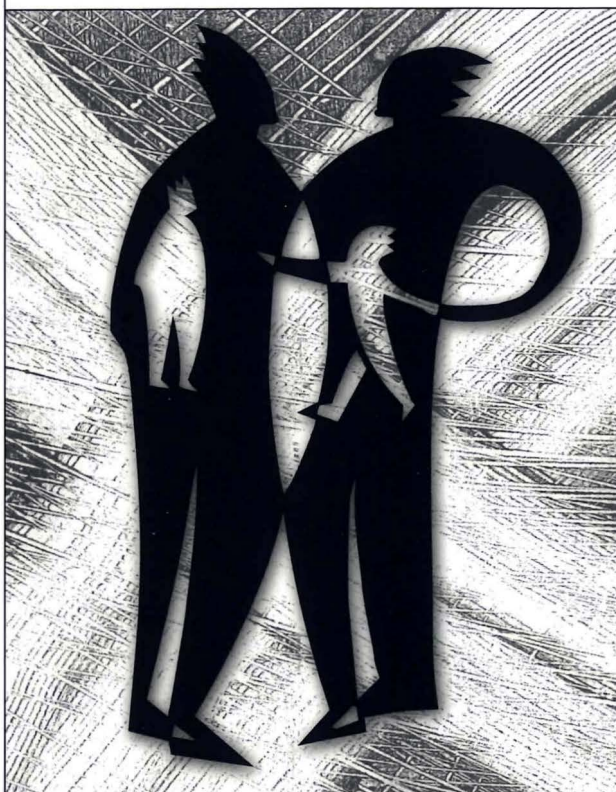
VII. évf. 4. szám 2008. augusztus

Hajléktalan emberek
alapjogairól

2

A bírósági végrehajtásról

15

Az éjjeli menedékhelyekről

20

A szociális szaktudásról

38

Bölcsődék megszűnéséről

58

37

Borza Beáta

„Emberi méltóság – korlátok nélkül”

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának hajléktalansággal foglalkozó projektje

„Emberi méltóság – korlátok nélkül”. Ezzel a mottóval indított el szakmai tanácskozássorozatot az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, amely a hajléktalanok jogainak hatékonyabb védelmét és az emberi méltóságon alapuló megoldási javaslatok koordinálását tűzte ki célul.

Élnek közöttünk olyan emberek, akik nem tudnak „hazamenni”, egyszerűen azért, mert nincs hova, se ház, se lakás, de még egy kis szoba sem, ami az övék, vagy egyáltalán a hajlékuk lehetne: ezek az emberek az utcán, fedél nélkül élnek. Főként tavasszal és nyáron a parkokban sütkérező ráérők tekintetét, ha figyeljük, vagy a ruhájukra téved a szemünk, nyomban látnivaló, hogy ezek az emberek nem a szabadidejüket, hanem az életüket töltik éppen ott, azon a padon. Ahhoz, hogy valaki az utcákon, parkokban, pályaudvarokon tengődő emberré váljon, néha elegendőnek bizonyul egy családi tragédia, egy válás, vagy éppen a magány, esetleg rossz társaság, vagy kisebb-nagyobb bűncselekmények, melyek börtönnel fenyegetnek. Egyre gyakrabban a munkahely elvesztése is az okok közé sorolható, de sok esetben az alkohol vagy a kábítószer is végül az utcára kényszerítheti az embert. Jól tudjuk mindannyian, hogy gyakrabban veszítheti el mindenét egy magányos ember, hogy ha nincs, aki gondoskodik róla, vagy segítsen neki egy válságos helyzetben.

Az emberi méltósághoz való jog mindenkit egyformán megillet, ezért indítottuk 2008-ban az említett tanácskozássorozatot, egyfajta „probléma- és szakmai ötletbörzét”, ahol valamennyi, a szakmában érintett szakember megbeszélheti egymással, hogyan lehet elérni a hajléktalanok jogainak hatékonyabb védelmét és az emberi méltóságon alapuló megoldási javaslatok megvalósítását. Ebben a sorozatban elsőként a *hajléktalan lét* problémáit és gondjait vettük számba, a második műhelybeszélgetésünk központi témája pedig a *hajléktalanná válás* jellemző, hétköznapi esteinek megismerése és az utcára kerülés lehetséges megelőzése volt. A munka harmadik állomása, s egyben lezáró programja egy ősszel tartandó zárókonferencia, melyen a lehetséges megoldások, a kiutak kerülnek terítékre.

A műhelybeszélgetések során tehát a hajléktalanság kiváltó okairól, illetve az utcai lét gyötrelmeiről folytattak párbeszédet az érintett civil szervezetek, intézetek szakértői, a Szociális és Munkaügyi Minisztérium, a Bankszövetség, az önkormányzatok és a rendőrség képviselői. A résztvevők egyetértettek abban, hogy az államnak komolyabb energiát kell fordítania a megelőzésre. Ez a szabadságbarát megoldás hatékonyabb és olcsóbb, mint a már kialakult hajléktalanság kezelése. Fel kell lépni a megbélyegzés, az előítéletek ellen, szankciók helyett meg kell találni az együttműködés formáit, ahol az állam – a civilekkel karöltve – a bajba jutott polgárok szövetségeként lép fel.

A hajléktalanság számos kiváltó oka között vannak olyan tipikus élethelyzetek, amelyekből egyenes út vezethet a nyomor és kilátástalanság felé, de különösen veszélyeztetettek az idősek, az állami gondozásból kikerült fiatalok vagy azok a mentális betegségekben szenvedők, akiket a „leépített” kórházakból, például az OPNI bezárása során „hazaküldtek,” de sok esetben valójában az utcára kerültek. Kiemelten foglalkoztunk a hitelezés és az ún. adósságspirál kialakulásával, ennek kapcsán a banki ügyfelek hatékonyabb jogvédelmének eszközeivel és az adósságrendezés fontosságával. Szó esett emellett a börtönökből szabaduló emberek esélyeiről, az országos lakáshelyzet ellentmondásairól, a bírósági végrehajtás anomáliáiról. A kényszerből utcán élők között egyre több a fiatal, iskolázatlan ember, akinek esélye sincs elhelyezkedni, így szinte teljesen kilátástalan helyzetben van.

A megoldások komplexek és hosszú távra szólnak. Ide tartozik a szociális bérlakások építése, az otthonteremtési és albérleti támogatások vagy a szakképzettség megszerzésének segítése. Léteznek jó példák, működő rendszerek: egyes esetekben a törvényi szabályozás tud segíteni, máshol inkább jogtudatosításra, ügyfélbarát eljárásra van szükség. A hajléktalanná válás hatékonyabb megelőzését nem csupán a forráshiány hátráltatja: súlyos problémát jelent az a társadalmi előítélet, mely szerint hajléktalanná önhibájából válik az ember.

Társadalmi és szakmai párbeszédre van szükség, amelyben az egyetértés az alapjogok, az emberi méltóság védelme körül alakul ki, az állampolgári jogok biztosa pedig továbbra is koordinálja ezt a párbeszédet – utalt a projekt vezérfonalára zárszavában az ombudsman. A hajléktalanok jogainak védelmével foglalkozó következő, s egyben a kiút lehetőségeit elemző konferenciabeszélgetésre kora ősszel kerül sor.

A 2007 őszén indult következő – immár harmadik – ombudsmani ciklusban számos újítást, eddig kevésbé kihasznált lehetőséget kívánunk az emberi jogok érvényesülése érdekében feléleszteni. Amint az a fenti sorokból kiderült, néhány nagy horderejű, a társadalmi problémákat jól tükröző, kreatív és együttműködő megoldást igénylő kérdést egy-egy projekt keretében, pontosan kidolgozva, megfelelő programmal és szakmai háttérrel dolgozunk fel, és tárunk a szakma, a nyilvánosság és a politikusok elé. Szándékunk szerint ezzel a módszerrel több eszközt vonhatunk be vizsgálatainkba, és nemcsak konkrét, hanem hosszú távú, tendenciákat is hangsúlyozó, alapjogi szempontú megoldásokat is modellezhetünk. Intenzív együttműködést kezdeményeztünk számos szakmai és civil szervezettel, szakmai konzultációkat, konferenciákat rendeztünk és kívánunk szervezni az érintett területek jogi és társadalmi kutatásainak eredményeit feldolgozva. Ezen túlmenően egy-egy speciális jogterületen saját kutatási programot állítottunk össze, mely ugyancsak jelentős újítás a jogvédelem általunk képviselt területén. Ennek megfelelően jelentősen bővültek nemzetközi kapcsolataink, szorosabb együttműködés körvonalazódik az európai államok ombudsmanjaival, de más főként az emberi jogok kérdésében tevékenykedő nemzetközi intézményekkel.

Természetesen mi magunk sem gondoljuk, hogy a társadalmi együttélés kihívásai csupán a jog eszközeivel volnának megoldhatók, vagy megjeleníthetők. Ezért az ombudsmani működés során úttörő vállalkozás, hogy a megszokott szakmai, tudományos pályázati lehetőségeken túl művészeti szempontú gondolkodással is gyarapítsuk az emberi jogok, különösen az emberi méltóság megjelenési formáit. A 2008. januárban kiírt gyermekrajzpályázatra közel ezerháromszáz pályamunka érkezett az ország területéről, de határainkon túlról is. A rajzokon, festményeken, batikolt anyagokon több alkalommal jelenítették meg a gyerekek és fiatalok a család képét, a hajléktalan lét iszonyatát. A meghívott szakmai zsűri döntését követően hivatalunk állította ki a műveket. Szintén kiállítást nyitott a hivatal a hajléktalan művészek munkáiból, mely ugyancsak a nagy nyilvánosság elé tárhatta ennek a kemény létformának testi-lelki küzdelmeit.

Projektjeink között említtem meg, hogy a gyermeki jogok mindezidáig egyedüli legitim alapjogvédőjeként, e kiemelt feladat minél teljesebb megvalósítása érdekében, a 2008-as évben – hat évre szóló – gyermekjogi projektet indítottam el. A gyermekjogi projekt egyik legfontosabb eleme a – főként – gyermeki jogokkal kapcsolatos jogtudatosítás. Bármely jog érvényesülése és érvényesítése csak abban az esetben lehetséges, ha az érintett tisztában van

az őt megillető jogokkal, valamint a jogérvényesítés lehetséges módozataival. A jogismeret ugyanis különösen jelentős a gyermekjogok esetén, hiszen egyrészt a gyermekek életkori sajátosságaikból adódóan kiszolgáltatottabbak a felnőtteknél, kevésbé képesek érdekeik képviselésére és jogaik érvényesítésére; másrészt meggyőződésünk, hogy a felnőttek emberi jogokkal kapcsolatos jogismerete és jogtudata, ha úgy tetszik kultúrája gyermekkorban alapozható meg. Ezért indítottuk el Európában egyedül álló módon a – valamennyi alkotmányos jogot magában foglaló alapjogi katalógust tartalmazó – gyerek-site-unkat.

Végül, de nem utolsósorban ugyancsak jelentős, a harmadik 2008. évi ombudsmani projekt, amely a gyülekezési jog hazai érvényesülését, gyakorlásának kereteit, kihívásainak problémáját feldolgozó, a közterületi rendezvényeket gyakran a helyszínen vizsgáló nagyszabású munka, mely csaknem minden tekintetben felöleli az ombudsmani tevékenység határain belül lehetséges valamennyi eszközt. Hasonlóan a többi projekthez, ebben is kitüntetett szerepe van a különböző szakmai szervezetek bevonásával megtartott műhelybeszélgetéseknek és az azok eredményeinek szakfolyóiratokban történő publikálásának.

Hajas Barnabás

A „karfás” jelentést megelőző ombudsmani gyakorlat

Egy szociális munkás fordult még 2006-ban az állampolgári jogok országgyűlési biztosának általános helyetteséhez azt sérelmezve, hogy egyes fővárosi kerületi önkormányzatok a köztéri padokra közbülső karfákat szereltek fel annak érdekében, hogy onnan a hajléktalanokat távol tartsák. Amint az a hajléktalan-ellátásban résztvevők körében ismert, 2007 decemberében dr. Szabó Máté ombudsman az OBH 2641/2006. számú ügyben készült jelentésében megállapította, hogy a közbülső karfával felszerelt köztéri padok (pl. ún. „budavári ülőpad”) elhelyezése az alkotmányos jogok szempontjából önmagában nem kifogásolható. Azonban a vizsgálat során beszerzett polgármesteri válaszokból, vagy képviselői nyilatkozatokból megismerhető információk szerint az említett padok elhelyezésének nem esztétikai indokai voltak, hanem kifejezetten arra irányultak, hogy azokon hajléktalanok ne feküdhessenek. A biztos rámutatott, hogy „[e]zzel a »karfa« az emberi méltóságra sérelmes adminisztratív és társadalmi kirekesztés szimbólumává, emblémájává vált Budapesten.” Ezt a „technikai megoldást” egy olyan alkotmányosan indokolhatatlan, mentalitásában pedig embertelen megoldásnak tartotta az ombudsman, amely az emberi méltósághoz való joggal összefüggő visszásságot okoz.¹

Elvi élel mutatott rá a biztos arra is, hogy megengedhetetlennek, egyúttal pedig az emberi méltósághoz való joggal összefüggő visszásság veszélyét hordozónak tart minden olyan adminisztratív megoldást, vagy arra irányuló javaslatot, amely a szükséges intézkedéseket a hajléktalanok közterületi jelenlétének „városképi kérdésre” adott válaszként próbálja megfogalmazni. Továbbá alkotmányosan sem indokolható semmiféle, a hajlék nélkül élő emberek életszükségleteit tovább nehezítő intézkedés.

Annak ellenére, hogy 2007 karácsonya, vagyis erre fókuszáló alapjogi projektjének megindítása őt szembetűnően sokat foglalkozik az állampolgári jogok országgyűlési biztosa a hajléktalansággal – így különösen a hajléktalanná válás problémájától az abból kivezető utak felderítéséig – kapcsolatos kérdésekkel, távolról sem előzménynélküli e határozott fellépés.

A hajléktalan személyek, illetve a hajléktalanná válás fenyegetettségében élők helyzetével az ombudsmanok munkájuk kezdete, 1995 óta folyamatosan szembesültek, és a hajléktalanná

válás megelőzésére tizenkét éven keresztül több indítványt, ajánlást tettek.

Közismert, hogy az utcán élő emberek érdekérvényesítő képessége rendkívül csekély. A szociális szakemberek azok érdekében tudnak szót emelni, akik már kapcsolatba kerültek egy szociális ellátó intézménnyel. Az országgyűlési biztosok pedig éppen emiatt fordítottak különös figyelmet a hajléktalanok problémáira, és az ilyen esetekben rendszeresen és visszatérően hivatalból indítottak vizsgálatot. A hajléktalansággal kapcsolatos problémák leggyakrabban az *élethez és emberi méltósághoz való jog*, a diszkrimináció tilalma és az esélyegyenlőség biztosításának állami célkitűzése, a szociális biztonsághoz valamint a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog sérelmének veszélyét hordozzák. Az említett alapjogok közül kiemelt szerepet játszik az *emberi méltósághoz való jog*, melynek a szociális biztonsághoz és a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való joggal létező kapcsolatát az Alkotmánybíróság egy 1998-ban született határozatában fogalmazta meg első alkalommal deklarálva, hogy e jogok – meghaladva a korábbi kifejezett államcél – az élethez, és az *emberi méltósághoz* való jogra tekintettel részesülnek alapjogi védelemben.

Az emberi méltóság mindenkit megillet, így a hajléktalan embert is. Ennek az elvnek a sérelme vezet az adminisztratív kirekesztés és az állampolgári agressziók vissza-visszatérő gyakorlathoz, amellyel szemben az ombudsmannak fel kell lépnie az emberi méltóság védelmében.

Már az 1995-96 évekről készült beszámoló szerint is gyakran és széles körben jelentkező gond volt a lakáshoz jutás. Ekkorra Budapesten gyakorlatilag megszűnt a szociális lakás juttatása. Az önkormányzatok ilyen lehetőségekkel már nem vagy alig rendelkeztek. A még elérhető lakáscélú szociális támogatás a legelesettebb réteg számára kevésnek bizonyult az első lakás megszerzéséhez. A szociális lakáskölcsön rendszere és intézményi háttere kidolgozatlan volt. A meglévő lakás fenntartása a közüzemi díjak, különösen a távfűtési és vízdíjak folyamatos emelkedése miatt egyre nagyobb és nehezen teljesíthető erőfeszítést kívánt az alacsony jövedelemmel rendelkezőktől. Az ombudsmanok már ekkor felhívták a figyelmet arra, hogy ha a folyamatot nem sikerül fékezni, akkor ez a családok széthullásához, a hajléktalanok számának megnövekedéséhez vezethet. A lakásügyek egy részében egyáltalában nem tudtak segíteni a biztosok, más esetekben az önkormányzati rendeletek felülvizsgálatát kérték a legelesettebb rétegek érdekében (OBH 69/1995, OBH 567/1995, OBH 859/1995, 2999/1996. számú ügyek).

1997-ben több mint száz olyan panaszos fordult az ombudsmanokhoz, akik 1989 előtt vettek fel olyan szociális lakáskölcsönt, amelyek törlesztési feltételeit az 1991-es költségvetési törvény alapvetően és egyoldalúan megváltoztatta. Az akkor kialakított rendszerben, akik tehették, visszafizették a kölcsönt. Akik nem fizették vissza, azok vagy nem tudták ezt megtenni, vagy a kölcsön egy részének elengedésére vonatkozó megoldást választották. Az eladósodottak többségükben már akkor is olyan társadalmi rétegekhez tartoztak, amelyeknek nem állt módjában a kedvezmények egyik formájának elfogadása sem. Kénytelenek voltak a törlesztőrészlet mellett a megemelt kamat fizetésére. Ez utóbbi az eredeti összeg négyszeresét jelentette. Amennyiben – körülményeik romlása miatt – nem voltak képesek fizetni, a bank követelése – 30% feletti kamat és a 6% késedelmi kamat mellett – nem egészen három év alatt megduplázódott. Az 1991-es változtatás következtében, az akkor fizetéseképtelenek mára a legrosszabb szociális helyzetű rétegbe kerültek át, többségük nyugdíjas, rokkantnyugdíjas, nagycsaládos, munkanélküli, kis fizetésű. Az említett panaszosoknak a legnagyobb sérelmet a még tulajdonukban lévő ingatlan – tartozás miatti – elárverezése jelentette. Az ombudsmanok rámutattak arra, hogy *„a végrehajtási törvény jelenlegi konstrukciója veszélyezteti a szociális szükségletet meg nem haladó méretű lakások eladósodott tulajdonosainak hajlékhoz való jogát. A vizsgálat megállapította, hogy a jelenlegi helyzet alkotmányos visszásságot okoz, sérti az Alkotmányban rögzített szociális szükségletet meg nem haladó hajlék védelmét. Ezért, ezekre a lakóingatlanokra speciális végrehajtási szabályokra lenne szükség, olyanokra, amelyek nem teszik lehetővé az ingatlan forgalmi értékénél lényegesen alacsonyabb áron történő árverési értékesítését.”* (OBH 9019/1996.)

Az Alkotmánybíróság 2000. november 8-án hirdette ki határozatát az országgyűlési biztosok alkotmányértelmezési indítványa ügyében. A 42/2000. (XI. 8.) AB határozat egy három éve tartó bizonytalan állapotot szüntetett meg, amikor kimondta, hogy az Alkotmány 70/E. §-ban deklarált szociális biztonsághoz való jogból nem vezethető le az állampolgárok hajlékhoz való joga. Ezzel a határozattal egyértelművé vált az országgyűlési biztosok lehetősége az állampolgárok alapvető jogainak vizsgálatában. Az AB határozat nem zárta ki annak szükségességét, hogy az állam jogszabályokban rendezze a hajlékhoz való jog kérdését, azaz hogy alakítson ki egy szociális védőhálót azok számára, akik önhibájukon kívül kerülnek olyan helyzetbe, hogy hajléktalanná válhatnak. Az ezt követően ugyancsak 2000-ben, a Szociális és Családügyi Minisztériumtól kapott tájékoztatás szerint intézkedési terv készül az önhibájukon kívül eladósodott személyek és családok helyzetének rendezésére, amely a

ténylegesen rászorulóknak a lakásmegtartás esélyét növelné (OBH 4314/1999., OBH 94/2000.).

Az ombudsmanok többször tapasztalták, hogy az önkormányzati bérlakások radikális csökkenése miatt szinte megszűnt a lakásmobilitás, ezért fordulhatott elő például az, hogy egy – terézvárosi – család „ideiglenesen” 12 évig átmeneti lakásban lakott. (OBH 859/1995., OBH 3927/2000.)

Egy másik kilakoltatási ügyben – amelyben a panaszos azt sérelmezte, hogy a lakásába több személy erőszakkal behatolt és gyermekestől, bútorostól az utcára tették – a jegyző súlyos mulasztását állapította meg a biztos helyettese. A panaszos sérelmezte, hogy bár a kilakoltatást követő napon az önkormányzathoz fordult, és azt követően is többször kért birtokvédelmet, semmilyen segítséget nem kapott. Az ingatlant egyébként – OTP-tartozás miatt – a panaszos családja által lakottan árverezték el. A panaszos személyesen, majd a jegyzőkönyvi meghallgatáson kérte a jegyző segítségét az új tulajdonossal szemben, aki ingóságai nagy részét kipakolta, a bejáratú ajtó zárját lecserélte, és ahhoz nem adott kulcsot. A biztos helyettese megállapította, hogy súlyos mulasztást követett el a jegyző, amikor a panaszos birtokháborítási panaszára a birtokvédelmi eljárást nem folytatta le, nem kötelezte a panaszos birtoklását megzavaró új tulajdonost az eredeti állapot helyreállítására. (OBH 4897/1999.)

Amint arra az országgyűlési biztosok 2001. évi tevékenységükről szóló beszámolójában is felhívták a figyelmet, *a hajléktalanság problémája nem csak a szállás kérdését veti fel*. Ezen túl is felmerülhetnek olyan kérdések, melyek az utcai életmódból, esetleg a lakcím-nélküliségből adódnak. Ilyen például az, hogy éri-e hátrány a hajléktalanokat *az egészségügyi ellátás* során azért, mert utcán élnek, nincs lakcímük, esetleg nincsenek irataik. Az országgyűlési biztos 2000-ben OBH 3604/2000. számon vizsgálatot folytatott a hajléktalanok egészségügyi ellátásával kapcsolatban. A vizsgálat alkotmányos joggal összefüggő visszásságot állapított meg a mentőszolgálat eljárásával, a hajléktalanok kórházi osztályra történő felvételével, a kórházi felvétel előtti fürdetés, fertőtlenítés gyakorlatával összefüggésben. Alkotmányos joggal összefüggő visszásságot okozónak ítélte azt a körülményt is, hogy a kizárólag hajléktalan betegeket ellátó egészségügyi szolgáltatók a felszereltségükhöz képest súlyosabb állapotú betegeket is kénytelenek felvenni, továbbá azt is, hogy az egészségügyi ellátást már nem igénylő, de önellátásra alkalmatlan hajléktalanok

elhelyezése megoldatlan. Az ajánlásokat az érintettek a beszámolási időszakban fogadták el, és annak eredményeképpen több intézkedés is történt. Ezek célja az utcán élő emberek egészségügyi ellátásának javítása volt. A Szociális és Családügyi Minisztérium az Egészségügyi Minisztériummal közösen munkacsoportot állított fel, mely folyamatosan vizsgálta az egészségügyi ellátás után hosszú távon további gondozásra szoruló, utcai életre, önellátásra képtelen hajléktalanok elhelyezési problémáit, felméri a létező férőhelyeket és az igényeket. A két minisztérium egy bizottságot is létrehozott azzal a feladattal, hogy új megoldásokat dolgozzon ki a fertőtlenítő fürdetéssel és a preventív kezelésekkal kapcsolatban; továbbá, hogy vizsgálja meg, milyen megoldási módok lehetségesek a hajléktalan tbc-ben szenvedő nők, valamint a tumoros hajléktalanok kezelésére.

2001 decemberében az általános biztos és a kisebbségi biztos közös közleményt adott ki a decemberben is folytatott kilakoltatásokról, rámutatva arra is, hogy *„a télen végrehajtott kilakoltatás az állampolgárok életét közvetlenül veszélyeztetheti, ezért az ilyen esetben végrehajtott kilakoltatás ellentétes az Alkotmánybíróság határozatában foglaltakkal. Indokoltnak tartjuk – az elmúlt években kialakult gyakorlathoz hasonlóan – a téli időszakra a kilakoltatások felfüggesztését, és egyidejűleg olyan megoldások felkutatását, melyek a tulajdonosi, bérbeadói jogok hatékony védelmével egyidejűleg biztosítják a hajléktalanság veszélyének kitett állampolgárok alapvető jogainak védelmét is.”*

Először 2002. évi beszámolójukban hangsúlyozták az országgyűlési biztosok, hogy a hajléktalan személyek ügyeinek vizsgálata alapján megállapítható, hogy a *probléma nagyobb hatékonysággal, humánusabban előzhető meg, mint a kialakult hajléktalanság utólagos „kezelése”, vagy a hajléktalanok „visszavezetése a társadalomba”*. Ezért szakmai véleményével támogatta a családok hajléktalanságának megelőzéséről szóló országgyűlési határozati javaslatot, és felajánlotta segítségét a szakminisztériumnak a hajléktalanság okainak vizsgálatához, és a hajléktalanná válás veszélyének leginkább kitett társadalmi rétegek támogatási módszereinek megtalálásához. A minisztérium a felajánlott segítséget elfogadta, és az együttműködés 2003-ban megkezdődött.

Ezzel együtt a biztos álláspontja szerint az állam köteles megfelelő jogszabályokkal, intézkedésekkel, és a pénzügyi feltételek biztosításával támogatni az önkormányzatokat a családok átmeneti szállása országos hálózatának megteremtésében. *Az önkormányzat szállásbiztosítási kötelezettsége azonban nem keletkeztet az állampolgárok számára alanyi*

jogosultságot. Az OBH 3010/2001. sz. ügyben az országgyűlési biztos egy volt állami gondozott elhelyezési ügyét vizsgálta meg. Az egyedi eset arra is felhívta a figyelmet, hogy hatékony és ösztönző állami beavatkozás nélkül az „átmeneti szálló” életformává válik.

Ugyancsak 2002-ben szembesültek az ombudsmanok azzal az önkormányzatok feladatmegoldásainak hiátusait felfedő jelenséggel, hogy a szociális ellátó feladataik során jelentkező problémáikat „exportálják”, azaz megkísérlik azokat más önkormányzatokhoz áttérlni, néha akár ingatlan vásárlásával, vagy annak támogatásával is. (OBH 3875/2002.)

Az országgyűlési biztosok gyakorlatában a hajléktalan emberek alapjogai érvényesülésének kérdésköre 2003-ban is több ízben került előtérbe. Alapjogokról tettek a beszámolóban említést, de „a súlyosan hátrányos helyzetű, otthontalan emberek számára gyakorta nem a jog a kérdés, hanem az élet.” Az életminőség javítása, az integráció a munka világába, az egészség helyreállítása azonban túl van az ombudsman aktív tevékenységi körén, a törvényben biztosított reparációs jog gyakorlásán. 2003-ban két új intézmény felállításával vált lehetővé a hatékonyabb együttműködés a hajléktalan emberek, az ellátók, valamint a közöttük gyakran csak közvetítő ombudsman között.

Az országgyűlési biztos a 2004. évi munkájában a hajléktalan emberek alapjogai érvényesülésének kérdésköre egy megújult szemléletű szociális program keretében került előtérbe. Míg korábban csak az alapjogok sérelmének veszélyére hívták fel a figyelmet, – ideértve a súlyosan hátrányos helyzetű, otthontalan emberek számára elsődleges létkérdést is – ezúttal az életminőség javításáról, a munka világába való integrációról is szólhattak. Már nem csupán koncepciókról és programokról számolhattak be, hanem a megvalósult kezdeti lépésekről is. Beszámolójukban leszögezték, hogy szinte valamennyi tartósan hajlék nélkül maradó embert, családot előbb vagy utóbb érint az átmeneti szállások valóságos átmenetisége, két évig tartó ideiglenes befogadóképessége. Ezért létkérdés a Menhely Alapítvány által működtetett Szociális Információs Szolgálat, ahol jogvédő fórum is működik.

A hajléktalanná válás egyik szociológiai folyamata tárult fel abban az ügyben, melyben a lakáscélú hitelét – munkanélkülivé válása miatt – törleszteni képtelen panaszos a hitelszerződés felmondását követően, a hitelintézet által vezetett végrehajtás során ingatlanát elveszítette, a befolyt árverési vételár nem fedezte az hiteltartozást, majd az ingatlan – röviddel az árverést követően – a szabadpiaci forgalomban az árverési ár többszöröséért kelt

el (OBH 1891/2003.).

A hatékony együttműködés az ICSSZEM miniszteri biztosával és a különböző civil szervezetekkel, a sokat bírált, de kétségtelenül megújult szemléletű szociális program nyújtotta lehetőségek megfelelő kihasználása, illetve a médiának a hajléktalanok napi gondoljaival összefüggő, fokozottabb érdeklődése, ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy kitörést találjunk a hajléktalan emberek megértéséhez, helyzetük integrált szemléletéhez, s végül az adekvát segítség megtalálásához. Így 2005. évben csupán három konkrét panasszal kapcsolatban került az országgyűlési biztos látóterébe a hajléktalan emberek sorsa. Az életminőséget kifogásoló, az emberi méltóságot sértő körülményekről, eljárásokról szóló panaszok, illetve beszámolók közül két ügyben, a jogbiztonság sérelme mellett az emberi méltósághoz való joggal összefüggésben állapított meg visszasságot a biztos.

Ugyancsak a 2005. évi beszámolóban utalt első ízben az országgyűlési biztos a városkép megőrzése érdekében alkalmazott különböző *önkormányzati „távoltartási” technikákra*.

2006. legszembetűnőbb tapasztalata az volt, hogy a panaszok rendszerint nem a hajlék nélkül élő emberektől, hanem a „hajlékosoktól”, vagy ahogyan a panaszosok magukat nevezni szokták, a „normálisan élők”ől” érkező, a hajléktalan emberek életmódját kifogásoló, annak látható nyomai miatt neheztelő beadványok voltak. A hajléktalan emberek alapjogai érvényesülésének, konkrét panasz alapján történő vizsgálatára ezúttal is csupán néhány esetben került sor. A krízis helyzetek megoldására „kiépült” szállórendszer vagy a fűtött utca, illetve az ellátó intézmények munkatársaival való informális együttműködés nem igényel(t) klasszikus alapjogi vizsgálatot, sőt gyakran a biztos hatásköre sem terjed ki a panaszolt helyzet orvoslására. A biztos helyszíni vizsgálatot (OBH 4930/2005.) a szolnoki hajléktalanszállón folytatott.

Az igények növekedése sürgető a szakemberek számára, ugyanakkor a hajléktalan lét nem csupán elhivatott szakmai hozzáállást, hanem a *társadalom toleranciáját* is növekvő mértékben igényli. A hajléktalanügyi miniszteri biztos minden segítséget megérdemlő tevékenységével, a méltó segítség filozófiája szerint sorra születtek az egyes ellátási formák, készültek az integráló programok, folytak a megoldási kísérletek. Ebben a munkában nyújthatnak alapjogi érveket az országgyűlési biztosok. Mindezzel együtt az állami kötelezettségek teljesítéséhez továbbra sem nélkülözhető a *civil szféra* segítése, az

önkormányzatok együttműködése, az oktatási/képzési intézmények felkészítő/nevelő szerepe.

A korábbi ombudsmanok több olyan vizsgálatot is folytattak, amelyekben „visszaköszöntek” az egy évtizeddel korábbi élethelyzetek, amelyek az adósságspirálba kerülés reális kockázatát vetítették előre. **Az helyettes** biztos hivatalból folytatott vizsgálatot a magas kamatozású – jellemzően kiszolgáltatott helyzetben lévő családok által igénybe vett – gyorskölcsönök,² továbbá négy beadvány alapján a lakásvásárlási kölcsön kezelési költségének egyoldalú, a havi törlesztési kötelezettség jelentős emelkedését okozó módosításának³ gyakorlata ügyében, illetve egy kelet-magyarországi kistélepülés tekintetében a lakásfenntartási támogatási kérelmek elintézését is vizsgálta.⁴

¹**Jegyzetek**

Az ombudsmani jelentés a projekt első kézzelfogható eredménye.

² OBH 6048/2005.

³ OBH 2958/2006., OBH 2763/2006., OBH 2963/2006., OBH 3740/2006.

⁴ OBH 6215/2005., OBH 6222/2005.

Lápossy Attila

Az állam mint szövetséges – egy alapjog-elméleti széljegyzet a hajléktalanság megelőzéséhez*

Drámaian kevés szociális lakás, növekvő eladósodás, uzsorakamatok, elárverezett ingatlanok, kilakoltatások, újratemelő szegénység és kiszolgáltatottság. Néhány, a hajléktalanná válással kapcsolatos hívószó, amelyek az ombudsmani gyakorlatból, az egyes jelentésekből is gyakran visszaköszönnek. Nem lehet kérdéses, hogy a kirekesztődés, a szegregáció, a lecsúszás, a szociális ellehetetlenülés, és ennek végső fokozata, utolsó stádiuma, a hajléktalanná válás olyan folyamatok, amelyekkel szemben valamennyi államnak hathatósan küzdenie kell.

Rövid előadásom kiindulópontjaként két kérdést fogalmaztam meg. Elsőként: lehet-e az állam megmentője helyett inkább a szövetségese a bajba került, a hajléktalanság felé sodródó polgárának? Érvényesülhet-e alkotmányosan egy, a megelőzésre és az egyéni önrendelkezési jogra építő, alapjogvédő állami attitűd? Másodikként: milyen eszközökkel képes hozzájárulni az állampolgári jogok országgyűlési biztosa a hajléktalanná válás hatékonyabb megelőzéséhez? Az első kérdés eldöntéséhez elsődlegesen azt kell megvilágítani, hogy az államot a hajléktalanná válás megelőzésével kapcsolatban milyen alkotmányos kötelezettségek terhelik, felhozhatóak-e alapjogi érvek a preventív beavatkozás mellett. A második kérdés kapcsán az is vizsgálható, hogy egyfajta proaktív ombudsmani szerepfelfogás – a hagyományos eszközökön túl – milyen újabb lehetőségeket rejt magában a szociális jogok védelmének szférájában.

A hajléktalanság olyan társadalmi probléma, amely esetében a megelőzés eszközrendszerére kell nagyobb hangsúlyt helyezni. A megelőzés sikeres receptjének egyik titka a komplex megközelítés, azaz, ha a megoldások keresésekor a problémához kellő nyitottsággal közelítünk, nem fogadjuk el egyetlen szempont kizárólagosságát. Közkeletű tévedés például, hogy egyes, az egész társadalom számára negatív tendenciák, mint a hajléktalanná válás, csupán a jogi eszközrendszer, pláne represszív szankciórendszer csatasorba állításával leküzdhetőek.¹ Az alapjogi nézőpont egy olyan szerencsés – a konkrét jogi szabályozáson túlmutató, de a parttalan (jog)filozofálgatást elkerülő – elvi magaslatot jelenthet, ahonnan áttekinthető egy-egy társadalmi „problémavölgy”. A jogi beavatkozás zónáinak

kiválasztásához biztosan kapóra jön az alapjogi megközelítés, amely az állam szerepéről vallott elképzelésünket is megvilágítja.

Az állam szerepéről és lehetőségeiről gyakran és sokat vitázunk, különösen akkor, ha szociális támogatási rendszer a téma, kinek mennyi és hogyan járjon, kinek mire van joga, és mire nincs. Az alapjogi érvek – az emberi méltóság védelme – azonban sajnálatosan hiányoznak ezekből a vitákból, vagy háttérbe szorulnak a számok, közgazdasági, szociológiai és természetesen politikai szempontok között. Jelen fórumnak, műhelybeszélgetésnek az egyik célja, hogy az alapjogi érveket is bevonja, sőt kiemelje a hajléktalanná válásról folytatott diskurzus során.

Az állam szerepe az alapjogok szférájában is változó, az első generációs szabadságjogoknál – ebbe a körbe tartozik az élethez és emberi méltósághoz való jog, a véleményszabadság, vagy éppen a lelkiismereti és vallásszabadság – be nem avatkozó attitűdöt várunk el: azt, hogy tartsa tiszteletben szabadságunkat. A jogi garanciák annak a szolgálatába kell, hogy álljanak, hogy az illetéktelen beavatkozást kizárják, az államot keretek közé szorítsák, például ahogy egy ismert alkotmánybírói tézis szól, senkit ne kényszeríthessen olyan helyzetbe, amely meg hasonlításba viszi önmagával.²

A második generációs gazdasági és szociális jogok (így például az egészséghez vagy a szociális biztonsághoz való jog) esetében éppen ellenkező a helyzet, az államtól beavatkozást várunk el, gondoskodjon a rászoruló polgáraitól, ennek keretében hozzon létre és működtessen szociális, egészségügyi intézményeket, ösztönözze a munkahelyteremtést, adott esetben támogatásokat, segélyeket folyósítson. Nem mondható ugyan, hogy az első generációs szabadságjogok biztosítása éppenséggel ingyenes volna, de a szociális jogoknál fokozottan jelen van az állam teherbíró képességére való hivatkozás. Az anyagi források, a rendelkezésre álló közpénzek ugyanis végesek. Az alapjogi garanciáknak itt az a rendeltetésük, hogy – különösen rosszabb időkben, gazdasági válságok esetén – egy minimum megélhetési szintet védelmezzenek, a rendszert egészében fenntartsák, ne kizárólag az állam tetszőleges mérlegelésén múljon a védelmi szint csökkentése.

A harmadik generációs jogok (köztük az egészséges környezethez való jog, a fogyatékosok jogai, a betegjogok, a fogyasztóvédelmi jogok) azért különlegeseek, mert ugyan fokozottan megjelenik bennük az esélyegyenlőséget előmozdító állami beavatkozás, de az állam itt

egyfajta szövetségi szerepbe kerül. Azokban az élethelyzetekben, amikben az egyén kiszolgáltatott, például egy egészségügyi intézményben vagy egy nagy multinacionális céggel szemben mint fogyasztó, ezt az aszimmetriát próbálja orvosolni, a jogi garanciákkal ellensúlyozni. Biztosítja az információhoz jutását, jogi megoldásokkal könnyíti meg a jogérvényesítés lehetőségét, külön jogvédő intézményeket állít fel, a civil szféra, civil jogvédők tevékenységére is épít.

Az állam jellemzően akkor avatkozik be, ha már „baj van”, ha az utcára kerül valaki, így élete, testi épsége, egészsége vagy éppen méltósága közvetlen veszélynek van kitéve. A hajléktalanság területén az állam alkotmányos kötelezettségei elsődlegesen a már létrejött probléma kezelésével hozhatók kapcsolatba, vizsgálni kell azonban a preventív beavatkozás lehetőségeit. Dilemma, hogy van-e bármilyen lehetőség az állam részéről arra, hogy megelőző intézkedéseket alkalmazzon: a hajléktalanság „forrásaira”, kiváltó okaira tekintettel avatkozzon be.

Egy közkeletű hasonlattal élve, a pohár lehet félig üres, illetve lehet félig tele. Félig üres – mondhatnánk némileg pesszimistán, mivel a rászorulókról való kiterjedt szociális gondoskodás pusztán egy elvont államcél, a szociális biztonság az Alkotmánybíróság olvasatában csak egy nem „forintosítható” megélhetési minimum biztosítását foglalja magában, az esélyegyenlőség biztosítása – szemben a jogegyenlőség biztosításával – nem kötelezettség, hanem lehetőség, program, szabad mérlegeléssel. Az államot tehát igen nehéz rászorítani a preventív cselekvésre, ugyanis kevés tényleges ütköztető van a kezünkben.

Juthatunk azonban arra a következtetésre, hogy félig teli az a pohár: a megélhetési minimum biztosítása bizonyos szint után kikényszeríthető, a szociális rendszer átalakításánál az állam mozgástere nem korlátlan, érvényesülnie kell a jogbiztonság követelményének (pl. átmeneti idő), a szerzett jogok védelmének, vagy éppen a diszkrimináció-tilalomnak, és fokozottan figyelembe kell venni a rászorultság elvét. A pohárra vonatkozó nézeteinket nagyban befolyásolja, hogy kikényszeríthető alanyi jogi jellegű jogosultságokat várunk-e el az államtól. Az „alanyi jogiasítás”, így a szociális biztonsághoz való jogból az újabb és újabb alanyi jogok levezetése azonban – bár dogmatikailag kétségtelenül a legkényelmesebb megoldás – az ún. „alapjogi infláció” veszélyét hordozza magában. Ez a kérdés állt 2000-ben, az Alkotmánybíróság lakhatáshoz való joggal kapcsolatos határozatának középpontjában.³

Az elméleti vitát itt nem lezárva, realista szemszögből nézve az Alkotmányból egyenesen nem következik kikényszeríthető kötelezettség, de az állam részéről határozottan megfontolandó, hogy a „csúszós lejtő” legelső szakaszában avatkozzon be a rászorulók érdekében. Minél korábban teszi ugyanis, annál kevesebb anyagi áldozatra van szükség, és – ami a legfontosabb – annál kevesebb potenciális alapjogsérelmet okoz. A prevenció indokoltsága csak fokozódik, ha gyermekek, egész családok kerülnek krízishelyzetbe, vagy éppen, ha a pszichiátriai otthonokból kikerülő beteg emberekről, a gyermekvédelmi szakellátásból kikerülő fiatalokról beszélünk. Ilyen esetekben az állam alkotmányos felelőssége is egyértelműen megnő, könnyebb a kikényszerítés, például az állam objektív gyermekvédelmi kötelezettségére hivatkozva.

A hajléktalanság megelőzésének alapjogi receptjében a beavatkozó és a szövetségi szerepek egyaránt érvényesülnie kell, de – szemben a hajléktalan lét, hajléktalanság kezelésével – egyértelműen utóbbi a hangsúlyos. Joggal mondható ugyanakkor, hogy a betegek, a fogyatékosok, vagy éppen a fogyasztók – ha nem is könnyen – behatárolható csoportot képeznek, míg a hajléktalanság határára kerülők nem. A hajléktalanná válás folyamata, okai gyakran személyenként eltérőek, de léteznek olyan területek, tipikus élethelyzetek, ahol az állam – természetesen a civil szférával együttműködve – az alapvető jogok korlátozása nélkül, hatékonyan képes segítséget nyújtani. Még hozzá olyan módon, hogy az egyéni autonómia tiszteletben tartása mellett a cselekvési szabadságot mozdítja elő.

Az országgyűlési biztos egy társadalmi probléma mögött álló összefüggés-rendszer feltárása során autonóm, objektív és neutrális módon, kizárólag alapjogi érvek felsorakoztatásával és összevetésével tesz eleget az Alkotmányban kapott mandátumának. A proaktív szemléletet követő biztos feladata azonban nem feltétlenül ér véget ott, ahol a „kemény” alapjogi érvek elfogynak: az állami, önkormányzati és civil szféra együttműködését összehangolva, a jogvédő erőket, eszközöket koordinálva a kiszolgáltatott személyek problémáira kell irányítania a társadalom, a nagyobb nyilvánosság figyelmét. Az országgyűlési biztosnak tevékenysége során figyelembe kell vennie, hogy a rászorulók, az érdek- és jogérvényesítésre, panaszkodásra kevésbé képes társadalmi csoportba tartozók számára ő tekinthető a megbízott jog- és érdekérvényesítőnek, illetve az igények megfogalmazójának.

A biztosok az intézmény működésének első napjaitól kezdve szembesültek olyan panaszokkal, amelyekkel kétségbeesett, a létminimum szélére sodródott emberek fordultak

hozzájuk. Az országgyűlési biztosok több jelentésükben is utaltak a hajléktalanná válást megelőző (jog)intézmények jelentőségére, ugyanis ezek az esetek döntő többségében nem csak emberségesebb, de egyúttal lényegesen olcsóbb megoldásokat eredményezhetnének.⁴ A 2007 decemberében kiadott, ún. karfás jelentésben⁵ az ombudsman külön felhívta a figyelmet arra, hogy a hajléktalanság problémáját egy komplex, több pillérű (megelőzés – krízishelyzetek enyhítése – reintegráció – utókövetés), a lakhatást, egészségügyi ellátást, foglalkoztatást és a képzést is szem előtt tartó rendszer lenne képes leginkább kezelni. A hajléktalanság megelőzésben kulcsszerepe van a munkanélküliség elleni küzdelemnek és a hatékony, a valós integrációt szolgáló segélyezési rendszernek, szociális támogatásoknak.

Az ombudsmani gyakorlat alapján négy konkrét területet, négy markáns frontot is meg lehet határozni, ahol a jogi eszközrendszert formába öntő alapjogi érveknek komoly szerepük van, és ahol a határozott ombudsmani szerepvállalás is lényeges lehet.

1. A szociális védelmi szint, az ellátórendszer olyan – az emberi méltósághoz való jog figyelmen kívül hagyásával járó – csökkentése, amely az emberek sokaságát juttatja a létminimum határára, vagy a különösen kiszolgáltatott emberekre mér súlyos csapást. A szociális biztonság szintje, a környezetvédelemhez hasonlóan (sőt még fokozottabban), nem képes elviselni a gyakori vagy komolyabb kilengéseket.⁶ Az elért szociális védelmi szint csökkentésének szigorú feltételekhez, a korlátozás szükségességének és arányosságának vizsgálatához kötése – az egészséges környezethez való jog analógiájára – az egész rendszerre nézve, általánosságban meglehet túlzó, de speciális, konkrét esetekben segítséget jelenthet.⁷

2. A szövetséges attitűd legkézenfekvőbb megnyilvánulása a problémakezelésben nyújtott jogi, anyagi segítség, információátadás, új garanciák beépítése például hatékony ellenszerei lehetnek a hajléktalanná válásnak. A közszolgáltatókkal szemben felhalmozott, az adósságcsapda kialakulása, az eladósodott emberek – különösen a családok, és vele együtt a gyermekek – (gyorsított) kilakoltatása mind olyan probléma, amelyből egyenes út vezet a hajléktalan lét irányába.⁸

3. A szociális segélyezés területén a munkához jutás elősegítése, a közmunkáltatás szakmai és anyagi feltételrendszerének megteremtése, az oktatás, a szakképzés és átképzés szerepének növelése képes preventív hatást gyakorolni a hajléktalanság kialakulására. A sokoldalú, személyre szabott, akár életvezetési tanácsokra is kiterjedő együttműködési programok

keretében hatékonyabban meg lehet teremteni a segélyezett állapotból való kitörést, a munka világába való visszatérést.⁹ A statisztikai adatok is azt mutatják, hogy a hajléktalanok között egyre több a fiatal és iskolázatlan ember, akiknek esélyük sincs a munkaerőpiacon való elhelyezkedésre.

4. Fokozott figyelmet kell fordítani a különösen veszélyeztetett helyzetben lévőkre, így például az állami gondoskodásból kikerülő fiatalokra, a büntetés-végrehajtásból kikerülő korábbi fogvatartottak társadalmi integrációjára.

Összegezve, az államnak igenis van alkotmányos lehetősége arra, hogy – nem annyira alkotmányjogi, hanem inkább egyfajta szemléletmódbeli paradigmaváltást végrehajtva – az állampolgár passzív segítője helyett aktív szövetségesévé váljon. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának szerepe pedig akként határozható meg, hogy egyfajta szakmai ösztönzőként és következetes kritikusként – mandátumának korlátai mellett, lehetőségei figyelembevételével – felmutassa a szerepvállalás mellett szóló érveket, és koordinálja a folyamatot.

** A cikk Országgyűlési Biztosok Hivatalában május 20-án, a hajléktalanná válás kérdésköréről tartott konferencián elhangzott nyitóelőadás szerkesztett változata.*

¹Jegyzetek

Gyakori javaslat például, hogy a kisebb vidéki településeken kialakult uzsorahitelezéssel szemben a rendőrség, a hatóságok keményen lépjenek fel, az állam pedig szigorítsa a büntetőjogi szankciókat. A büntetőjogi eszközrendszer erőteljes bevetése, a szigorítás ebben az esetben – bár nem tekinthető indokolatlannak – csak a legszembetűnőbb tüntet kezeli, a valós, mögöttes társadalmi okokat (mi vezetett az uzsorahitelek elszaporodásához) már kevésbé.

² „Az államnak nemcsak az a kötelessége, hogy ilyen kényszerből tartózkodjék, hanem az is, hogy lehetővé tegye – ésszerű keretek között – az alternatív magatartást. Nem alkotmányellenes, ha ez utóbbi érdekében az, aki lelkiismerete szerint kíván cselekedni, olyan áldozatokra kényszerül, amelyek nem aránytalanok.” [64/1991. (XII. 17.) AB határozat.]

³ Az Alkotmánybíróság markáns álláspontja szerint, ha a testület a jogalkotót a nemzetgazdaság mindenkor teljesítőképességétől függetlenül kötelezné egyes konkrét ellátási formák biztosítására, akkor nem érvényesülhetne az állam kötelessége a szociális ellátások mértékének növelésére a nemzetgazdaság teljesítőképessége függvényében, mert csak egyes, állandó jelleggel meghatározott konkrét támogatási formák nyújtására lenne köteles. [Lásd. 42/2000. (XI. 8.) AB határozat.]

⁴ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának általános helyettese hivatalból folytatott vizsgálatot a magas kamatozású – jellemzően kiszolgáltatott helyzetben lévő családok által igénybe vett – gyorskölcsönök (OBH 6048/2005), a lakásvásárlási kölcsön kezelési költségének egyoldalú, a havi törlesztési kötelezettség jelentős emelkedését okozó módosításának gyakorlata ügyében (OBH 2958/2006., OBH 2763/2006., OBH 2963/2006., OBH 3740/2006), egy kelet-magyarországi kistelepülés tekintetében pedig a lakásfenntartási támogatási kérelmek elintézését is vizsgálta (OBH 6215/2005., OBH 6222/2005.).

⁵ Az OBH 2641/2006. sz. jelentés, amelyben a biztos megállapította, hogy az emberi méltósághoz való joggal, illetve a szociális biztonsághoz való joggal összefüggő visszasságot okozott több budapesti kerület önkormányzatának azon intézkedése, amellyel köztéri padokra közbülső karfákat szereltek fel. Az intézkedés ugyan alapjogi szempontból látszólag teljes mértékben semlegesnek tűnt, de valós célja az volt, hogy a – társadalmi periféria szélére sodródott – hajléktalan emberek azokat alvásra, fekvésre ne használhassák.

⁶ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet bezárásával kapcsolatban megállapította, hogy az egészségügyben zajló struktúraváltozás, a fekvőbeteg-ellátók ágykapacitásának átrendezése, a megszűnésre ítélt intézmények átmeneti helyzetének problémája túlmutat egy-egy intézmény bezárásán, felveti az államot terhelő intézményes ellátási kötelezettség alapjogi szempontú vizsgálatát. Az intézet bezárása aggályos helyzetet teremtett mind a mentálisan sérült vagy neurológiai betegségben szenvedő betegek, mind az egészségügyi dolgozók, végső soron pedig az egész társadalom számára – állapította meg az állampolgári jogok biztosa, aki az egészségügyi miniszterhez és az Országgyűlés egészségügyi bizottságához fordult (OBH 2464/2007.).

⁷ Ebbe az irányba mutat az Alkotmánybíróság 2006-ban hozott döntése, amelyben elvi élel állapította meg, hogy a szociális biztonsághoz való jog megvalósítása megköveteli, hogy a szociális ellátás formáinak működtetésében jelentkező különbözőségek ne akadályozzák a szociális ellátási rendszer egésze révén az emberi élet és méltóság védelméhez szükséges megélhetési minimum állami biztosítását. Az állam a szociális ellátási rendszerek egésze útján köteles az emberi lét alapvető feltételeiről gondoskodni [59/2006. (X. 20.) AB határozat].

⁸ A gyorskölcsönökkel kapcsolatos ombudsmani vizsgálat egyik központi eleme az volt, hogy a különböző pénzügyi adósságok teljesítésére való képtelenséggel összefüggő hajléktalanná válást, illetve a hajléktalanságot könnyen eredményező adósságspirálból, valamint a hajléktalan létből való kitörés lehetőségét nagyban befolyásolja az érintett személy pénzügyi helyzete, a pénzügyi intézményekkel fennálló szerződéses kapcsolata, annak a pénzügyi szolgáltató részéről való egyoldalú módosíthatósága, nem teljesítés esetén a tartozás végrehajtásának módja, és számos egyéb olyan probléma, amely a kötelmi jog alapelvei, valamint a fogyasztói jogok érvényesülésével szoros összefüggésbe hozható (OBH 1600/2008.).

⁹ Az ún. monoki példa ügyében az állampolgári jogok biztosának hivatalból indított vizsgálata megállapította, hogy a szociális biztonsághoz való joggal összefüggő visszasságot okoz az a mód, az a jogi megoldás, ahogyan az önkormányzatok feltételekhez kötötték a segélyek kifizetését. A jelentésben megállapítottak szerint tartalmilag önmagában nem visszas, ha a rendszeres szociális segély folyósítását teljesíthető feltételekhez kötik, és az sem, hogy bizonyos esetekben sor kerülhet a segély csökkentésére, megvonására is. Sőt, az sem, hogyha a segély folyósítása során a segélyezettnek meghatározott szervekkel együtt kell működnie, részt kell vennie egy komplex beilleszkedési programban. A szociális biztonsághoz való jog alapján az állampolgár alanyi joga nem a rendszeres szociális segélyre terjed ki, hanem arra, hogy valamiképpen biztosítva legyen a megélhetési minimuma. A törvény garanciális, arányosító rendelkezéseinek áttörése, tehát a segély folyósításának közvetlen közmunkavégzéshez kötése a foglalkozáspolitikai kötelezettség teljesítése szempontjából szükségtelen korlátozás (OBH 2972/2008.).

Halász Zsolt

Pénzügyi szolgáltatásokkal összefüggő problémák a hajléktalanság felé vezető úton

Mindannyiunk előtt ismert, hogy a hajléktalanná válás igen összetett folyamat, és számtalan oka lehet annak, hogy valaki hajléktalan lesz. Ezek közül egy, valószínűleg nem is a leggyakoribb és nem kizárólagos, de figyelmen kívül azért nem hagyható élethelyzet összefüggésbe hozható az igénybe vett pénzügyi szolgáltatásokkal. A különböző pénzügyi szolgáltatásokhoz kapcsolódó adósságok teljesítésére való képtelenséggel összefüggő elszegényedést és ezt esetlegesen követő hajléktalanná válást, illetve a hajléktalanságot könnyen eredményező adósságspirálból, valamint a hajléktalan létből való kitörés lehetőségét nagyban befolyásolja többek között az érintett személy pénzügyi helyzete, a pénzügyi intézményekkel fennálló szerződéses kapcsolatai, annak a pénzügyi szolgáltató részéről való egyoldalú módosíthatósága, nem teljesítés esetén a tartozás végrehajtásának módja, és számos egyéb probléma. Ezek a problémák a kötelmi jog alapelvei, valamint a – fogyasztóvédelmi törvényben¹ (a továbbiakban: Fgytv.) meghatározott – fogyasztói jogok érvényesülésével szoros összefüggésbe hozhatók.

E területen az elmúlt években számos ombudsmani jelentés², illetve azokban számos ajánlás, kezdeményezés született. Ezek egy részét a címzettek elfogadták, más része a feltárt problémáknak (pl. a pénzügyi szolgáltatók ügyfeleinek fogyasztóvédelme, a pénzügyi intézmények szerepe a bankszámlákra vezetett végrehajtás teljesítésében stb.) továbbra is fennáll, illetve vannak olyan területek, jogintézmények, amelyekkel kapcsolatban ombudsmani intézkedés mindeddig nem történt (pl. magánszemélyek csődvédelme).

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa ez év tavaszán vizsgálatot folytatott annak feltárása érdekében, hogy a pénzügyi szolgáltatásokat igénybe vevő állampolgárok fogyasztói jogainak érvényesülését a vonatkozó szabályozás, valamint az érintett állami szervek mennyiben tudják garantálni³. Az országgyűlési biztos fontosnak tartotta, hogy e számos állampolgárt – nem csak és kifejezetten a hajléktalanná válás esetleges veszélye miatt – érintő kérdésekben minél több érintett állami szerv, köztük a pénzügyminiszter, az igazságügyi és rendészeti miniszter, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének (PSZÁF) főigazgatója, a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság (NFH) főigazgatója, valamint az „Új rend és szabadság”

programért felelős kormánybiztos véleményét figyelembe vehesse, jelentésének kiadása előtt ezért számos kérdésben – a lakossági kölcsönszerződésre vonatkozó szabályok megsértésével, az egyoldalú szerződésmódosítással, a pénzügyi intézmények tájékoztatási gyakorlatával, a szerződéses feltételek áttekinthetőségével, a követelések behajtási gyakorlatával, a lakossági hitelszövetkezet intézményével, a békéltető testületek eljárásával, a felelős hitelnnyújtással, a PSZÁF és az NFH fogyasztóvédelmi tevékenységével kapcsolatban – kereste meg ezen intézményeket.

A vizsgálat alapvetően a pénzügyi szolgáltatásokkal összefüggő fogyasztói jogok érvényesülésének feltárására, az érintett állami intézmények vonatkozó gyakorlatára irányult, és tekintettel arra, hogy a biztos alapvető feladata az alapvető jogok védelme, a vizsgálat a jogállamiság elvéből levezethető jogbiztonság követelménye, valamint az ebből fakadó tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülésének felülvizsgálatára terjedt ki.

A jogbiztonság, az abból fakadó tisztességes eljárás követelménye, valamint a tulajdonhoz való jog tartalma leginkább az Alkotmánybíróság vonatkozó gyakorlatából olvasható ki. Az Alkotmány 2. § (1) bekezdése szerint a Magyar Köztársaság független demokratikus jogállam. Az Alkotmánybíróság több határozatában rámutatott, hogy a jogállam nélkülözhetetlen eleme a jogbiztonság. A jogbiztonság az állam (...) kötelességévé teszi annak biztosítását, hogy a jog egésze, egyes részterületei és az egyes jogszabályok is világosak, egyértelműek, működésüket tekintve kiszámíthatóak és előreláthatóak legyenek a norma címzettjei számára. A jogbiztonság tehát nem csupán az egyes normák egyértelműségét követeli meg, de az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatóságát is⁴. Az alanyi jogok és kötelezettségek érvényesítésére szolgáló eljárási garanciák tehát a jogbiztonság alkotmányos elvéből következnek. Megfelelő eljárási garanciák nélkül működő eljárásban a jogbiztonság szenved sérelmet⁵. A tisztességes eljáráshoz való jog az Alkotmányban explicit módon nem nevesített, de az alkotmánybírósági gyakorlatban az 57. § (1) bekezdésébe foglalt független és pártatlan bírósághoz való jog, illetve a 2. § (1) bekezdéséből eredő eljárási garanciák védelmének egymásra vonatkoztatásából tartalmilag levezetett alkotmányos alapjog⁶. Az Alkotmánybíróság szerint a tisztességes eljárás követelménye olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet megítélni. Az Alkotmánybíróság eljárásában azonban csupán a tisztességes eljárás megkövetelte általános ismérvek megállapítására van lehetőség. Az Alkotmánybíróság a határozatban utalt arra, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog abszolút

jog, amellyel szemben nem létezik mérlegelhető más alapvető jog vagy alkotmányos cél, mert már maga is mérlegelés eredménye⁷. A tulajdonhoz való joggal kapcsolatban az Alkotmánybíróság elvi érveléssel mutatott rá arra, hogy az Alkotmány 13. § (1) bekezdése nem csak a tulajdonjog, hanem az azzal összefüggő minden vagyoni jog biztosítására vonatkozik⁸. A tulajdonhoz való jog az Alkotmány 13. § (1) bekezdése értelmében alapvető jog. Ugyanakkor a tulajdonjog részjogosítványai nem azonosíthatók a tulajdonhoz való jog alkotmányi védelmet élvező lényeges tartalmával. Az Alkotmány a tulajdonjogot mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapját részesíti alapjogi védelemben. Az alkotmányos védelemnek úgy kell követnie a tulajdon társadalmi szerepének változását, hogy közben ugyanezt a védelmi feladatot elláthassa. Amikor tehát az egyéni autonómia védelméről van szó, az alapjogi tulajdonvédelem kiterjed a tulajdon egykori ilyen szerepét átvevő vagyoni jogokra, illetve közjogi alapú jogosítványokra is. A másik oldalról viszont, a tulajdon szociális kötöttségei a tulajdonosi autonómia messzemenő korlátozását alkotmányosan lehetővé teszik. Az alkotmányos védelem módját meghatározza a tulajdonnak az a más alapjogoknál fel nem lelhető sajátossága, hogy alkotmányosan védett szerepét tekintve általában helyettesíthető. Az alkotmányos védelem tárgya elsősorban a tulajdoni tárgy, azaz a tulajdon állaga. Maga az Alkotmány teszi azonban lehetővé közérdekből a kisajátítást, jelezve ezzel, hogy a tulajdon alkotmányos garanciájának határa a tulajdon értékének biztosítása⁹.

Az ombudsmani vizsgálat – figyelemmel a megkeresésekre adott válaszokra, a korábbi panaszokból leszűrt következtetésekre, valamint a hatályos jogszabályi rendelkezésekre – három fő területen, az érintett hatóságok (PSZÁF, NFH) hatásköre és eljárása, a magánszemélyek csődvédelme, valamint a békéltető testületek pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos eljárása tekintetében tárt fel a rendszert érintő hiányosságokat.

A pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos fogyasztóvédelmi hatósági hatáskör, valamint a fogyasztóvédelmi eszközök alkalmazása tekintetében a megkeresett intézményektől kapott válaszok alapján egy meglehetősen furcsa jogértelmezési gyakorlat rajzolódott ki a biztos számára. A NFH álláspontja szerint a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos ügyekben az NFH azért nem járhat el, mert a PSZÁF-törvény¹⁰ 4. § c) pontja értelmében a Hpt.¹¹ hatálya alá tartozó személyek, szervezetek felügyeletét a PSZÁF látja el. A NFH főigazgatója e törvényi rendelkezést akként értelmezi, hogy a pénzügyi szolgáltatók és szolgáltatások tekintetében a PSZÁF nemcsak a prudenciális, hanem a fogyasztóvédelmi felügyeletet is

ellátja. Ezzel szemben a PSZÁF főigazgatója válaszában azon álláspontjáról tájékoztatott, miszerint a vonatkozó szabályozás¹² a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóságot jelölte ki fogyasztóvédelmi hatóság, így az Fgytv. rendelkezései betartásának ellenőrzésére az NFH, mint általános jogkörű fogyasztóvédelmi szerv rendelkezik hatáskörrel. A PSZÁF azért tartózkodik az Fgytv. rendelkezéseinek alkalmazásáról, mert arra nincsen hatásköre.

E jogértelmezés alapján bár a PSZÁF a fogyasztói panaszokat elintézi a rá vonatkozó törvényi szabályozás keretében, ennek az eljárásnak gyakorlatilag semmi köze nincsen a fogyasztóvédelmi törvény szerinti eljáráshoz. Az országgyűlési biztos jelentésében rámutatott e jogalkalmazási gyakorlat tarthatatlanságára, amit a következő példa is szemléltet. A PSZÁF honlapjának információi, az ott fellelhető jogértelmezési gyakorlat szerint, amelyet a biztos számára több korábbi ügyben tett megkeresésre adott válaszukban a Felügyelet vezetői is megerősítettek, a fogyasztói bejelentések vizsgálata során „a Felügyelet a szerződések megkötésével és teljesítésével kapcsolatos egyedi jogvitákba nem avatkozhat be”. A PSZÁF főigazgatója válaszában arról tájékoztatott, hogy a panaszügyekben felvetett problémákat a Felügyelet ellenőrzései során vizsgálja, azonban többnyire nem külön vizsgálatok keretében, hanem az egyébként is folytatott vizsgálatokba beépítve. A fogyasztóvédelmi hiányosságok szankcionálására is a prudenciális vizsgálatokat lezáró határozatokban kerül sor.

A biztos álláspontja szerint a jogállamiság elvéből fakadó követelményekkel nem egyeztethető össze, ha a Felügyelet az egyedi ügyekben nem jár el. Fontos azonban látni, hogy az egyedi ügyekben való eljárás követelménye nem jelenti azt, hogy a Felügyeletnek át kellene, vagy szabadna vennie a felek közötti jogviták eldöntésére vonatkozó bírósági hatáskört. Az egyedi ügyekben való eljárás az ügy érdemi kivizsgálását jelenti ombudsmani álláspont szerint, amelyet szükség szerint a fogyasztóvédelmi törvényben meghatározott jogkövetkezmények követhetnek. A biztos vitatta azt az álláspontot, miszerint a PSZÁF nem alkalmazhatná a fogyasztóvédelmi törvény rendelkezéseit. E vita azonban valószínűleg meghaladottá válik a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény hatályba lépésével.

A lakossági hitelcsődök megelőzése tekintetében az országgyűlési biztosnak nem sikerült túl sok előremutató lépést feltárnia vizsgálata során. A biztos támogatja mindazon erőfeszítéseket, amelyeket az érintett minisztériumok, illetve a PSZÁF tesz az ügyfelek

pénzügyi ismereteinek fejlesztése érdekében. Hasonlóképpen előremutatónak tartja a devizahitelekkel vagy az ingatlanra kikötött vételi jog biztosítékként való kikötésével kapcsolatos kockázatfeltáró nyilatkozat alkalmazásának előírását.

Az ombudsmani álláspont szerint azonban a – mind a banki, mind az egyéb tartozásból keletkező – lakossági csődök megelőzése érdekében további lépéseket kellene tenni. Az egyik – biztos által szorgalmazott – lépés, hogy az ügyfelek ne csak aláírják a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos szerződéseiket, hanem ahhoz tájékozott beleegyezésüket adják. E tájékozott beleegyezés a szolgáltató részéről aktív kitanítási kötelezettséget kell, hogy jelentsen, másképpen fogalmazva: a pénzügyi szolgáltatók legyenek kötelesek – akár példaszámításokkal is alátámasztva – megmagyarázni a szerződési kikötések következményeit. (A befektetési szolgáltatások esetében egy hasonló rendszert a közösségi szabályozás már bevezetni rendelt a tagállamokban).¹³

A másik fontos lépés a fizetéseképtelenné vált ügyfelek szempontjából – különösen a biztosítékként lekötött lakóingatlan végrehajtásának (elvesztésének) veszélye miatt – a végrehajtás módjának és időzítésének meghatározása lenne. E téren különösen lényeges kérdés, hogy mennyi idő telhet el egy kölcsönszerződés felmondása és a pénzügyi intézmény követelésének érvényesítése között. Korábbi panaszokból leszűrhető tapasztalatok szerint előfordult olyan eset, hogy az ügyfél fizetési késedelmére hivatkozva a pénzügyi szolgáltató felmondta a kölcsönszerződést, ugyanakkor – mivel a kölcsönösszeget jelentősen meghaladó ingatlanfedezettel volt biztosítva – nem állt a bank érdekében követelése mielőbbi érvényesítése. E látszólag indokolatlan késlekedésnek pedig az az oka, hogy ha a hitelező követelését többszörösen túlbiztosítja, akkor az ügyleti kamatnál jóval magasabb késedelmi kamat későbbi végrehajtása számára az ügylet „normál” lefolyásával szemben – többletkockázat vállalása nélkül – jóval nagyobb megtérülést, jövedelmet eredményezhet. Bár a jelentés nem tért ki rá, hasonló problémákat vethet fel az is, ha a hitelező a felmondás után túl gyorsan akarja érvényesíteni követelését, és nem hagy időt adósának ingatlana saját hatáskörben történő értékesítésére.

A végrehajtással függ össze a harmadik feltárt problémakör is, amely az ingatlanvégrehajtás során figyelembe vehető legalacsonyabb becsértéket érinti. A bírósági végrehajtásról szóló törvény¹⁴ (Vht.) lehetővé teszi, hogy két sikertelen árverést követően tartott újabb árveréseken a lakóingatlan kikiáltási árát a becsérték feléig szállítsák le, sikertelen árverés esetén pedig a

becsérték felének megfelelő összeg fejében vehető át az ingatlan. E szabály az ombudsmani álláspont szerint sem a hitelező, sem az adós érdekét nem szolgálja teljes mértékben. A hitelező ugyanis követelésének csak egy részéhez jut hozzá, az adós pedig amellet, hogy adott esetben elveszíti lakását, nem szabadul kötelezettségeinek jelentős részétől sem, amely által teljesen kilátástalan helyzetbe kerülhet.

Az országgyűlési biztos jelentésében rámutatott: a jogbiztonság érvényesülése szempontjából visszas, hogy az állam (a szabályozás) az információs erőfölényben lévő pénzügyi szolgáltatók tevékenységét fogyasztóvédelmi szempontból jelenleg alig korlátozza, a velük szemben jóval gyengébb pozícióban lévő ügyfelek számára ugyanakkor fogyasztóvédelmi eszközöket csak korlátozottan biztosít. Mindez alkalmas arra, hogy a jogbiztonság elve, a tisztességes eljárás követelménye, valamint a tulajdonhoz való jog sérelmét okozza. Meggyőződése ezért, hogy a pénzügyi szolgáltatók ügyfeleinek is szükségük van legalább akkora védelemre, mint amekkora védelemben az Fgytv. értelmében a nem biztonságos termékeket forgalmazó gazdálkodó szervezetek ügyfelei részesülnek. E védelmet egyrészt azzal látja garantálhatónak, ha a pénzügyi intézmények ügyfelei kellő ismeretekkel rendelkeznek az általuk igénybe venni szándékozott szolgáltatások jellemzőiről, pénzügyi következményeiről, és az igénybevétel a tájékozott beleegyezés alapján történik. Emellett elengedhetetlennek tartja, hogy a lakóingatlanuk végrehajtás alá kerülése esetén se érhesen senkit a szerződéses kötelezettsége nem teljesítéséből fakadó következményeknél nagyobb hátrány.

A harmadik területen – békéltető testületek működése tekintetében – a vizsgálat során egyértelműen az rajzolódott ki, hogy a békéltető testületek eljárása a pénzügyi szolgáltatásokat érintő jogvitákban nem elég hatékony. Az esetek jelentős részében a szolgáltatók nem vetik alá magukat a döntésnek, sok esetben tudomást sem kívánnak venni az eljárás megindításáról, mivel nem tekintik olyan intézményeknek, amelyek megfelelő pénzügyi szakmai felkészültséggel rendelkeznének a pénzügyi panaszok elbírálásában.

A jelentés szerint mind a szolgáltatók, mind az ügyfelek érdeke, hogy a keletkezett jogvitákat mielőbb véglegesen el tudják dönteni, és az ilyen jellegű jogi problémákat véglegesen le tudják zárni. Ennek elvileg megfelelő fórumai lehetnének a békéltető testületek.

Abban az esetben azonban, ha e testületeket a pénzügyi intézmények nem tartják szakmailag kellően felkészültnek az eléjük került jogviták megnyugtató elbírálására, akkor arra nem lehet az a válasz, hogy a békéltető testületek tevékenységét ignorálják, mert ezzel egy kifejezetten az egyszerűbb vitarendezés céljára létrehozott intézményrendszer célját és létét vitatják, amely a jogállamiság elve sérelmének közvetlen veszélyét hordozza magában.

A feltárt alkotmányos joggal összefüggő visszasságok orvoslása érdekében az országgyűlési biztos javasolta a miniszterelnöknek, hogy a kormány

- dolgozza ki a fogyasztóvédelemre és a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletére vonatkozó törvényi szabályozás módosítását, amely tisztázza a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete és a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság hatáskörét és az általuk alkalmazható intézkedések körét, valamint egyértelművé teszi az egyedi eljárási kötelezettséget minden fogyasztói panaszügyben;
- egészítse ki a Hpt. rendelkezéseit a pénzügyi szolgáltatók aktív kitanítási kötelezettségével, a felmondás utáni igényérvényesítés határidejének meghatározásával, valamint azzal, hogy minden pénzügyi szolgáltató legyen köteles a szerződés megkötésekor átadni ügyfelének a fogyasztóvédelmi szervek elérhetőségét tartalmazó tájékoztatót,;
- módosítsa a bírósági végrehajtásról szóló törvényt, hogy ne legyen lehetőség lakóingatlan esetében az ingatlan a becsérték felének megfelelő értéken történő megszerzésére.

A biztos mindemellett kezdeményezte

- a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeleténél, illetve Nemzeti Fogyasztóvédelmi hatóságnál, hogy hozzák rendszeresen – negyedévente – nyilvánosságra, milyen ügyekben jártak el, mely szolgáltatóval szemben kellett intézkedést alkalmazniuk;
- a Bankszövetségnél és tagintézményeinél az ügyfelek megfelelő tájékoztatására vonatkozó magatartási kódex megalkotását és alkalmazását, valamint hogy vegyen részt a békéltető testületek tagjainak képzésében;
- a pénzügyminiszternél, a gazdasági és közlekedési miniszternél, a szociális és munkaügyi miniszternél, és az „Új rend és szabadság” program végrehajtásáért felelős kormánybiztosnál, hogy dolgozzanak ki megfelelő stratégiát a lakossági csődök megelőzésére és a magánszemély csődjére vonatkozó eljárás bevezetésére.

¹Jegyzetek

A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. Törvény.

² OBH 6048/2005., OBH 2958/2006. OBH 6320/2005., OBH 4325/2004., OBH 3693/2004.

³ OBH 1600/2008.

⁴ 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

⁵ 75/1995. (XI. 21.) AB határozat.

⁶ 315/E/2003. AB határozat.

⁷ 6/1998. (III. 11.) AB határozat, 14/2004. (V. 7.) AB határozat.

⁸ 17/1992. (III. 30.) AB határozat.

⁹ 6/1992. (I. 30.) AB határozat.

¹⁰ A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről szóló 2007. évi CXXXV. törvény.

¹¹ A hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi XCII. törvény.

¹² 225/2007. (VIII. 31.) Korm. rendelet 7. § (1) bekezdése.

¹³ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/39/EK irányelve (2004. április 21.) a pénzügyi eszközök piacairól.

¹⁴ A bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény 160. §-a.

Juhász Zoltán

**A bírósági végrehajtás rendszere a hajléktalanná válás megelőzése
szempontjából és az ombudsmani gyakorlat tükrében**

Elvi alapok

A bírósági végrehajtás célja, hogy a jogot, az ennek megfelelő jogi szankciót a kötelezettel szemben kényszerrel is érvényre juttassa. Ez a szankció rendszerint a kötelezettség teljesítésére (a követelés kielégítésére), kivételesen a későbbi teljesítés biztosítására irányul (biztosítási intézkedés végrehajtása). Az eljárásban általában vagyoni kényszer, kivételesen személy elleni kényszer kerül alkalmazásra (Balogh et al., 2006, Németh–Vida, 2004).

Az Alkotmánybíróság 46/1991. (IX. 10.) AB határozatában kifejtette, hogy a bírósági határozatok tiszteletben tartása, a jogerős bírósági döntések teljesítése – akár jogszerű kényszerítés árán is – a jogállamisággal kapcsolatos alkotmányos értékekhez tartozik.

Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a bírósági végrehajtás rendszere önmaga generáljon olyan diszfunkcionális folyamatokat, melyek elősegítik a hajléktalanná válást. A lakóingatlan árverési értékesítésének akkor is csak végső esetben van helye, ha egyébként a bírósági végrehajtás jogszerűen indult.

A bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény (a továbbiakban: Vht.) 1. §-a szerint: „A bíróságok és a jogvitát eldöntő más szervek határozatait, továbbá egyes okiratokon alapuló követeléseket bírósági végrehajtás útján, e törvény szerint kell végrehajtani.”

A fentebb ismertetett gondolatmenetnek megfelelően szabályoz a Vht. 5. §-a, mely szerint a bírósági végrehajtás során állami kényszerrel is el kell érni, hogy a pénzfizetésre, illetőleg az egyéb magatartásra kötelezett (az adós) teljesítse a kötelezettségét.

A bírósági végrehajtási eljárás jellegéből fakad az a tény, hogy a bírósági végrehajtás szabályozása során alapvetően a hitelező (végrehajtást kérő jogosult) érdekeit, valamint az adós méltányolható érdekeit, illetve alapvető jogainak védelmét kell szem előtt tartani. A gazdasági és társadalmi változások hatására az elmúlt években a hitelezővédelem kapott

jelentős figyelmet. Ugyanakkor az adós érdekeinek gondos figyelembevételét indokolja mindenképpen az a tény, hogy a végrehajtási eljárás nem kontradiktórius eljárás, és nem jellemzik olyan garanciális jellegű intézmények, formák, melyek a pert (Kapa, 2002).

A végrehajtást közvetlenül az önálló bírósági végrehajtók (főszabályként), és a megyei bírósági végrehajtók (igazságügyi követelések esetében) fogatosítják.¹ Így az ő jogalkalmazói tevékenységüknek is meg kell felelnie az alkotmányosság és jogszerűség követelményeinek.

A Vht. 7. §-a előírja a végrehajtási kényszer arányos és fokozatos alkalmazását. Ezek szerint a bírósági végrehajtás során a pénzkövetelést elsősorban a pénzügyi intézménynél kezelt, az adós rendelkezése alatt álló összegből, illetőleg az adós munkabéréből² kell behajtani. Ha előre látható, hogy a követelést a munkabérre, illetőleg a pénzügyi intézménynél kezelt összegre vezetett végrehajtással nem lehet viszonylag rövidebb időn belül behajtani, az adós bármilyen lefoglalható vagyontárgya végrehajtás alá vonható. A lefoglalt ingatlant azonban csak akkor lehet értékesíteni, ha a követelés az adós egyéb vagyontárgyaiból nincs teljesen fedezve, vagy csak aránytalanul hosszú idő múlva elégíthető ki. A Vht. keretei között a végrehajtást kérő rendelkezésétől függ, hogy az adós milyen jellegű vagyontárgyából kívánja követelésének végrehajtását. A bíróság a végrehajtási kényszer arányos, illetőleg fokozatos alkalmazása céljából a végrehajtást kérő rendelkezésétől az adós érdekében eltérhet (Vht. 8. §).

Ezek a rendelkezések ugyan nem jelentenek kötelező sortartást, azonban olyan alapvető és rugalmasan kezelendő elvet fogalmaznak meg, amelyet a bírósági végrehajtóknak megfelelő mérlegeléssel kell alkalmazniuk a gyakorlatban. Ez az elv a bírósági végrehajtókat nagy mérlegelési szabadsággal ruházza fel. Fontos mindez alkotmányossági szempontból is, hiszen az állami kényszer alkalmazásának szükségességéről/arányosságáról van szó tulajdonképpen, ami az állam mint erőszakszervezet fellépését meghatározza, megfelelő keretek között tartja (megfelelő jogalkalmazói gyakorlat esetén).

Az ombudsman gyakorlata³

Az országgyűlési biztosok számos esetben folytattak olyan vizsgálatokat, amelyek kapcsolatban voltak a bírósági végrehajtással, illetve olyan eljárásokra is sor került, amelyek kifejezetten bírósági végrehajtók ellen benyújtott panaszok alapján indultak.

A lakáshitelek törlesztési feltételeinek egyoldalú megváltoztatása miatt indult vizsgálat

Az első nagyobb jelentőségű ügyben (OBH 9019/1996) több mint száz panaszos sérelmezte, hogy az eredeti szerződés megkötése óta egyoldalúan megváltoztatott fizetési és kamatfeltételek miatt nem képes fizetni az OTP-vel, illetve a Takarékszövetkezettel kötött lakáshitelek törlesztő részleteit, emiatt sorozatos ingatlan-végrehajtások során lakásukat, házukat olyan rendkívül alacsony áron árverezik el, hogy emiatt könnyen hajléktalanná válhatnak. A jelentés megállapította: *„A Vht. jelenlegi rendszere 'társadalmi többletköltséget' okoz azáltal, hogy a korábbi társadalompolitikai célokból támogatott finanszírozási konstrukciókkal épített, vásárolt lakásokat a végrehajtás során 'kiemeli' a támogatni kívánt körből és üzleti alapon, valóságos piaci feltételek nélkül juttatja a vevőnek. Ennek során jelentős összeget veszít a korábban támogatni kívánt tulajdonos egyfelől, másfelől pedig az adófizető, mert az általa fizetett adóból nyújtott preferenciákat az a vásárló élvezi, akit sem régen, sem most nem kíván senki támogatni. Az egyedüli nyertes az árverési vevő. A hitelező bank pusztán a követeléséhez, vagy annak töredékéhez jut hozzá.”* Mindez az Alkotmány 13. § (1) bekezdésében rögzített tulajdonhoz való jogot sértette. Az akkor hatályos végrehajtási szabályok alkalmazása ugyanis az adósok tulajdonjogának védelmére nem biztosítottak megfelelő garanciákat. A biztos álláspontja szerint e lakóingatlanokra vonatkozóan speciális végrehajtási szabályokra lett volna szükség, mégpedig olyanokra, amelyek nem tették volna lehetővé az ingatlan forgalmi értékénél lényegesen alacsonyabb áron történő árverési értékesítést. Ráadásul a volt tulajdonosok árverést követő jogállása sem volt közvetlenül szabályozva, ez pedig az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogállamiságból fakadó jogbiztonság elvét sértette, és így alkotmányos visszásságot okozott.

A biztos felkérte a miniszterelnököt: az új kormánykoncepció alapján tegye meg a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a visszásság jövőbeni elkerülése végett a Vht. ingatlan-végrehajtásra vonatkozó részei módosításra, illetve kiegészítésre kerüljenek.

Egy 2003-ban végzett vizsgálata során megállapította az ombudsman, hogy az előző bekezdésekben ismertetett jelentés kiadását követően a kormány elfogadta ugyan a szociálisan

hátrányos helyzetben lévők adósságterhének enyhítéséről és lakhatási körülményeinek javításáról szóló 96/1998. (V. 13.) Korm. rendeletet, de az a későbbi vizsgálati tapasztalatok szerint nem oldotta meg az eladósodott családok problémáját, és továbbra is számos panasznak szolgáltak alapjául a bírósági végrehajtás könnyen kijátszható szabályai (OBH 1891/2003). A kormány elfogadta az országgyűlési biztos alkotmányos visszasságot megállapító ajánlását, és megkezdte a Vht. módosításának előkészítését is, de annak megvalósulására csak a 2000. évi CXXXVI. törvény 2001. szeptember 1-jei hatályba lépésével került sor.

Az adósok széles körén belül speciálisnak tekinthető azoknak a helyzete, akik úgy veszítették el az ingatlanukat, hogy annak az ingatlannak az árverési vételára, amelyre a hitelt felvették, nem volt elegendő a hiteltartozás törléséhez, de a lakás esetleg hetekkel, hónapokkal később a szabadpiaci forgalomban az árverési vételár többszöröséért kelt el. Ezen állampolgárok jelentős része a hitel felvételekor kezes állítására is kényszerült. A bankok a követelések érvényesítése érdekében mind az adósokkal, mind a kezesekkel szemben megindították a végrehajtási eljárást, és azokban az esetekben, ahol az egyéb végrehajtási cselekmények önmagukban nem vezettek eredményre, ingatlan-végrehajtást is kezdeményeztek.

Az adósok és a kezesek a jelenlegi támogatási formák mellett – saját tulajdon hiányában – semmiféle állami vagy önkormányzati támogatást nem igényelhetnek, ezen felül a kezeseknek esélyük sincs arra, hogy az adósságot rendezzék.

Az ingatlanra-végrehajtásra vonatkozó hatályos szabályokra és jogalkalmazói gyakorlatra visszavezethető visszasságok

Az ingatlan-végrehajtásra vonatkozó hatályos szabályok továbbra is problémákat vetnek fel. Egyrészt sok esetben az illetékes önkormányzat által eleve alacsony értékre kiállított adó- és értékbizonyítvány alapján a végrehajtók által megállapított becsérték⁴ az ingatlan tényleges forgalmi értéke alatt van. Ilyenkor csak a bírósághoz lehet fordulni végrehajtási kifogással, amely végzésében dönt (szakértő szakvéleménye alapján) az ingatlan becsértékéről. Mindez azonban további költségeket generál.

Az ingatlan-végrehajtás folyamán – háromszori sikertelen árverést követően – a Vht. 160. §-a alapján továbbra is lehetőség van lakóingatlan esetében arra, hogy a becsérték felére szállítsák

le a kikiáltási árat, sikertelen árverés esetén pedig ezen az értéken lehet átvenni az ingatlant. E szabályozás értelme abban a korábban már említett elvben keresendő, mely szerint egyensúlyt kell tartani a hitelező (végrehajtást kérő) és az adós érdekei, illetve jogai között. A jogalkotó felelőssége, hogy ezt milyen módon teszi, milyen arányokat tart. *A pontosabb, egyértelmű és átlátható szabályozás azonban elengedhetetlen.* Ugyanakkor az országgyűlési biztos OBH 1600/2008. számú jelentésében javasolta a Vht. módosítását abból a célból, hogy lakóingatlan esetében egyáltalán ne lehessen a becsérték felének megfelelő mértékre leszállítani a kikiáltási árat, ilyen értéken ne legyen lehetőség a lakóingatlan megszerzésére.

A Vht. 7. §-a szerinti fokozatosság és arányosság nagyfontosságú alapelvének a Vht. szabályaiba „kódolt” csorbulását állapította meg az ombudsman egy hivatalból indult vizsgálat során (OBH 4027/2006). A Vht. szabályai azt eredményezték ugyanis, hogy a zálogjoggal biztosított követeléstől (jogosultságtól) eltérő jogalpból származó akár egészen csekély összegű tarozás végrehajtása is az adós tulajdonában álló ingatlan árverési értékesítéséhez vezethetett.

Amennyiben az adós tulajdonában álló ingatlanra az ingatlan-nyilvántartásban jelzálogot jegyezték be (pl. bankkal kötött kölcsönszerződés miatt), s valamilyen kisebb összeg (pl. 1-2 havi közüzemi számla) miatt ellene végrehajtás indult, a Vht. alapján a zálogjogosult is bekapcsolódhat az eljárásba. A zálogjogosult végrehajtó általi értesítésére és bekapcsolódására már a végrehajtási jog bejegyzésekor (lefoglalás) sor került, tehát lényegében a végrehajtási eljárás elején.⁵ A végrehajtási jog bejegyzésekor értesítette ugyanis a végrehajtó a zálogjogosultat a bekapcsolódási lehetőségéről. Ezt követően a zálogjogosult nyolc munkanapon belül előterjesztett kérelmére a végrehajtást fogantatosító bíróság a soron kívül meghozott végzésével megállapította a zálogjogosult kielégítési jogának megnyíltát, és engedélyezte, hogy a végrehajtási eljárásba bekapcsolódjék, ha a zálogjoggal biztosított követelés jogalapja és összecszerűsége nem vitatott [Vht. 114/A. § (1) bek.]. Amennyiben a bíróság engedélyezte a zálogjogosult bekapcsolódását, akkor a Vht. 114/A. §-ának (10) bekezdése alapján a bekapcsolódó zálogjogosultra a végrehajtást kérőre irányadó szabályokat kell alkalmazni. A zálogjogosult ilyen esetben végrehajtást kérőként szerepel a továbbiakban a végrehajtási eljárásban, így a zálogjoggal biztosított követelés is esedékessé válik, az „új” végrehajtást kérő (zálogjogosult) jogszerűen követelheti a felé fennálló, eredetileg zálogjoggal biztosított követelést, a zálogjog bevonását, a zálogtárgy (ingatlan) értékesítését.

A zálogjogosult bekapcsolódása az ingatlan lefoglalásakor (a végrehajtási jog bejegyzésekor) felesleges, hiszen az ingatlan, mint a zálogjog tárgya, nincs még „veszélyben”, a bekapcsolódás viszont költséget generál, akkor is, ha az alapvégrehajtás végül megszűnik. A zálogjog kielégítési alapja, az ingatlan csak akkor van veszélyben, ha már árverési értékesítésre kerül sor, így elég, ha ekkor kapcsolódik be a zálogjogosult, ez érdemi késedelmet, érdeksérelmet senkinek nem okoz, ugyanakkor elkerülhető a végrehajtási eljárások felesleges szaporítása, a költségek növelése is.

A jelentés szerint az ingatlan becsértékének megállapításakor, a becsértékkel együtt kaphatná meg az értesítést a bekapcsolódás lehetőségéről a zálogjogosult, aki nyolc munkanap alatt dönthetne arról, hogy bekapcsolódás iránti kérelmet terjeszt-e elő, a kérelemről a bíróság soron kívül dönthetne, azaz a szabályozás ez utóbbiak tekintetében változatlan maradhatna. Az ombudsman ebben az ügyben kikérte a Magyar Bírósági Végrehajtói Kamara véleményét is, amely a felvetéssel és az ajánlással egyetértett.

Több levélváltást követően végül az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium javaslatára az Országgyűlés elfogadta a Vht. és egyéb kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2008. évi XXXIX. törvényt. Ennek keretében az ombudsmani ajánlás, mely a zálogjogosult bekapcsolódására vonatkozó szabályok módosítására irányult, szintén beépítésre kerül a törvénybe. Így nem az alapeljárás kezdetén, hanem csak akkor kerülhet sor a zálogjogosult bekapcsolódására, ha az alapügyben folyó végrehajtás már eljut addig, hogy a becsérték közzétételével megkezdődik az ingatlan árverési értékesítése. Ez remélhetőleg elősegíti annak megakadályozását, hogy más, kisebb összegű tartozás miatt a lakáshitel behajtására is szükségszerűen sor kerüljön.

Az azonnali beszédési megbízás szabályozására visszavezethető alkotmányos visszásság

Több panaszos fordult a biztoshoz, akik sérelmezték az adóhatóság, az illetékhivatal, illetve az önkormányzati adóhatóság által alkalmazott azon gyakorlatot, hogy lakossági folyószámlájukról – ideértve a közös tulajdonú, illetve a közös rendelkezésű számlákat is – azonnali beszédési megbízással hajtják végre az állammal szemben fennálló fizetési kötelezettségüket, de arról előzetesen semmilyen értesítést nem kapnak (OBH 4325/2004). Esetenként olyan pénzösszegeket is (pl. gyermektartásdíjat) végrehajtás alá vonnak, amelyek a törvény erejénél fogva mentesek a végrehajtás alól.

Az országgyűlési biztos több alkotmányos alapjog sérelmének közvetlen veszélyét állapította meg, amely az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény (a továbbiakban: Art.) és a Vht. fölösleges, nem egyértelmű rendelkezésére, valamint hiányosságára vezethető vissza, és a visszasság jövőbeni elkerülése érdekében a következőket javasolta a jogalkotónak:

- állapítsa meg a Vht.-ban azokat a garanciális szabályokat, melyek biztosítják, hogy a végrehajtási eljárás során az adósok közötti hátrányos megkülönböztetés nélkül valóban mentesek legyenek a végrehajtás alól azok az összegek, amelyeket ilyenként határoz meg a törvény,⁶
- az Art. és Vht. módosításával, illetve kiegészítésével a pénzügyintézetnél kezelt összegre vezetett végrehajtás során is biztosítsa a jogorvoslat érdemi lehetőségét,
- a Vht. módosításával, illetve kiegészítésével biztosítsa a nem adós számlatulajdonos tulajdonhoz való jogát,
- a Vht. kiegészítésével pontosítsa az adósok bankszámlája ellen adóhatóságok által benyújtott azonnali beszedési megbízásokkal kapcsolatos szabályokat, így segítve elő a gyakorlat egységesítését.

Továbbá az országgyűlési biztos a Magyar Nemzeti Bank (a továbbiakban: MNB) elnökének azt az ajánlást tette, hogy a pénz- és elszámolásforgalom, valamint a pénzfeldolgozás szabályairól szóló 9/2001. (MK 147.) MNB rendelkezés azonnali beszedési megbízás teljesítésére vonatkozó előírásait egészítse ki a Vht. értelmében végrehajtás alól mentes összeg számítási módjának meghatározásával.

Az MNB nem zárkózott el a felvetett változtatásoktól, és kibocsátotta a 21/2006. (XI. 24.) MNB rendeletet az előző bekezdésben említett rendelkezés helyett. Ezzel ugyan az ajánlás teljesült, de a jogalkalmazás gyakorlata azt mutatja, hogy ez az MNB rendelet sem oldotta meg teljes mértékben az említett problémákat. Összességében: a biztos által szükségesnek tartott jogszabály-módosításokra – kivéve az MNB jogi aktusának módosítását, amelynek azonban felülvizsgálata szükséges – még nem került sor, így indokolt utóvizsgálatot végezni ezeknek a kérdéseknek a vonatkozásában is.

A bírósági végrehajtás rendszere az ombudsmani gyakorlat tükrében

Az ismertetett esetek alapján és a téma szempontjából a következő dimenzióit különböztethetjük meg a vizsgált területnek:

- a) a bírósági végrehajtás szervezeti rendszere,
- b) az azonnali beszedési megbízás jogi szabályozására visszavezethető visszasságok, melyek az ingatlan elvesztését is megkönnyítik,
- c) kifejezetten az ingatlan-végrehajtáshoz kapcsolódó szabályozási problémák.

Ad a)

A bírósági végrehajtás jelenlegi rendszere 1994-ben jött létre. A koncepció lényege az volt, hogy az önálló bírósági végrehajtók, akik a követelések túlnyomó részét hajtják be, quasi önálló „vállalkozásként” működjenek, az ügyvédekhez, ügyvédi irodákhoz hasonló formában. A jogalkotó célja egyértelműen a hatékonyság növelése volt, hiszen úgy vélte, hogy a végrehajtási jutalék, a nagy önállóság elősegíti az eredményesen befejeződő végrehajtások számának növekedését.⁷ Az elképzelés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a szabályozást több alkalommal módosítani kellett (Kormos, 2001). A korábban idézett ombudsmani vizsgálatok is számos hibára mutattak rá. *A jogalkotónak újra át kell tekintenie a bírósági végrehajtás rendszerét, és megfontolnia, hogy – a szorosabb jellegű fegyelmi és szakmai felügyeletet biztosító igazságügyi szolgálati viszony miatt – nem lenne-e célszerűbb, ha az önálló bírósági végrehajtók újra a bíróság igazságügyi alkalmazottjaiként látnák el feladataikat.*

Ugyancsak érdemes fontolóra venni a *magáncsőd* intézményének magyarországi bevezetését, mely jogintézmény már több országban létezik, és megfelelő kialakítása esetén hozzájárulhat az eladósodott családok helyzetének rendezéséhez vagy legalább könnyítéséhez.

Ad b)

Az inkasszó jelenleg is hatályos jogi szabályozása visszasságokat okoz, és jól látható, hogy megkönnyíti a bankszámlán rendelkezésre álló összeg gyors elvesztését, beleértve sok esetben a Vht. alapján egyébként a végrehajtás alól mentesülő összegeket is. *Mindez a Vht. 7. §-ában megfogalmazott fokozatosság és arányosság elvének figyelembevételével is rövid időn belül ingatlanárveréshez vezethet, azaz megkönnyíti a lakóingatlan elvesztését.* Az országgyűlési

biztos jelentésében javasolt jogszabály-módosítások tehát mindenképpen fontosak a hajléktalanná válás megelőzése szempontjából is.

Ad c)

A lakóingatlan árverés alá vonását könnyíti meg a zálogjogosult bekapcsolódására vonatkozó szabályozás, amelynek módosítása szintén indokolt. A bonyolult jogi helyzet újabb ismertetése helyett itt arra utalok, hogy a lakóingatlan hitelre történő vásárlása a magyar társadalomban jelentősen elterjedt, a gazdasági körülmények kényszere miatt a lakáshoz jutás a társadalom nagy része számára csak így lehetséges. *Emiatt számos lakóingatlant terhel jelzálogjog, ezeknek a lakóingatlanoknak a tulajdonosai potenciálisan mind érintettjei és elszenvedői lehetnek egy esetleges csekély összeg miatt indult végrehajtási eljárásnak, mely átalakul a teljes lakáshitel behajtására folyó eljárássá. Ez a lakóingatlan elvesztésének és a hajléktalanná válásnak a közeli lehetőségét idézi fel.* Remélhetőleg a Vht. ombudsmani ajánlásnak megfelelő módosítása a 2008. évi XXXIX. törvénnyel kiküszöböli az ismertetett visszasságokat.

Legközvetlenebbül az ingatlanárverés érinti témánkat, hiszen nagyon sok esetben ez tulajdonképpen a hajléktalanná válást megelőző „utolsó pillant”. A becsértékkel kapcsolatos problémákat már igen korán észlelte az ombudsman, erre nézve sor került jogszabály-módosításra, de jelenleg is lehetőség van arra, hogy lakóingatlan feltűnően alacsony áron kerüljön árverési értékesítésre. *Egyrészt a becsérték adó- és értékbizonyítvány alapján történő elsődleges megállapítása nem célszerű, mivel ez számos esetben nem felel meg a valós forgalmi értéknek.* Másrészt továbbra is leszállítható az árverési kikiáltási ár a becsérték felére lakóingatlan esetében is. Az országgyűlési biztos éppen ezért javasolta a Vht. olyan módosítását, amely biztosítja, hogy ne legyen lehetőség ilyen értéken (áron) a lakóingatlan megszerzésére bírósági végrehajtási eljárás keretében.

Az elárverezett ingatlanból az adósnak ki kell költöznie, csak szűk körben van lehetőség ennek a kötelezettségnek a bíróság által való elhalasztására. Emberiességi okokból a Vht. módosítást követően 2003. december 26-ától a december 1. napja és március 1. napja közötti időintervallumban nem fogatosítható lakóingatlan kiürítése. Mindezek az önmagukban helyes szabályok azonban csak késleltetni tudják a hajléktalanná válást, ezért arra kell törekedni, hogy ezt a súlyos élethelyzetet – a lakóingatlan, a lakhely elvesztését – csak a legvégső esetben kelljen elszenvednie az adósnak.

Összegzés

A bírósági végrehajtás legitim célja nem vonható kétségbe, de mindenképpen törekednie kell arra a jogalkotónak, hogy megfelelő módon kialakított jogi szabályozást hozzon létre. Az Alkotmánybíróság szerint a jogállam nélkülözhetetlen eleme a jogbiztonság. A jogbiztonság az állam – s elsősorban a jogalkotó – kötelességévé teszi annak biztosítását, hogy a jog egésze, egyes részterületei és az egyes jogszabályok is világosak, egyértelműek, működésüket tekintve kiszámíthatóak és előreláthatóak legyenek a norma címzettjei számára. Vagyis a jogbiztonság nem csupán az egyes normák egyértelműségét követeli meg, de az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatóságát is [9/1992. (I. 30.) AB határozat].

Mindehhez kapcsolódik az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége, mely alapján az alapvető jogok tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége. Az államnak ez a kötelezettsége nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell az alapvető jogok megsértésétől, hanem magában foglalja azt is, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről. Ez a szükséges jogszabályi és szervezeti feltételek kialakítását is jelenti [64/1991. (XII. 17.) AB határozat, 32/2003. (VI. 4.) AB határozat].

Így tehát a jogalkotó feladata a megfelelő jogi szabályozás kialakítása, amely az alkotmányosság követelményének is megfelel. A bírósági végrehajtással összefüggésben lefolytatott ombudsmani vizsgálatok több esetben kimutatták, hogy a hatályos jogi szabályozás alapvető jogokkal összefüggő visszásságot, illetve annak veszélyét okozza. Ezek a szabályozási anomáliák közvetve vagy közvetlenül a hajléktalanná válást könnyítik meg.

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa az emberi méltóság sérelmének megelőzését kiemelten fontosnak tartva, áttekintette a hajléktalanná válás előidézésében közreható okokat, így a bírósági végrehajtás szabályozásának rendszerét is. Ennek eredményeképpen összességében megállapítható, hogy a sorozatosan feltárt visszásságok elősegítik a hajléktalanná válást, amely sok esetben a bírósági végrehajtási rendszer funkcióinak látens eredményeként következik be. Ennek megelőzése érdekében szükséges az ombudsman jogszabály-módosítási, jogalkotási ajánlásainak teljesítése a címzettek által, ahogy a bírósági végrehajtási rendszer felülvizsgálatát is fontolóra kell vennie a jogalkotónak, figyelembe véve az országgyűlési biztos által megfogalmazott szakmai véleményt.⁸

Hivatkozások

Balogh Olga – B. Korek Ilona – Császtai Ferenc – Juhász Edit (2006): A megújult bírósági végrehajtás. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.

Németh János – Vida István (2001): A bírósági végrehajtás magyarázata. KJK-KERSZÖV Kiadó, Budapest.

Kapa Mátyás (2002): A hitelezők érdekeit védő új intézmények a bírósági végrehajtásban. In: Jakab András (szerk.): Jogérvényesítés – Jogalkalmazás. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.

Kormos Erzsébet (2001): A bírósági végrehajtás rövid története 1945-től napjainkig a bírósági végrehajtók szemszögéből. Publ. Univ. Miskolc. Sect. jur. et pol. Tomus 19. pp. 171–188.

¹ Jegyzetek

A továbbiakban egyszerűen a „végrehajtó” vagy „végrehajtók” kifejezést használom, amennyiben mindkét bírósági végrehajtói „típusra” gondolok, illetve akkor is, ha nincs jelentősége a megkülönböztetésnek.

² Munkabér a Vht. alkalmazásában: az illetmény, munkadíj, a munkaviszonyon, munkaviszony jellegű szövetkezeti jogviszonyon, közszolgálati és közalkalmazotti jogviszonyon, szolgálati viszonyon, társadalombiztosítási jogviszonyon alapuló járandóság, valamint a munkából eredő egyéb rendszeres, időszakonként visszatérően kapott díjazás, juttatás, követelés [Vht. 7. §. (1) bekezdés].

³ A tanulmányban hivatkozott jelentések hozzáférhetőek a www.obh.hu weboldalon.

⁴ Az ingatlan árverési értékesítések a kikiáltási ár a becsérték lesz, azaz innen indul az árverés, a licit, majd az árat innen kezdve lehet fokozatosan lejjebb szállítani.

⁵ A Vht. szerint ugyanis az eljárás megindulásakor, ha a végrehajtó az adós tulajdonában álló ingatlan létezését deríti fel, minden esetben végrehajtási jogot jegyeztet be arra, s ezzel az ingatlant lefoglalja (Vht. 138. §), de az ingatlan értékesítésére csak akkor kerülhet sor, ha a követelés az adós egyéb vagyontárgyaiból nincs teljesen fedezve vagy csak aránytalanul hosszú idő múlva elégíthető ki (Vht. 7. §).

⁶ A Vht. 74. §-a szerint a végrehajtás alól mentesülő összegek: nemzeti gondozási díj és a hadigondozottak pénzbeli ellátása, az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról szóló törvény szerint járó életjáradék, az átmeneti segély, ideértve a meghatározott célra kapott segélyt is, a rendszeres szociális segély, az időskorúak járadéka, a munkanélküliek jövedelempótló támogatása, az ápolási díj, az anyasági segély, a rokkantsági járadék és a vakok személyi járadéka, a megváltozott munkaképességű személyt megillető juttatás (keresetkiegészítés, átmeneti keresetkiegészítés, jövedelemkiegészítés, átmeneti jövedelemkiegészítés, átmeneti járadék, bányász dolgozók egészségkárosodási járadéka), a törvényen alapuló tartásdíj, ideértve a bíróság által előlegezett gyermektartásdíjat is, a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvényen alapuló gyermekvédelmi pénzbeli ellátások, a nevelőszülő részére az államilag gondozott gyermek tartásáért fizetett gondozási díj, az ösztöndíj, a kiküldetéssel, külszolgálatlaltal és munkába járással összefüggő költségtérítés, a meghatározott kiadás fedezésére szolgáló összeg, a sorkatonai, illetőleg polgári szolgálatot teljesítő személy illetménye, a tartalékos katonai szolgálatot teljesítő tiszt és honvéd illetménye, a tartalékos katonai szolgálatot teljesítő személy természetbeni ellátásának pénzegyenértéke, a fogyatékosági támogatás.

⁷ Lásd a Vht. indokolását.

⁸ Ez a felülvizsgálat az említett 2008. évi XXXIX. törvénnyel, amely a Vht. jelentősebb módosítására irányul, csak részben történt meg.

Forrai Erzsébet – Ladányi Erika

Beszámoló az éjjeli menedékhelyet és átmeneti szállót igénybe vevő hajléktalan emberek körében végzett kutatásról

A Hajléktalanokért Közalapítvány megbízásából 2008-ban végzett felmérés keretében készítettünk egy ún. „igénybe vevői kérdőívet” az éjjeli menedékhelyeket és átmeneti szállásokat igénybe vevő hajléktalan emberek számára. Egyfelől azt igyekeztünk megtudni, megkapnak-e bizonyos szolgáltatásokat az intézményekben, ha arra szükségük van, másfelől azt vizsgáltuk, mennyire elégedettek az intézményekkel és azok szolgáltatásaival.

Teljes körű lekérdezésre nem volt lehetőség, ezért véletlenszerű mintavételi eljárást alkalmaztunk. A mintavételi keretet a hét régió jelentette (a közép-magyarországi régión belül azonban külön „egységnek” tekintettük a mintavételi eljárás szempontjából Pest megyét és Budapestet). Minden régióból véletlenszerűen kiválasztottunk egy átmeneti szállást és egy éjjeli menedékhelyet. A mintába ily módon bekerült intézmények minden egyes igénybe vevőjével/lakójával szükséges volt kitölteni a kérdőívet (természetesen az önkéntes válaszadás és anonimitás figyelembevételével). A mintavételi eljárás alapján összesen 518 főtől (273 fő éjjeli menedékhelyet, és 245 fő átmeneti szállást igénybe vevőtől) vártunk kitöltött kérdőívet.

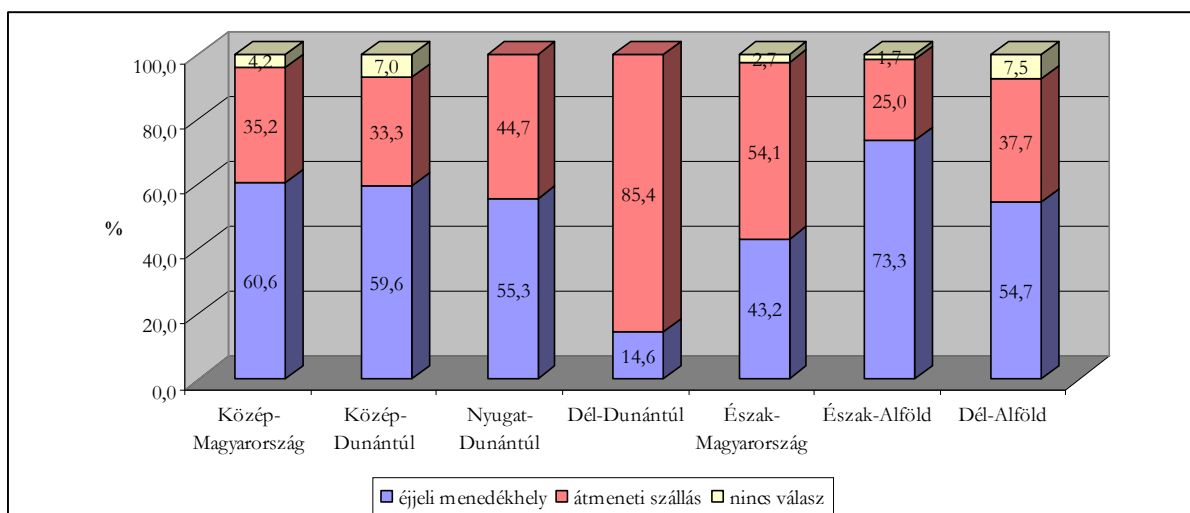
Általános információk a felmérésben részt vevőkről

A kutatás során összesen 538 kitöltött kérdőív érkezett vissza. A válaszadók 55,2%-a (297 fő) éjjeli menedékhelyet, 41,1%-a (221 fő) átmeneti szállást vett igénybe az adatfelvétel idején – azaz 2007. november eleje és 2008. február vége között –, és 3,7% (20 fő) nem válaszolt az általa igénybe vett intézmény típusára vonatkozó kérdésre.

Az alábbi, 1. számú ábrában intézménytípusonként és regionális bontásban mutatjuk be a válaszadók megoszlását.

1. számú ábra

A válaszadók intézménytípusonkénti és regionális megoszlása

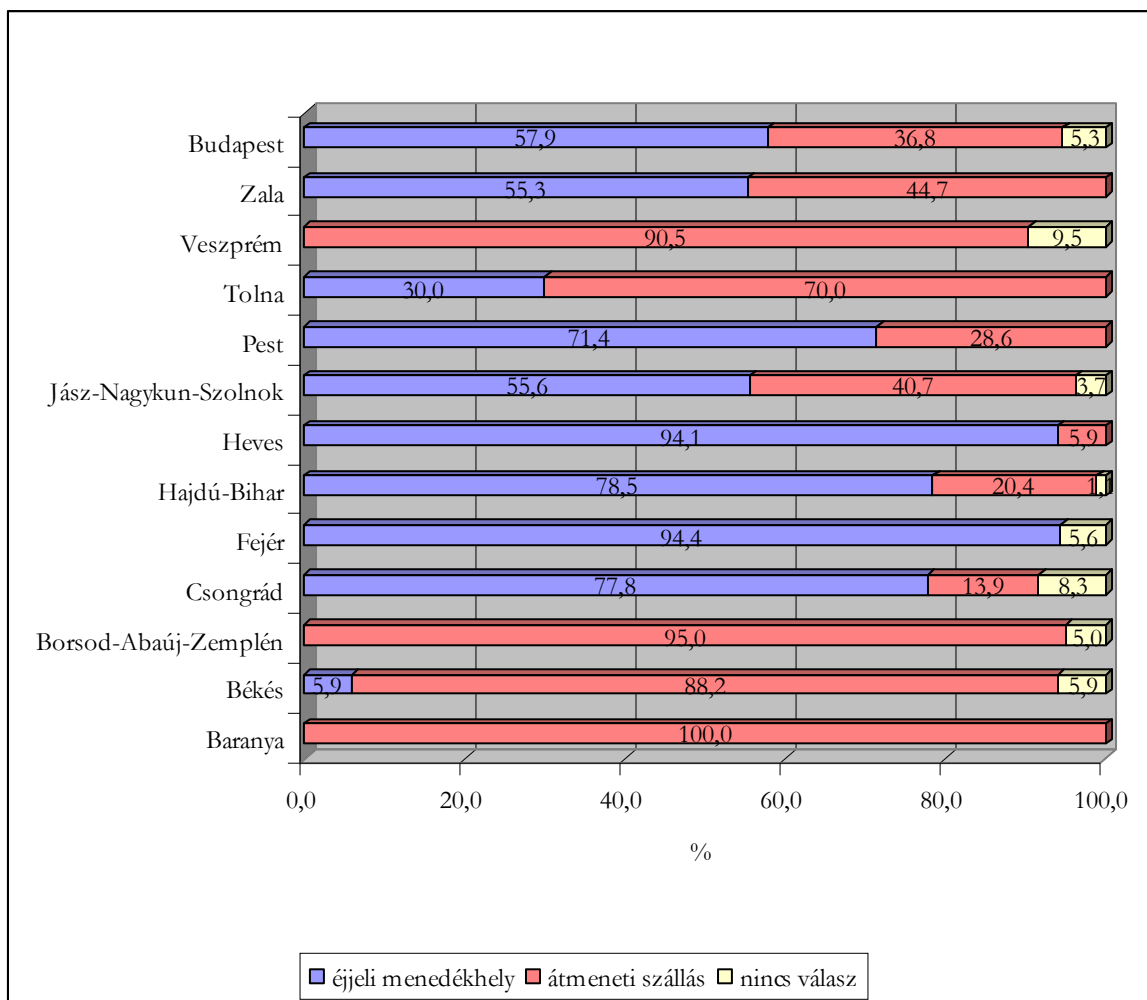

Láthatjuk az 1. számú ábrából, hogy Dél-Dunántúl régióban kiemelkedően magas (85,4%) az átmeneti szállást igénybe vevő válaszadók aránya. A többi régióban ezen válaszadók aránya 25,0% és 54,1% között mozog. Az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók aránya Észak-Alföldön a legmagasabb (73,3%), a többi régióban pedig 14,6% és 59,6% között alakul.

A 2. számú ábrában a válaszadók intézménytípusonkénti és megyei megoszlását mutatjuk be.

2. számú ábra

A válaszadók intézménytípusonkénti és megyei megoszlása

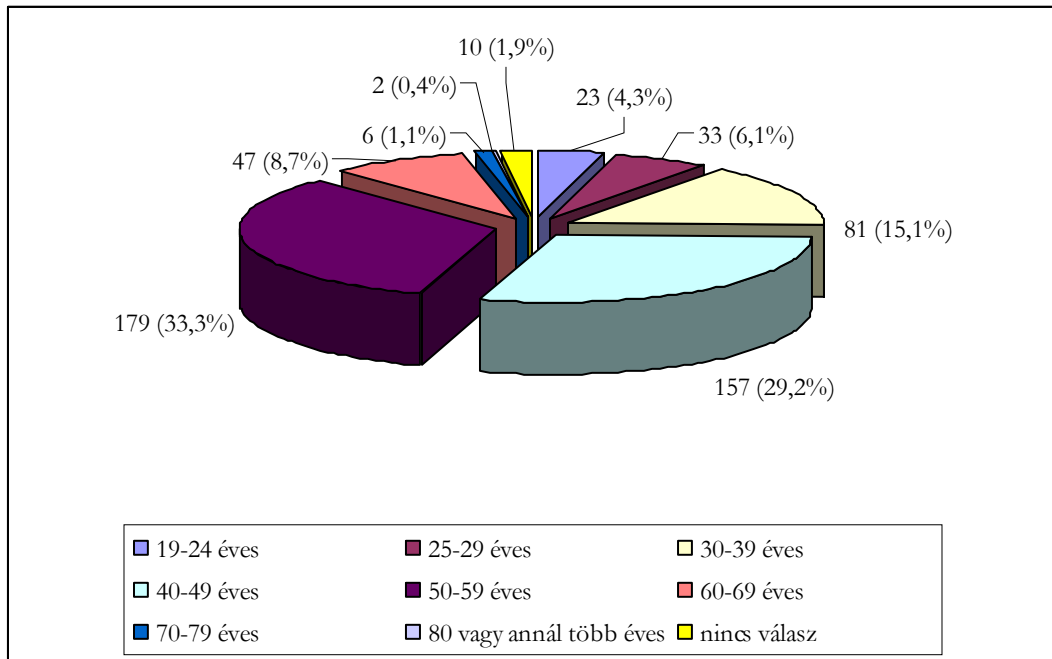
Az ábra adataiból is láthatjuk, hogy összesen 12 megyéből és Budapestről vannak válaszadóink. Baranya megyéből kizárólag átmeneti szállást igénybe vevők töltötték ki a kérdőíveket, de ők Borsod-Abaúj-Zemplén, Békés, Veszprém és Tolna megyében is többségben vannak. A többi megyében és Budapesten az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók vannak túlsúlyban.

A felmérésben szereplő válaszadók valamivel több mint négyötöde (80,7%) férfi, 17,3%-a nő, 2,0% (11 fő) nem válaszolt a nemére vonatkozó kérdésre.

A nők között közel 10,0%-kal kisebb arányban vannak az átmeneti szállást igénybe vevők, mint a férfiak csoportjában.

A válaszadók életkorát tekintve azt tapasztaltuk, hogy a legfiatalabb válaszadó 19 éves, a legidősebb 96 éves, az átlagéletkor 46,3 év, míg a leggyakrabban előforduló az 53 év. A válaszadók életkor szerinti megoszlását a 3. számú ábra tartalmazza.

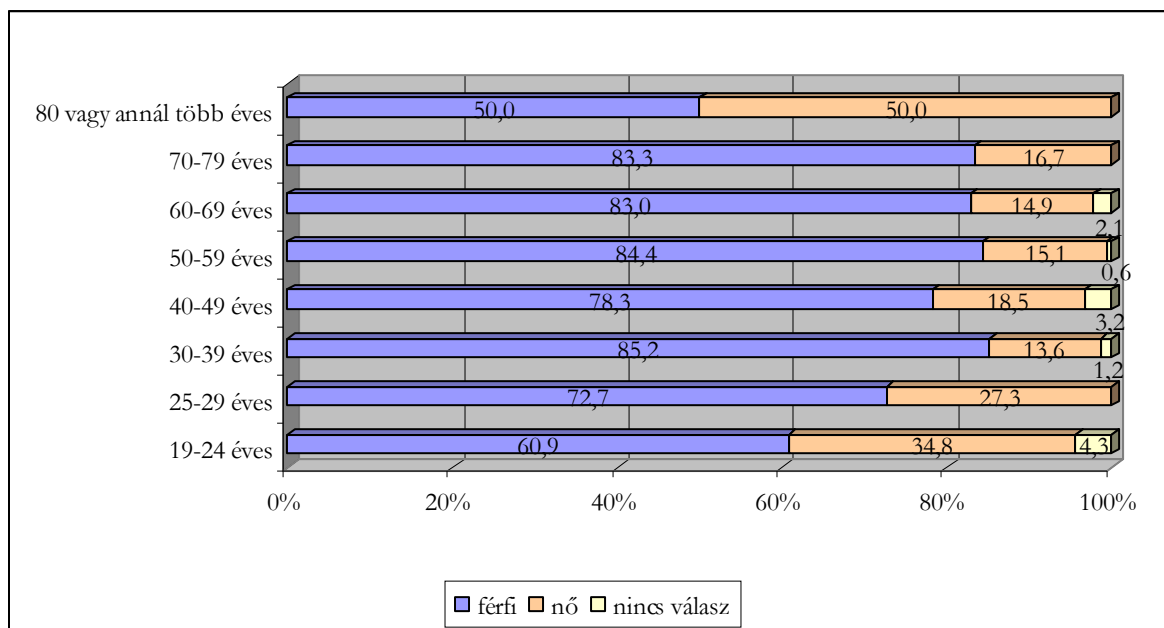
3. számú ábra
A válaszadók életkori megoszlása

Látható, hogy a válaszadók egyharmada 50–59 év közötti, további közel egyharmada 40–49 éves. A válaszadók között a legidősebb (60 év feletti) és a legfiatalabb (29 év alatti) életkori csoportokba tartozókat hasonló arányban találjuk.

A 4. számú ábrán a válaszadók életkori és nemenkénti megoszlását mutatjuk be.

4. számú ábra
A válaszadók életkori és a korcsoportokon belül nemenkénti megoszlása

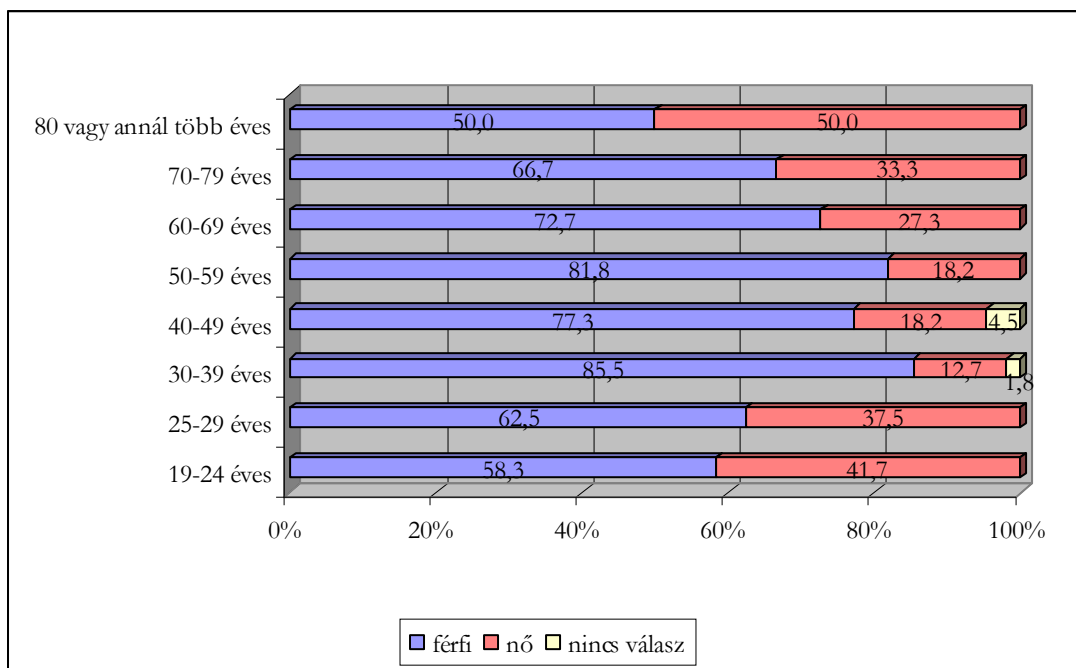

Látható, hogy a legidősebb, valamint a két legfiatalabb életkori csoportban a legmagasabb a nők aránya: a 19–24 éves és a 25–29 éves korcsoportban meghaladja, illetve megközelíti a válaszadók egyharmadát, a legidősebb korcsoportban megegyezik a férfiak és nők aránya, a többi életkori csoportban pedig a férfiak vannak túlsúlyban.

Az 5. számú ábra az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók életkori és nem szerinti megoszlását mutatja.

5. számú ábra

Az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók életkori és a korcsoportokon belül nemenkénti megoszlása

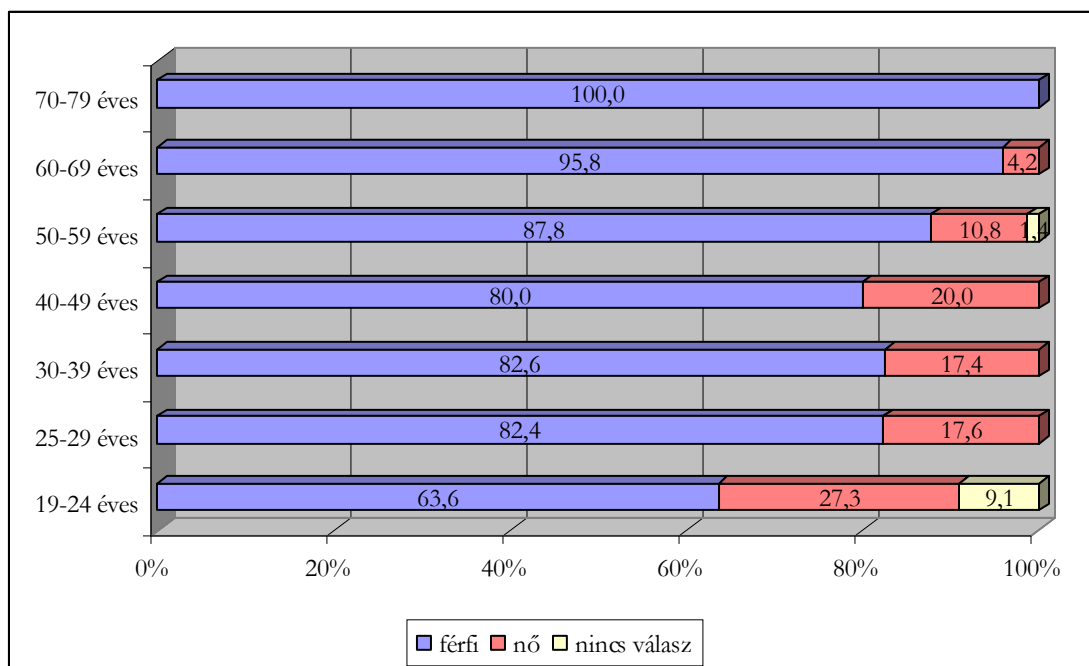

Minden – az adatbázisban előforduló – életkori csoportból vannak válaszadóink, s a legidősebb korcsoport kivételével mindegyikben többen vannak a férfiak. Az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók között a nők aránya az életkori csoportok skálájának szélein található két-két kategóriában a legmagasabb.

A 6. számú ábrán az átmeneti szállást igénybe vevő válaszadók életkori és nem szerinti megoszlását látjuk.

6. számú ábra

Az átmeneti szállást igénybe vevő válaszadók életkori és nemenkénti megoszlása a korcsoportokon belül

Az ábra adataiból láthatjuk, hogy az átmeneti szállást igénybe vevők körében nem találunk 80 éves vagy annál idősebb válaszadót. Az egyes életkori csoportokba tartozók nemenkénti megoszlását tekintve azt látjuk, hogy a férfiak aránya mindegyikben rendkívül magas, minden esetben meghaladja az éjjeli menedékhelyről válaszolóknak esetében tapasztalt vonatkozó arányokat.

Arra a kérdésre, hogy a kitöltők hány hónapja veszik igénybe az intézményt (az adatfelvétel idején), 512 fő (95,2%) válaszolt. A legrövidebb idő 0,1 hónap (egy válaszadó esetében), a leghosszabb pedig 138 hónap (szintén egy válaszadó esetében). Az adott intézményben átlagosan eltöltött idő 18,6 hónap. A leggyakrabban előforduló válasz (71 válaszadó esetében) 1 hónap volt.

Az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók esetében összesen 284 érvényes válasszal rendelkezünk, körükben tapasztaljuk a fentiekben említett legrövidebb (0,1 hó) és leghosszabb (138 hó) intézményben töltött időt. Esetükben az adott éjjeli menedékhelyen átlagosan eltöltött idő 19,5 hónap, a leggyakrabban előforduló válasz pedig az 1 hónap.

Az átmeneti szállást igénybe vevő válaszadók esetében összesen 213 érvényes válaszunk van, melyek alapján azt láttuk, hogy az intézményben eltöltött legrövidebb idő 0,5 hónap (2 válaszadó esetében), a leghosszabb pedig 120 hónap (3 válaszadó esetében). A válaszadók által az intézményben eltöltött átlagos idő hossza 16,8 hónap, és a leggyakoribb érték ez esetben is az 1 hónap.

Az adatok könnyebb kezelhetősége érdekében a válaszadók által megadott hónapokat kategóriákba rendeztük. Ezek szerint kevesebb mint 3 hónapot 110 válaszadó (20, 4%) töltött az adott intézményben, 3 hónapnál hosszabb, de 6 hónapnál rövidebb időt 74-en (13,8%). Fél év és egy év közti időszakot 93-an (17,6%), egy év és másfél év közöttit pedig 62-en (11,5%) jelöltek. A 18 és 24 hónap közti kategóriában már jóval kevesebb válaszadót találunk, szám szerint harmincat (5,6%). Legalább 24, de kevesebb mint 48 hónapot 87 válaszadónk jelölt (16,2%), a további kategóriákban 0,9 és 3% közti válaszadót találunk. Megjegyzendő, hogy 96 hónapot vagy annál több időt 11 válaszadó (2%) töltött az adott intézményben. (A kérdésre 26 fő, 4,8% nem válaszolt.)

Láthatjuk, hogy a válaszadók egyötöde (20,4%) kevesebb mint 3 hónapja veszi igénybe azt az intézményt, amelyben kitöltötte a kérdőívet. Szintén magas arányban vannak azok, akik legalább fél éve, de kevesebb mint egy éve, valamint azok, akik legalább két éve, de kevesebb mint négy éve veszik igénybe az intézményt.

A szálláshelyen eltöltött idő tekintetében mutatkozik különbség az éjjeli menedékhelyet és az átmeneti szállást igénybe vevők között. Az éjjeli menedékhelyen kérdezettek körében 7,2%-kal magasabb azoknak az aránya, akik 3 hónapnál rövidebb ideje veszik igénybe az intézményt, mint az átmeneti szállások lakói körében. Érdekes adat, hogy az intézményt öt éve vagy annál hosszabb ideje igénybe vevők aránya összességében közel kétszerese (9,5%) az éjjeli menedékhelyen élők körében az átmeneti szállás lakóihoz képest (5,0%).

Az intézmények és azok szolgáltatásainak megítélése

A kérdőív egyik blokkjában az intézménnyel, ill. az általa nyújtott szolgáltatásokkal kapcsolatos állításokat fogalmaztunk meg az igénybe vevők szempontjából, és a kitöltőket arra kértük, jelöljék, hogy azokat igaznak tartják, vagy sem.

Az első állítás a következőképpen hangzott: „*Az intézményben biztonságban érzem magam.*”

Az igénybevevők több mint négyötöde (86,6%) egyetértett a kijelentéssel, tehát biztonságban érzi magát az adott intézményben, 12,6%-uk azonban nemleges választ adott (0,7%-uk pedig nem válaszolt).

Az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók nagyobb arányban (16,2%) mondták azt, hogy nem érzik biztonságban magukat, mint az átmeneti szálláson kérdezettek (7,7%).

A válaszokat regionális bontásban vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a dunántúli régiók intézményeit igénybe vevők körében vannak a legnagyobb arányban azok, akik biztonságban érzik magukat az adott szálláshelyen: a nyugat-dunántúli régió intézményeiben 95,0%, a közép-dunántúliban 94,7% és a dél-dunántúliban 92,7%. Azok, akik nem érzik biztonságban magukat az adott szálláshelyen – az előzőekből következően – a keleti országrészben találhatók legnagyobb arányban: az észak-magyarországi régióban a válaszadók 27,0%-a, az észak-alföldi régióban 21,7%-a, a dél-alföldi régióban 13,2%-a nyilatkozta ezt. Ami a közép-magyarországi régiót illeti: a szálláshelyen magukat biztonságban érző válaszadók aránya 88,7%.

A következő állítás így hangzott: „*Az intézményben biztonságban vannak a személyes holmijaim.*”

A megkérdezettek több mint háromnegyede (418 fő, 77,7%) igennel, míg egyötöde (111 fő, 20,6%) nemmel válaszolt (1,7% esetében nem ismerjük a választ).

A válaszokat intézménytípusonkénti bontásban vizsgálva az előző állításhoz hasonlóan, de annál nagyobb mértékben nyilvánulnak meg a kétféle intézményt igénybe vevők közötti különbségek. Az éjjeli menedékhelyet igénybe vevők több mint egynegyede nem érzi biztonságban holmijait – míg az átmeneti szálláson élők 11,8%-ára igaz ugyanez –, de az azt biztonságban érzők aránya is több mint 10,0%-kal alacsonyabb (72,4%) az átmeneti szálláson lakókéznál (85,1%).

A regionális eltéréseket illetően azt tapasztaltuk, hogy az átlagosnál magasabb a holmijukat biztonságban érzők aránya a nyugat-dunántúli (91,5%), a közép-magyarországi (81,7%) és a dél-dunántúli régióban (80,5%). A személyes holmiját nem érzi biztonságban az észak-alföldi

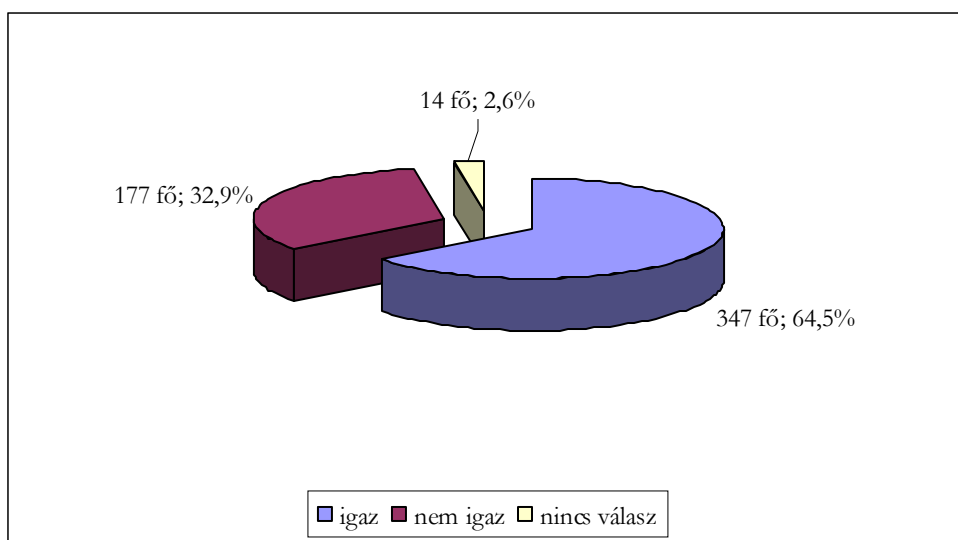
és az észak-magyarországi régióban működő intézményeket igénybe vevők közel egyharmada (32,4%), a dél-alföldi régióban 30,2%-a, és a közép-dunántúli régióban 24,6%-a.

Az *intézmény házirendjének ismeretére* irányuló kérdésre 9 fő kivételével minden megkérdezett igenlő választ adott. Csupán 1,7% azoknak az igénybe vevőknek az aránya, akik nem ismerik az intézmény házirendjét, és 1,1% a nem válaszolóké.

A következő, „Az intézményben naponta egyszer ingyen kapok ételt” állítás kapcsán érkezett az eddigi legkevesebb igenlő válasz.

7. számú ábra

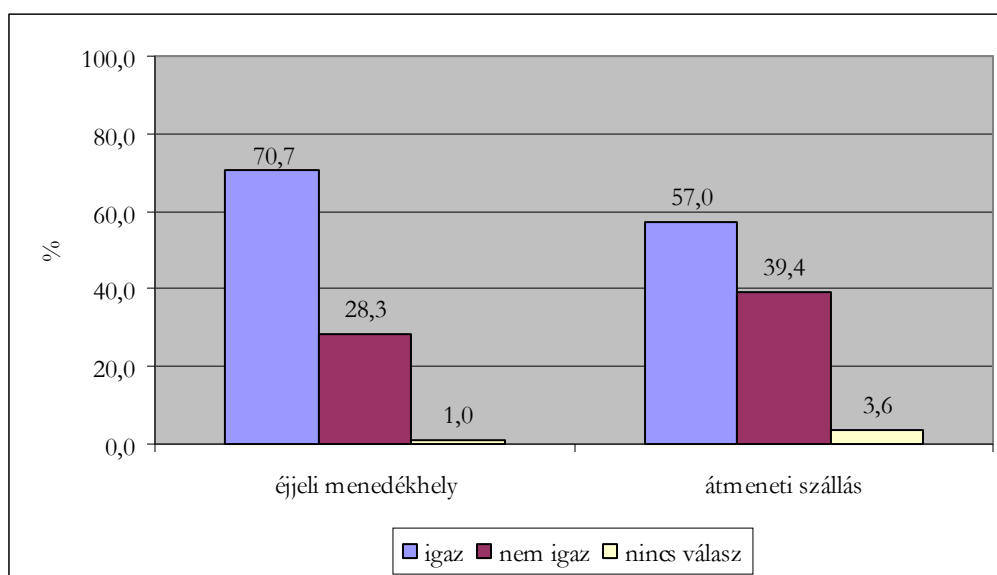
„Az intézményben naponta egyszer ingyen kapok ételt.”

Láthatjuk 7. számú ábrából, hogy a válaszadók kevesebb mint kétharmada tartotta magára nézve igaznak a vizsgált kijelentést, közel egyharmada pedig „nem igaz” választ jelölt (2,6% választát nem ismerjük).

8. számú ábra

„Az intézményben naponta egyszer ingyen kapok ételt.”– A válaszok megoszlása intézménytípusonként

Az éjjeli menedékhelyek igénybevevőinek körében lényegesen nagyobb arányban vannak azok, akik naponta egyszer térítésmentesen kapnak ételt az adott intézményben (ld. 8. számú ábra).

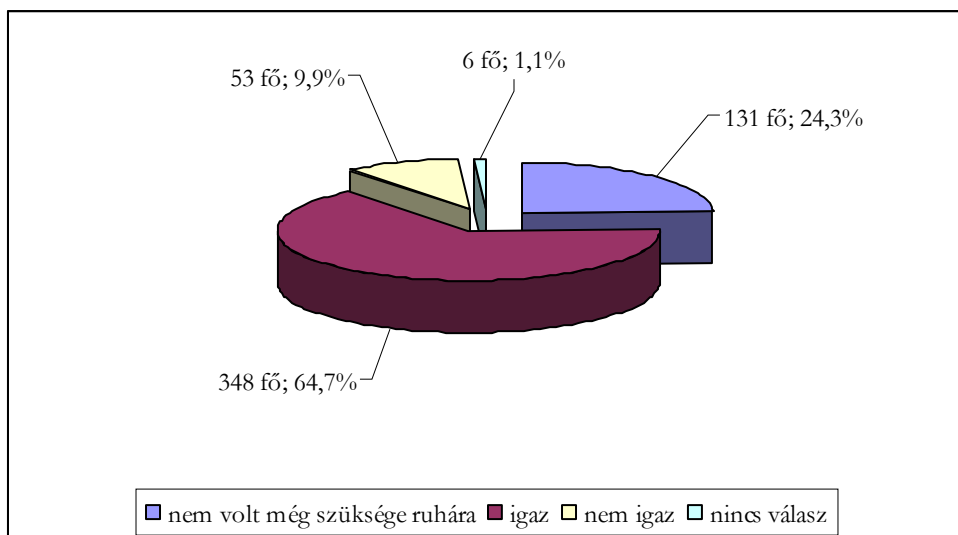
Regionális bontásban vizsgálva a napi egyszeri ingyenes étkezési lehetőségre vonatkozó adatokat, azt tapasztaltuk, hogy a nyugat-dunántúli régióban a legkedvezőbb a kép, ugyanis az itt működő intézményeket igénybe vevő válaszadók 99,3%-a jelölte az „igaz” választ, és nincs olyan válaszadó, aki ne kapna naponta egyszer térítésmentesen ételt (a nem válaszolók aránya 0,7%). A 7. számú ábrában bemutatott „igaz” választ jelölők arányához képest magasabb arányt tapasztaltunk még a közép-dunántúli (80,7%) és észak-magyarországi (78,4%) régiókban szálláshelyet igénybe vevő válaszadók körében. Kiemelkedően magas az észak-alföldi (66,7%) és dél-alföldi (58,5%) régióban működő intézményeket igénybe vevők körében azoknak a kitöltőknek az aránya, akik válaszaik szerint nem kapnak napi egyszeri alkalommal térítésmentesen ételt az intézményben.

A továbbiakban a kérdőív azon kérdéseinek csoportját elemezzük, mely az igénybe vevők szükségleteivel összefüggésben vizsgálta a különböző szolgáltatásokat.

A 9. számú ábra arról ad összefoglaló képet, hogy a kérdőívet kitöltő hajléktalan emberek kaptak-e az általuk igénybe vett intézményben *ingyen ruhát*, amennyiben arra szükségük volt.

9. számú ábra

„Amikor szükségem volt rá, kaptam az intézményben ingyen ruhát.”

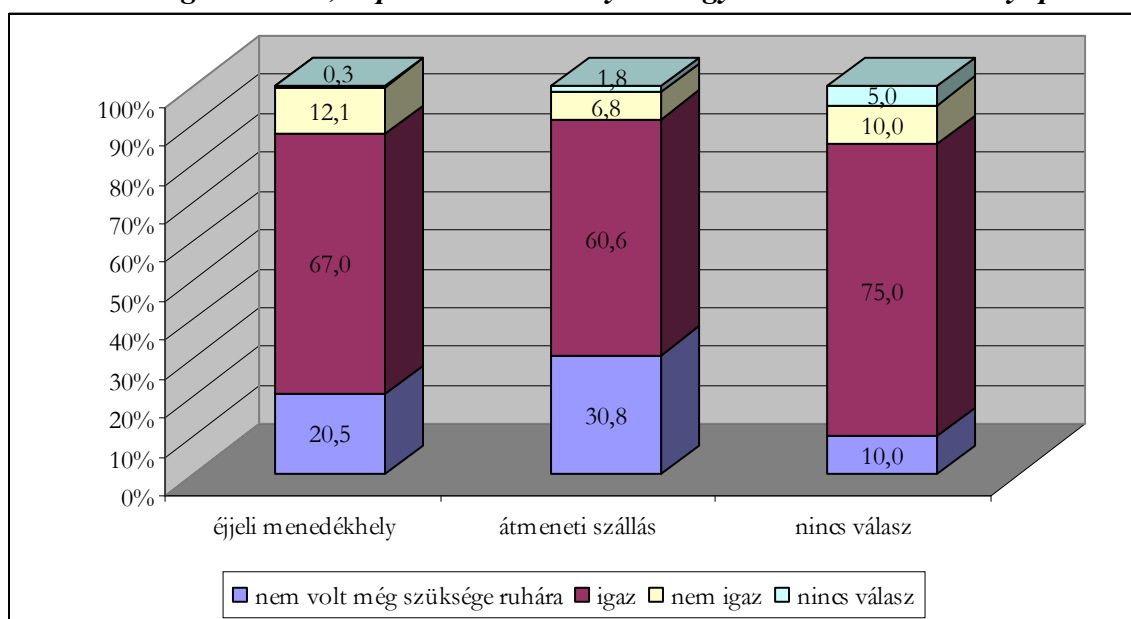

Láthatjuk, hogy a válaszadók közel egynegyedének eddig nem volt igénye ruhára, közel kétharmaduknak volt, és kaptak is térítésmentesen az intézményben, 9,9% azoknak az aránya, akiknek lett volna szüksége ruhára, de nem kaptak térítésmentesen.

Az intézménytípusonkénti adatokat a 10. számú ábrán mutatjuk be. Az ábra „nincs válasz” feliratú oszlopában azokat a válaszadókat láthatjuk, akik az általuk igénybe vett intézmény típusára nem adtak választ, de az ingyenes ruha biztosítására vonatkozó állításnál többnyire jelölték válaszukat.

10. számú ábra

„Amikor szükségem volt rá, kaptam az intézményben ingyen ruhát.”- intézménytípusonként

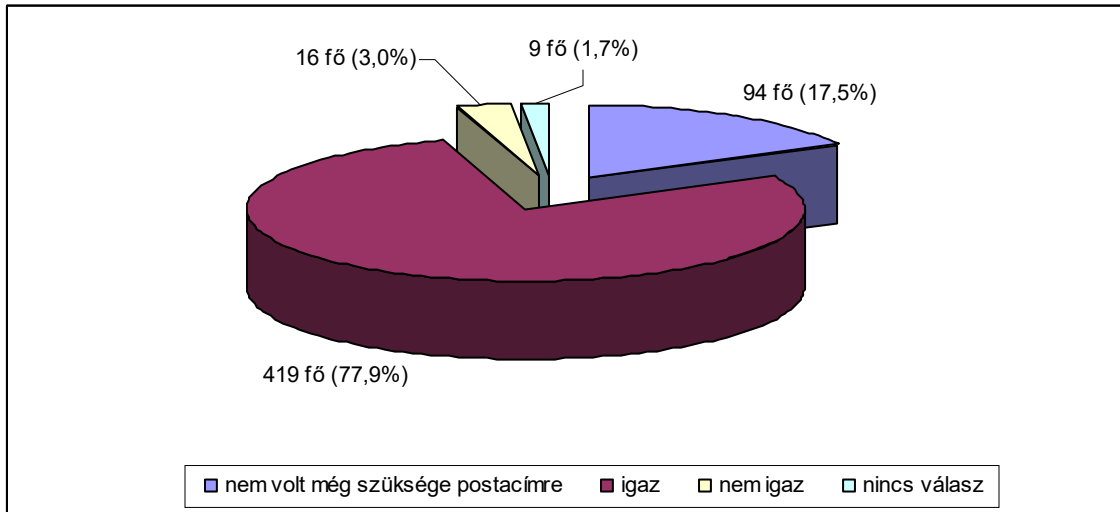
Láthatjuk, hogy a legnagyobb eltérést azok között tapasztaljuk, akiknek még nem volt szüksége ruhára: az átmeneti szállás lakói között 10,3%-kal nagyobb arányban vannak az ezt a választ megjelölők.

A regionális eltéréseket vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy azok a válaszadók, akiknek nem volt még igénye ruhára, a dél-dunántúli (34,1%) és közép-magyarországi (32,4%) régióban vannak a legmagasabb arányban, legalacsonyabb arányban pedig a nyugat-dunántúli régióban (19,9%). Azoknak a legmagasabb arányát, akiknek már volt szükségük ruhára, és kaptak is az intézményben térítésmentesen, a nyugat-dunántúli (77,3%) és közép-dunántúli (70,2%) régióban működő intézmények igénybe vevői között tapasztaljuk, a legalacsonyabb arányt pedig a közép-magyarországi (50,7%) régióban. A dél-alföldi (20,8%) és közép-magyarországi (16,9%) régióban működő intézmények igénybe vevői között vannak legnagyobb arányban azok, akiknek lett volna szükségük ruhára, de nem kaptak térítésmentesen az intézményben, legalacsonyabb arányban pedig az észak-magyarországi (2,7%) és nyugat-dunántúli (2,8%) régióból kaptunk ilyen válaszokat.

Arról, hogy a válaszadók számára az intézmény *biztosított-e postacímet*, amikor arra szükségük volt, a 11. számú ábra nyújt felvilágosítást.

11. számú ábra

„Amikor szükségem volt rá, biztosított számomra az intézmény postacímét.”

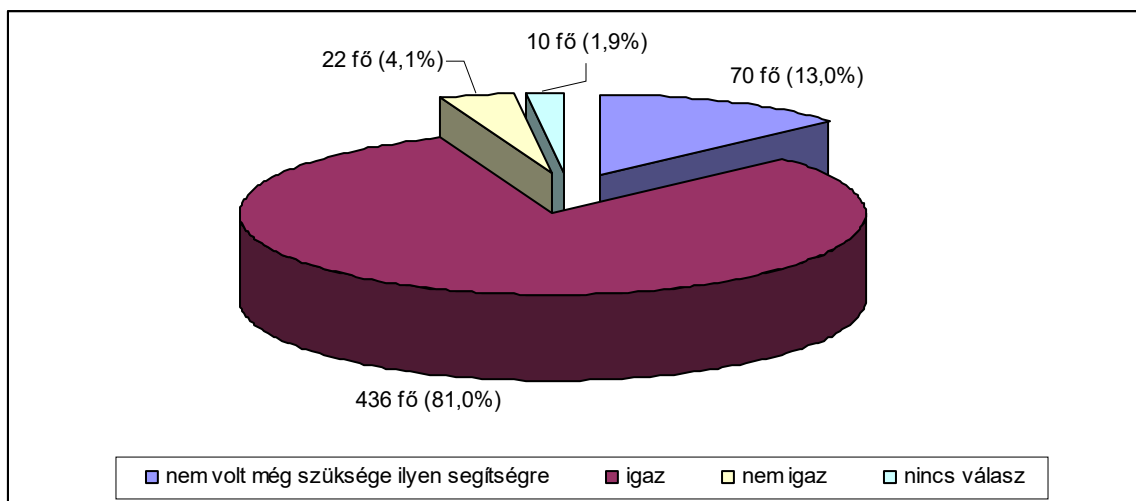
A válaszadóink közel egyötödének a lekérdezésig nem volt szüksége arra, hogy az intézmény biztosítson számára postacímét. Több mint háromnegyedük arról számolt be, hogy amikor szüksége volt postacímre, azt az intézmény biztosította számára, és mindössze 3,0% azok aránya, akik ezt nem kapták meg az intézménytől.

A két intézménytípust igénybe vevők válaszai közötti eltérés minimális. Ami a regionális különbségeket illeti: azon válaszadók aránya, akiknek a lekérdezésig még nem volt szüksége postacímre, a közép-magyarországi régióban a legmagasabb (38,0%), míg a közép-dunántúli (7,0%) és az észak-magyarországi (8,1%) régióban a legalacsonyabb. Azok aránya, akiknek már volt szüksége postacímre, és ezt az intézmény biztosította is számukra, a közép-dunántúli régióban a legmagasabb (91,2%), és a közép-magyarországi régióban a legalacsonyabb (57,7%). Végül a nyugat- és dél-dunántúli régiókban nem találunk olyan válaszadót, aki számára az intézmény szükség esetén ne biztosított volna postacímét, míg az észak-alföldi régióban 5,8%, a dél-alföldi régióban pedig 5,7% az ezt jelző válaszadók aránya.

A következő kérdés arra vonatkozott, hogy a válaszadó, amikor szüksége volt rá, *kapott-e segítséget az intézményben hivatalos ügyei intézéséhez*. Az e kérdésre kapott válaszokat a 12. számú ábra foglalja össze.

12. számú ábra

„Amikor szükségem volt rá, kaptam segítséget hivatalos ügyeim intézéséhez.”

A hivatalos ügyek intézése kapcsán valamivel kevesebben jelezték, hogy nem volt még ilyen segítségre szükségük, mint a postacím biztosítása kapcsán. Azon válaszadók aránya azonban magasabb, akik kértek és kaptak is ilyen típusú segítséget az intézményben. A hivatalos ügyek intézéséhez segítséget kérők, de azt meg nem kapók aránya 4,1%, tehát ez esetben sem kiugróan magas.

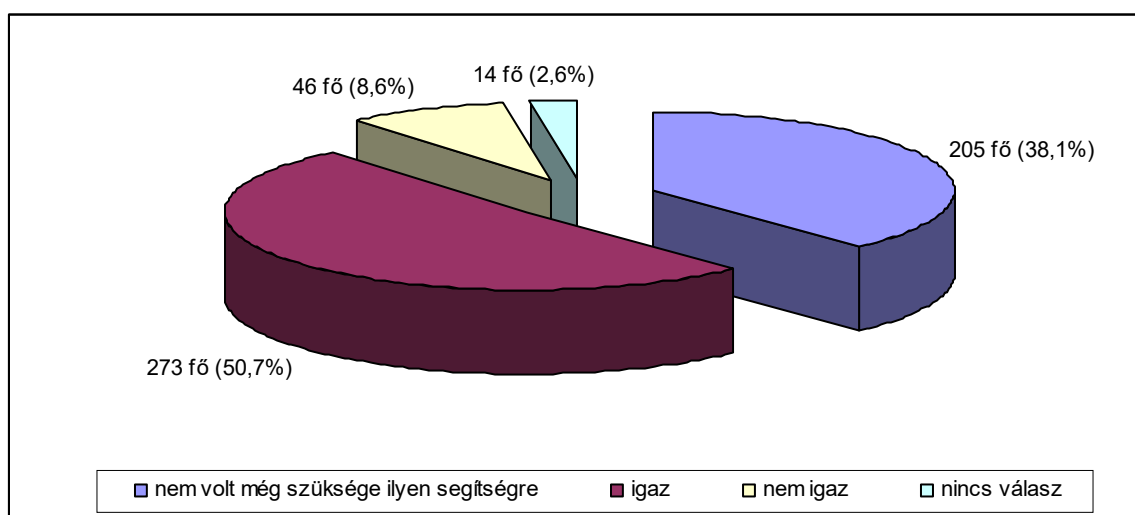
A hivatalos ügyek intézésében való segítségnyújtás terén sem térnek el jelentősen az éjjeli menedékhelyek és az átmeneti szállások. Az egyetlen említésre méltó különbség a „nem igaz” választ megjelölők kapcsán tapasztalható, míg ugyanis az átmeneti szálláson mindössze 1,8% az e választ megjelölők aránya, addig az éjjeli menedékhelyet igénybe vevők 5,7%-a jelezte: előfordult, hogy nem kapott az intézménytől segítséget hivatalos ügyei intézéséhez, holott erre szüksége lett volna. Jelen kérdésnél azok válaszai, akik esetében nem ismerjük az igénybe vett intézményt, nem mutatnak jelentős eltérést az éjjeli menedékhelyet igénybe vevők esetében tapasztalt értékektől.

A regionális különbségeket nézve azt találtuk, hogy azok aránya, akiknek nem volt még szükségük arra, hogy az általuk igénybe vett intézmény segítséget nyújtson számukra hivatalos ügyeik intézéséhez, ismét a közép-magyarországi régióban a legmagasabb (36,6%), míg a közép-dunántúli régióban a legalacsonyabb (3,5%). Azok aránya, akik kértek és kaptak is ilyen típusú segítséget, a közép-magyarországi régióban a legalacsonyabb (57,7%), az összes többi régióban pedig 80,5% (Dél-Dunántúl) és 89,2% (Észak-Magyarország) között alakul. Végül akik kértek ilyen típusú segítséget, de azt nem kapták meg, a közép-dunántúli (8,8%) és az észak-alföldi (7,5%) régiókban voltak legnagyobb arányban, míg Nyugat-Dunántúlról és Észak-Magyarországról nem kaptuk ilyen jelzést.

Rákérdeztünk arra is, hogy a válaszadók *kaptak-e segítséget munkakeresés során*, ha arra szükségük volt. A segítség nagyon tág körben értelmezendő, beletartozik pl. az önéletrajz-írás, útiköltség-támogatás, tanácsadás, ruházat biztosítása, információnyújtás stb. A vonatkozó adatokat a következő, 13. számú ábra foglalja össze.

13. számú ábra

„Amikor szükségem volt rá, kaptam segítséget a munkakeresés során.”

Az adatokból az derül ki, hogy a válaszadók közel 40,0%-ának még nem volt szüksége arra, hogy a munkakereséssel kapcsolatosan segítséget kérjen az intézménytől. Ennek megfelelően azok aránya relatíve alacsony, akik kértek és kaptak is ilyen típusú támogatást. Az eddigiekhez képest pedig magas, közel 10,0% azok aránya, akik ugyan kértek segítséget a munkakeresés során, de azt nem kapták meg.

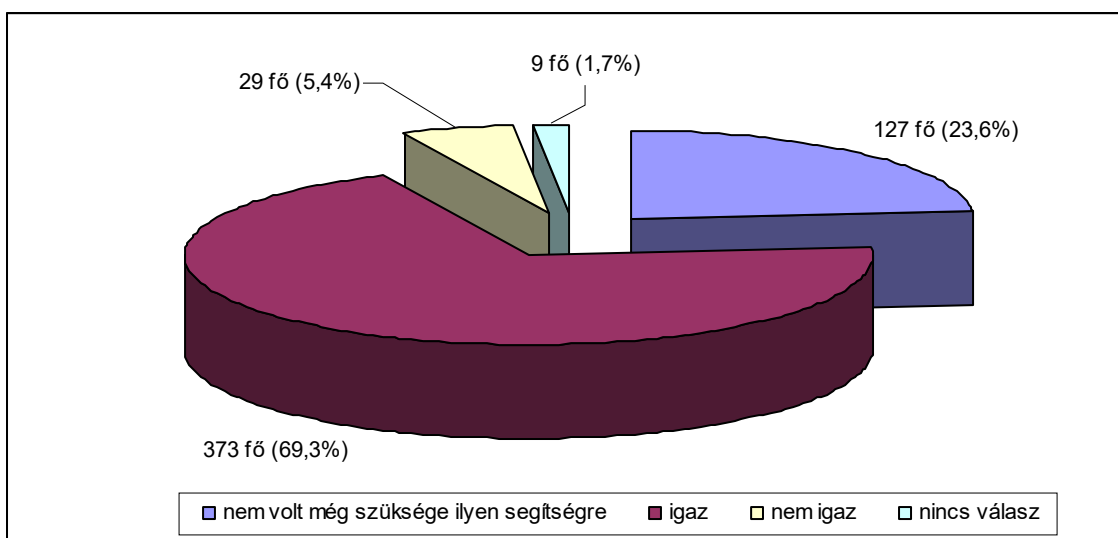
Az éjjeli menedékhelyeket igénybe vevő válaszadók nagyobb arányban jelezték (41,4%), hogy még nem volt szükségük a munkakereséshez kapcsolódó támogatásra, míg az átmeneti szálláson lakók alig több mint egyharmada (34,8%). Ám azok aránya is magasabb (11,1%) az éjjeli menedékhelyeket igénybe vevők körében, akik ugyan kértek ehhez kötődő támogatást, ám nem kapták meg az intézménytől (az átmeneti szállásokat igénybe vevők körében arányuk 5,4%).

Munkakereséssel kapcsolatos segítségre legkevésbé a közép-magyarországi intézményeket igénybe vevő válaszadóknak volt szükségük (50,7%). A másik végpontot tekintve: a dél-dunántúli régióban mindössze a válaszadók egynegyede (24,4%-a) jelezte, hogy nem volt még

szüksége munkakereséssel kapcsolatosan segítségre. Azok aránya, akik kértek és kaptak is a munkakereséshez kapcsolódó valamilyen segítséget, a közép-magyarországi és észak-alföldi régiókban a legalacsonyabb (40,8%-40,8%), és az észak-magyarországi régióban a legmagasabb (67,6%). Végül azok aránya, akik kértek, de nem kaptak az igénybe vett intézménytől segítséget a munkakereséshez, a dél-alföldi régióban kiemelkedően magas (18,9%), ellenben a dél-dunántúli és az észak-magyarországi régióban meglehetősen alacsony: 2,4% és 2,7%.

Rákérdeztünk arra is, hogy amikor a válaszadó beteg volt, *kapott-e az intézménytől segítséget egészségügyi ellátás igénybe vételéhez*, mint pl. információnyújtás, segítség a gyógyszerhez való hozzájutáshoz vagy az orvosi ellátáshoz jutáshoz stb. A kapott válaszokat a 14. számú ábra foglalja össze.

14. számú ábra
„Amikor beteg voltam és szükségem volt rá, kaptam segítséget egészségügyi ellátás igénybe vételéhez.”

Egészségügyi ellátás igénybe vételéhez a válaszadók közel egyötödének nem volt még szüksége segítségre, és 69,3%-uk, amikor szükséges volt, megkapta azt. A válaszadók között 5,4% azok aránya, akik kértek egészségügyi ellátás igénybe vételéhez segítséget az intézménytől, de nem kapták meg azt.

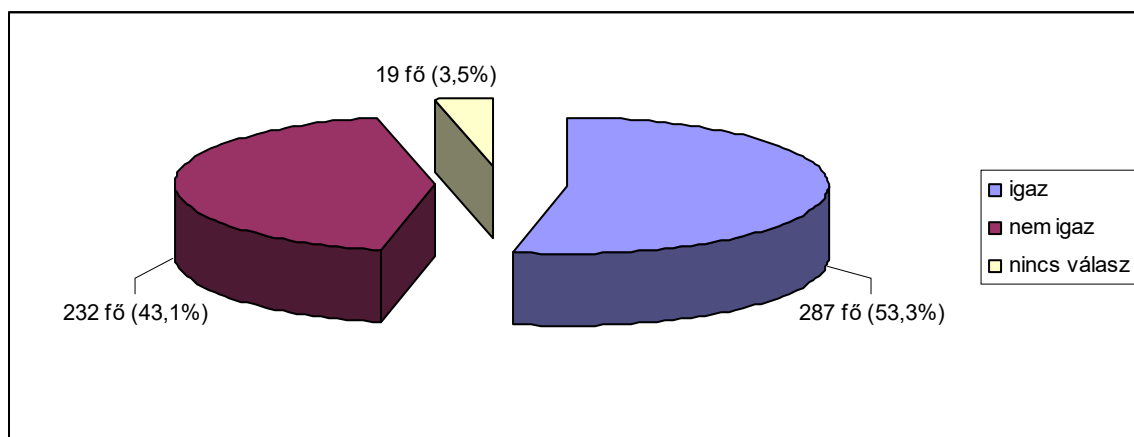
Az intézmények típusát tekintve a különbségek az elemzett kérdés kapcsán elhanyagolhatónak tekinthetők az átmeneti szállás és az éjjeli menedékhely igénybevevői között.

Nem úgy a régiók közötti különbségek: egészségügyi ellátás igénybe vétele kapcsán újfent a közép-magyarországi régió intézményeit igénybe vevő válaszadók szorultak legkevésbé segítségre a kérdőív kitöltésének napjáig: közel felük, 46,5%-uk jelezte, hogy nem szorult még ilyen támogatásra. Ugyanez azonban a közép-dunántúli régióból választ adóknak csak 14,0%-a esetében mondható el. Azonban ebben a régióban a legmagasabb (82,5%) azok aránya, akik kértek és kaptak is már ilyen típusú segítséget, míg a közép-magyarországi régióban a legalacsonyabb az arányuk (47,9%). Végül azok aránya, akik kértek, de nem kaptak segítséget az intézménytől, az észak-magyarországi régióban a legalacsonyabb (2,7%) és a dél-alföldi régióban a legmagasabb (9,4%).

Arra a kérdésre, hogy az intézményben *van-e lehetősége az igénybe vevőknek ingyenesen telefonálni*, a következő válaszokat kaptuk (lásd 15. számú ábra):

15. számú ábra

„Az intézményben van lehetőségem ingyenesen telefonálni.”

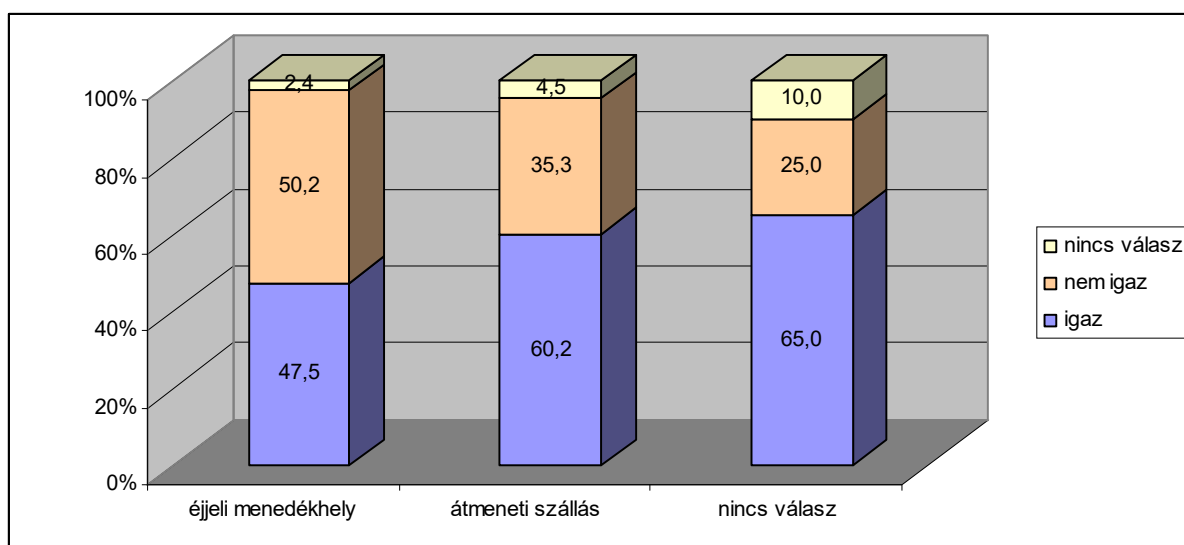

A válaszadók több mint felének van, 43,1%-ának nincs lehetősége ingyen telefonálni, 3,5%-ukról pedig nincs erre vonatkozó adatunk.

Arról, hogy a fenti adatok a különböző intézményekre milyen mértékben igazak, a 16. számú ábra tájékoztat.

16. számú ábra

**„Az intézményben van lehetőségem ingyenesen telefonálni.”
– intézménytípusonkénti bontásban**

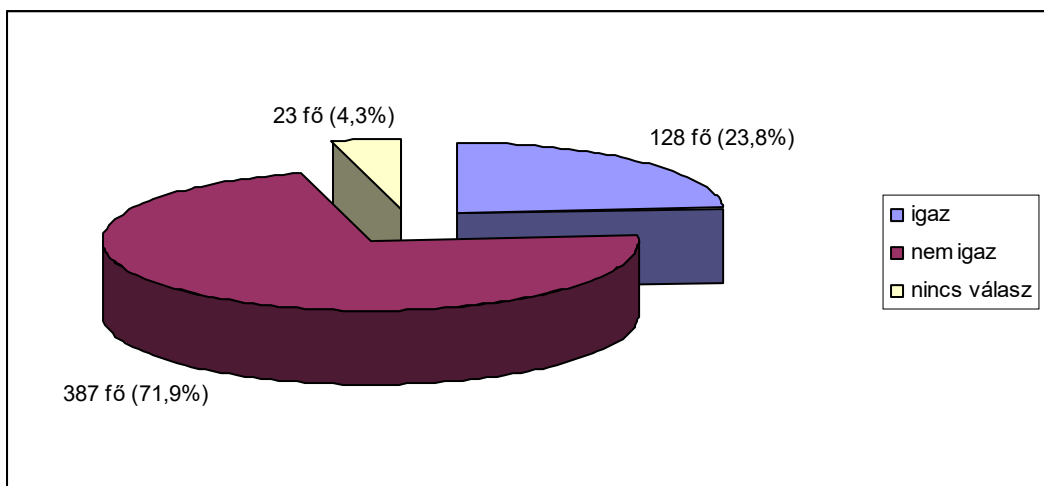
Ennél a kérdésnél már említésre méltó eltéréseket találunk a különböző intézmények között, hiszen az éjjeli menedékhelyet igénybe vevők 47,5%-a, ellenben az átmeneti szállást igénybe vevő válaszadók 60,2%-a számára adott az ingyenes telefonálás lehetősége az intézményben. Azok körében pedig, akik nem jelölték meg az általuk igénybe vett intézmény típusát, az „igaz” választ megjelölők aránya 65,0%, azaz a legmagasabb.

Regionális különbségeket ez esetben is tapasztalunk. Azon válaszadók aránya, akiknek van lehetőségük ingyenesen telefonálni az intézményben, a közép-dunántúli régióban a legmagasabb (75,4%), és a nyugat-dunántúli régióban a legalacsonyabb (30,5%). E kérdésnél pedig a „nem igaz” választ megjelölők arányánál ennek fordítottját tapasztaljuk, azaz legkevésbé a közép-dunántúli intézményeket igénybe vevők jelezték, hogy nincs lehetőségük ingyenesen telefonálni (24,6%), míg leginkább a nyugat-dunántúli intézményeket igénybe vevők (68,8%). Az ingyenes telefonálás lehetősége az észak-alföldi intézményeket igénybe vevők 44,2%-ának és a dél-alföldi intézményeket igénybe vevők 47,2%-ának nem adott. Ugyanez az arány a fennmaradó 3 régióban (Közép-Magyarországon, Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon) 25,4% és 27,0% között alakul.

A kommunikációs lehetőségeknél maradvára is rákérdeztünk, hogy az igénybevevőknek *van-e lehetőségük ingyenesen használni az internetet az intézményben*. Az e kérdésre kapott válaszok megoszlása a 17. számú ábrán látható.

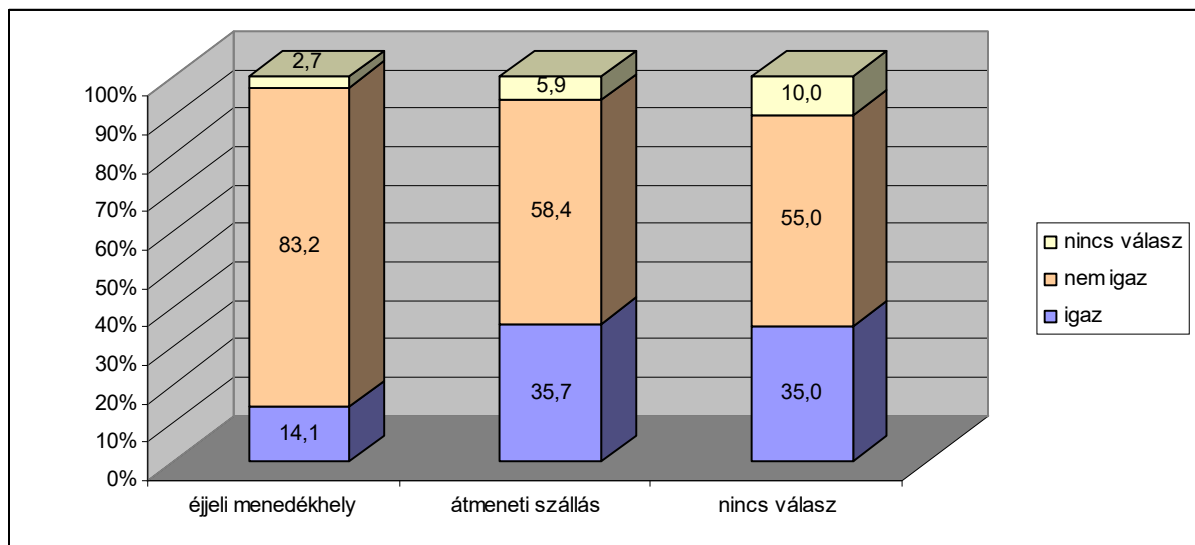
17. számú ábra

„Az intézményben van lehetőségem ingyenesen az internet használatára.”

Az internet ingyenes használata mindössze a válaszadók 23,8%-a számára lehetséges az intézményben, 71,9%-a számára nem, és 4,3% a választ nem adók aránya. Az intézménytípusonkénti adatokat a következő, 18. számú ábra tartalmazza.

18. számú ábra
„Az intézményben van lehetőségem ingyenesen az internet használatára.”
– intézménytípusonkénti bontásban

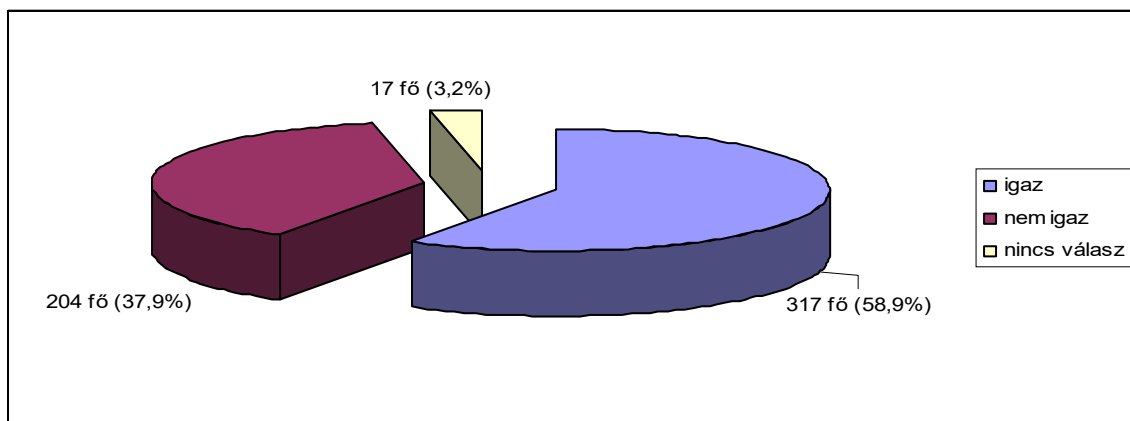
A két intézménytípus közötti eltérés e kérdés kapcsán meghaladja a 20,0%-ot, mert míg az átmeneti szállásokon a válaszadók több mint egyharmada számára adott az ingyenes internethasználat lehetősége, addig ez az éjjeli menedékhelyek igénybe vevőinek mindössze 14,1%-a esetében mondható el. Az intézménytípust meg nem jelölők csoportjában kapott adatok nagyon hasonlítanak az átmeneti szállást igénybe vevők csoportjában tapasztaltakkal.

Ingyenes internethasználati lehetőség leginkább a dél-alföldi (45,3%) és a közép-magyarországi (45,1%) intézményekben adott az igénybe vevők számára, Közép-Dunántúlon

azonban egyetlen válaszadó sem jelezte, hogy lenne ilyen lehetősége, és a nyugat-dunántúli régióban is csak 3,5% az arányuk. A dél-dunántúli intézményeket igénybe vevők 19,5%-a, az észak-alföldi igénybevevők egyharmada, végül az észak-magyarországi intézményeket igénybe vevő válaszadók 35,1%-a számára adott az intézményben az ingyenes internetezési lehetőség.

A szabadidős programokon való részvétel lehetőségéről a következő, 19. számú ábra ad tájékoztatást.

19. számú ábra
„Az intézményben van lehetőségem részt venni különböző szabadidős programokon.”

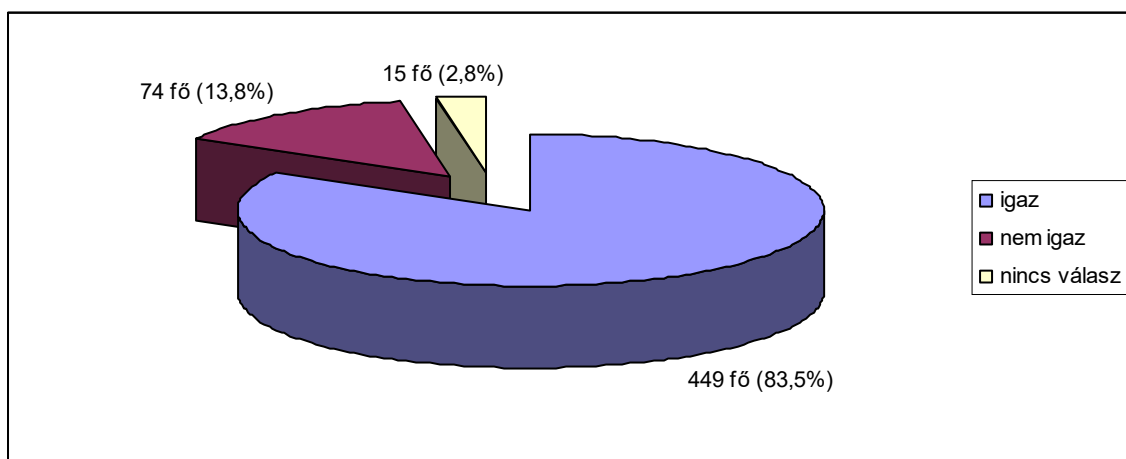
Az adatok szerint a válaszadók kevesebb mint kétharmada számára biztosított a lehetőség az intézményben részt venni szabadidős programokon, 37,9%-a számára nem, és 3,2% a választ nem adók aránya.

A válaszadók véleménye szerint az átmeneti szállások inkább szerveznek szabadidős programokat, mint az éjjeli menedékhelyek: az előbbieknél 66,5%, az utóbbiaknál 52,5% az intézmény típusát is megjelölők közt a kijelentést igaznak tartók aránya, míg 70%, tehát a legmagasabb azok csoportjában, akik esetében nem ismerjük az igénybe vett intézmény típusát.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a közép-magyarországi (77,5%) és a dél-dunántúli (73,2%) intézmények tekinthetők a legaktívabbnak – a kitöltők véleménye szerint – e téren, míg a közép-dunántúli (42,1%), a nyugat-dunántúli (47,5%) és az észak-magyarországi (48,6%) intézmények a legkevésbé. A dél-alföldi régióban található intézményeket igénybe vevő válaszadók 58,5%-a, az észak-alföldi intézményeket igénybe vevők 68,3%-a jelezte, hogy számára biztosít az intézmény szabadidős programokat.

Egy kicsit más témára áttérve: megkérdeztük a válaszadókat, hogy meglátásuk szerint *az intézményben dolgozók – munkájuk során – figyelembe veszik-e a szükségleteiket*. Az e kérdésre kapott válaszokat a 20. számú ábrában összesítettük.

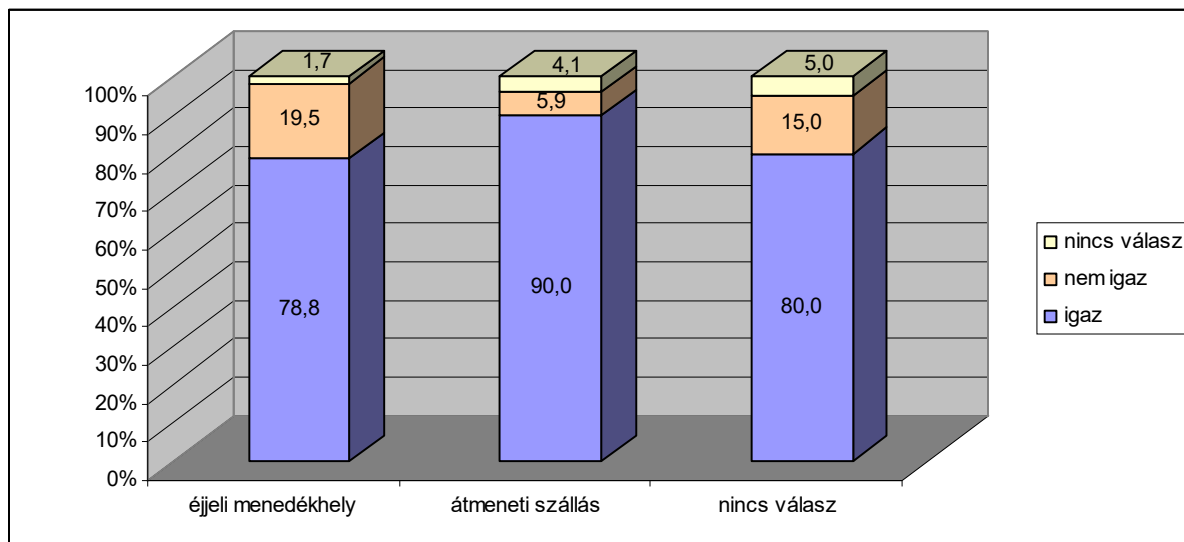
20. számú ábra
„Az intézményben dolgozók – munkájuk során – figyelembe veszik, hogy mire van szükségem.”

A 20. számú ábra tanúsága szerint a válaszadók 83,5%-a úgy érzi, az általa igénybe vett intézmény dolgozói odafigyelnek a szükségleteire, és 13,8% azon válaszadók aránya, akik szerint nem.

Ha mindezt intézménytípusonkénti bontásban nézzük, a következőket találjuk (lásd 21. számú ábra):

21. számú ábra
„Az intézményben dolgozók – munkájuk során – figyelembe veszik, hogy mire van szükségem.” – intézménytípusonkénti bontásban

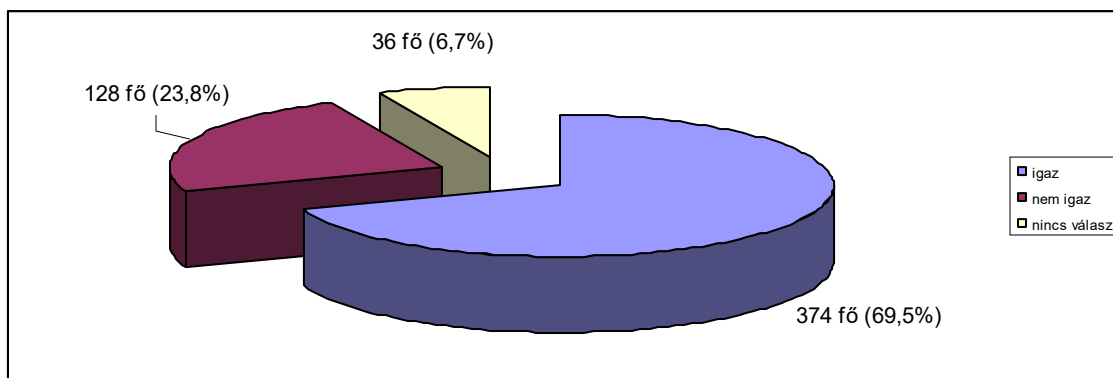

Az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók kevésbé érzik úgy, hogy az intézmény munkatársai – munkájuk során – figyelembe vennék azt, hogy mire van szükségük, hiszen ezt 78,8%-uk jelölte meg, szemben az átmeneti szállások esetében tapasztalható 90,0%-kal. Ez egyben azt is jelzi, hogy az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók közel egyötöde úgy látja, hogy az általuk igénybe vett intézmény munkatársai nem veszik figyelembe szükségleteiket a munkájuk során. Ehhez nagyon hasonló a válaszok megoszlása azok csoportjában is, akik nem jelölték meg az általuk igénybe vett intézmény típusát.

A regionális csoportosításban azt találtuk, hogy ebből a szempontból a dél-alföldi válaszadók a legkevésbé elégedettek: mindössze 66,0%-uk adott pozitív választ, ugyanakkor a nyugat-dunántúli régióban 92,2%. Az észak-magyarországi intézményeket igénybe vevő válaszadók 75,7%-a, a közép-magyarországiaknak pedig 78,9%-a jelezte, hogy az intézmény munkatársai szem előtt tartják, mire van szüksége. A fennmaradó három régióban (Közép- és Dél-Dunántúlon, valamint Észak-Alföldön) ugyanezen arány 84,2% és 87,7% között alakul.

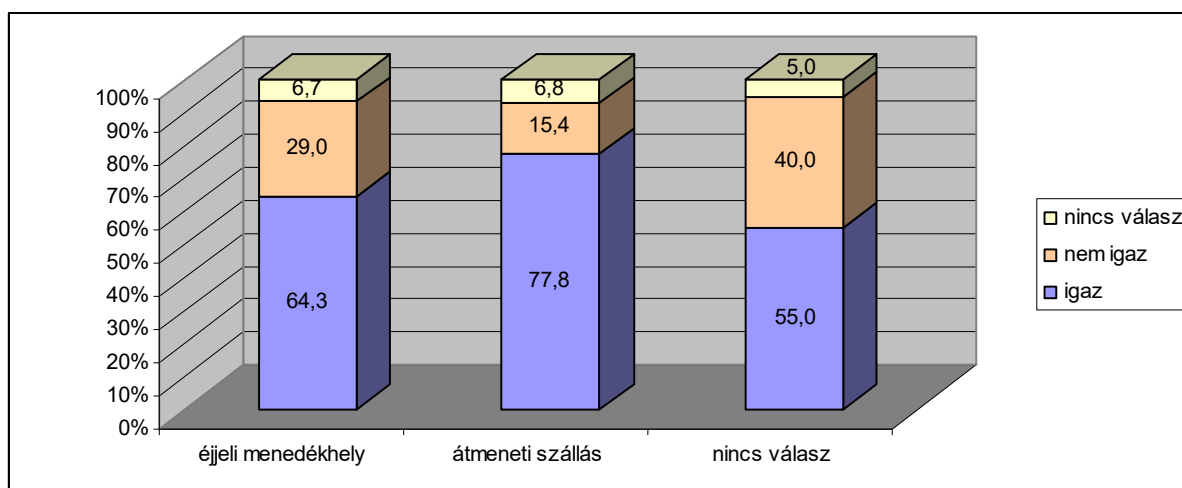
A következő kérdésben arra kerestük a választ, hogy a válaszadókat – véleményük szerint – segítik-e az intézmények abban, hogy (újra) munkaképesé váljanak. A kitöltők válaszait a következő, 22. számú ábra összesíti.

22. számú ábra
„Az intézményben segítenek abban, hogy (újra) munkaképes legyek.”

Amint az az ábrából jól látható, a válaszadóknak 69,5%-a látja úgy, hogy az intézményben, melyet igénybe vesz, segítenek neki abban, hogy (újra) munkaképes legyen, közel egynegyedük azonban nem így látja, és 6,7%-uk nem adott választ e kérdésre. Ha mindezt intézménytípusonként is megvizsgáljuk, a következőket tapasztaljuk (lásd 23. számú ábra).

23. számú ábra
„Az intézményben segítenek abban, hogy (újra) munkaképes legyek.” –
intézménytípusonkénti bontásban

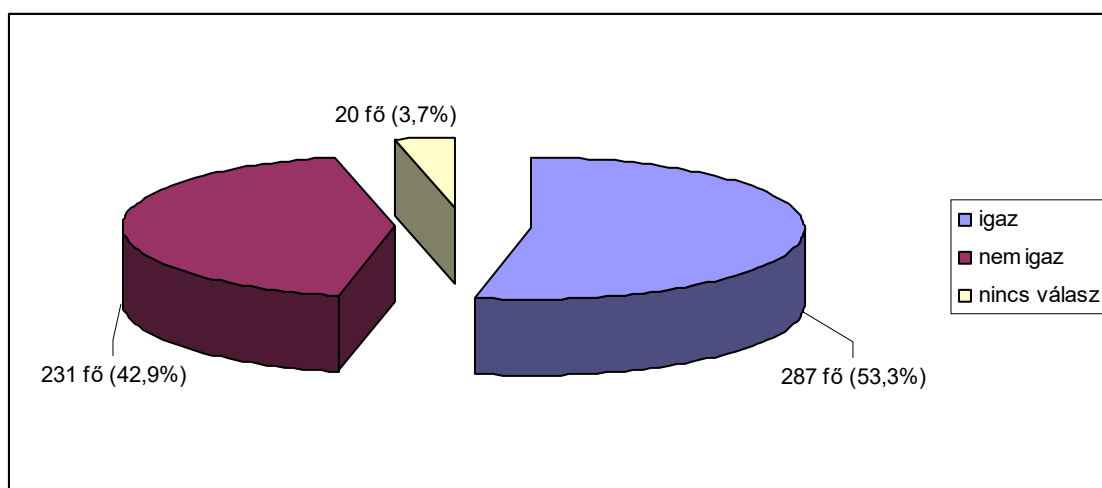
Azt láthatjuk a 23. számú ábrából, hogy az igénybevevők munkaképességének javításában az éjjeli menedékhelyek – a felmérésben szereplők véleménye szerint – kevésbé tudnak részt vállalni (64,3%), mint az átmeneti szállások (77,8%). E kérdés kapcsán az éjjeli menedékhelyek és átmeneti szállások közötti különbség említésre méltó, ám nem feltétlenül meglepő, hiszen az éjjeli menedékhelyet jobbra éjszakai pihenés (alvás) céljából keresik fel az igénybevevők, így az ott dolgozóknak sokkal kevesebb lehetőségük adódik ilyen típusú segítséget nyújtani számukra. Láthatjuk azonban, hogy azok aránya, akik szerint az intézményben dolgozók nem segítenek nekik abban, hogy újra munkaképesek legyenek, azok között a legmagasabb, akik esetében nem ismerjük az intézmény típusát.

A régiók közötti különbségről annyit mondhatunk, hogy ebből a szempontból legkevésbé a nyugat-dunántúli régióban kedvező a helyzet, itt ugyanis a válaszadóknak mindössze 63,1%-a válaszolta azt, hogy az intézményben segítséget nyújtanak számára abban, hogy (újra) munkaképes legyen. A dél-alföldi régióban ehhez nagyon hasonló arányt tapasztalunk, 66,0%-ot. Ugyanakkor a dél-dunántúli intézményeket igénybe vevő válaszadók 85,4%-a látja úgy, hogy segítséget kap munkaképességének javulásához. A többi régióban a tapasztalt arányok 70,4% és 73,3% között mozognak.

Kérdést tettünk fel arra vonatkozóan is, hogy *a válaszadóknak van-e lehetőségük az általuk igénybe vett intézményben csoportfoglalkozásokon való részvételre*. Az erre a kérdésre kapott válaszokat a 24. számú ábra ismerteti.

24. számú ábra

„Az intézményben van lehetőségem csoportfoglalkozásokon való részvételre.”

Azt mutatják a 24. számú ábra adatai, hogy az igénybe vevőknek mindössze 53,3%-a számára biztosítják az intézmények csoportfoglalkozásokon való részvétel lehetőségét, 42,9%-uk számára azonban nem. A választ nem adók aránya e kérdésnél 3,7%.

Az igénybe vevők tapasztalata szerint csoportfoglalkozások szervezése is inkább az átmeneti szállásokra jellemző, mint az éjjeli menedékhelyekre. Azt azonban megjegyezhetjük, hogy az átmeneti szállásokat igénybe vevőknek is csak kevesebb mint kétharmadának adódik ilyen lehetősége a válaszok alapján.

A régiós csoportosításból megtudhatjuk, hogy amíg az észak-alföldi intézményeket igénybe vevők 70,0%-a jelezte, hogy az intézmény lehetőséget biztosít csoportfoglalkozáson való

részvételre, addig a közép-dunántúli intézményeket igénybe vevőknek csak 21,1%-a mondta ugyanezt. A többi régióban a következő arányokat kaptuk: Nyugat-Dunántúlon 43,3%, Észak-Magyarországon 45,9%, Dél-Alföldön 58,5%, Dél-Dunántúlon 63,4%, végül Közép-Magyarországon 67,6% a pozitív választ adók aránya.

Az intézményen belüli kapcsolatok minősége

Ismét kicsit más jellegű témát feszegetve, megkérdeztük a válaszadókat, hogyan vélekednek, *jó-e, vagy sem a kapcsolatuk az intézményt igénybe vevő többi lakóval.*

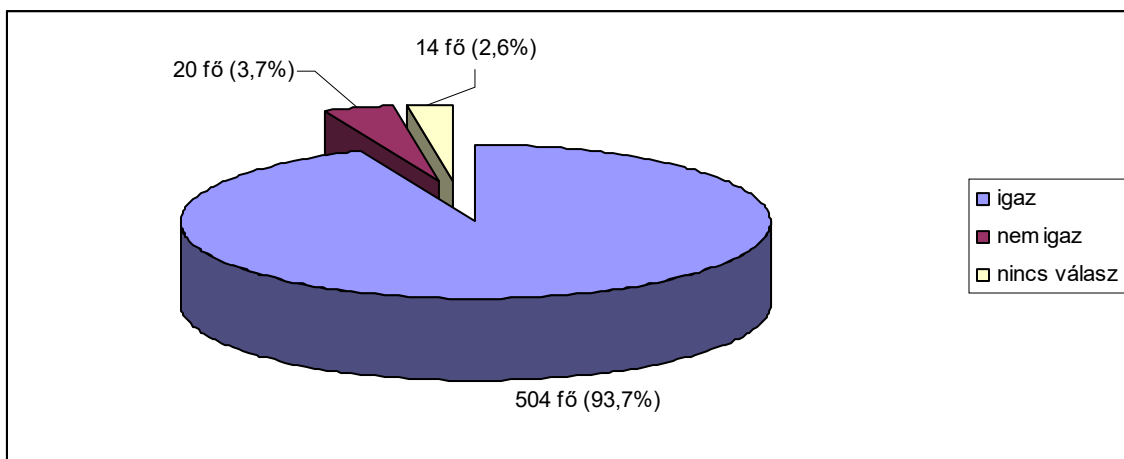
A válaszadók jelentős hányada, 88,1%-a többnyire jónak ítéli a többiekkel való kapcsolatát, és mindössze 9,5%-uk adott nemleges választ. (13 fő, a kérdezettek 2,4%-a nem válaszolt.)

E kérdés kapcsán szintén van különbség az éjjeli menedékhelyek és átmeneti szállások igénybe vevői között, ám az eltérés nem nagy: az éjjeli menedékhelyen 86,9%, az átmeneti szállásokon 90,5% azon igénybe vevők aránya, akik jónak ítélik meg kapcsolatukat az intézmény többi lakójával. Ugyanezen arány azok körében, akik nem jelezték az általuk igénybe vett intézmény típusát, 80,0%. A regionális különbségek pedig az eddig vizsgált kérdések kapcsán tapasztaltakhoz képest kicsinek nevezhetők. A legkisebb arányban az észak-magyarországi intézményeket igénybe vevők értékelik jónak a többi lakóval való kapcsolatukat (egész pontosan 83,8%-uk), a legnagyobb arányban pedig nyugat-dunántúli intézményeket igénybe vevők (93,6% az e választ jelölők aránya).

Ugyancsak a kapcsolatokra, de ezúttal *az intézményben dolgozókkal való kapcsolatra* vonatkozott a következő kérdés, az erre kapott válaszokat a 25. számú ábra foglalja össze.

25. számú ábra

„Az intézményben dolgozókkal többnyire jó a kapcsolatom.”

E szerint a válaszadók nagyon magas arányban látják úgy, hogy az intézményben dolgozókkal többnyire jó a kapcsolatuk, és mindössze 3,7% azok aránya, akik ellenkező véleményen vannak. Válaszhiányt ez esetben 14 fő (2,6%) részéről tapasztaltunk.

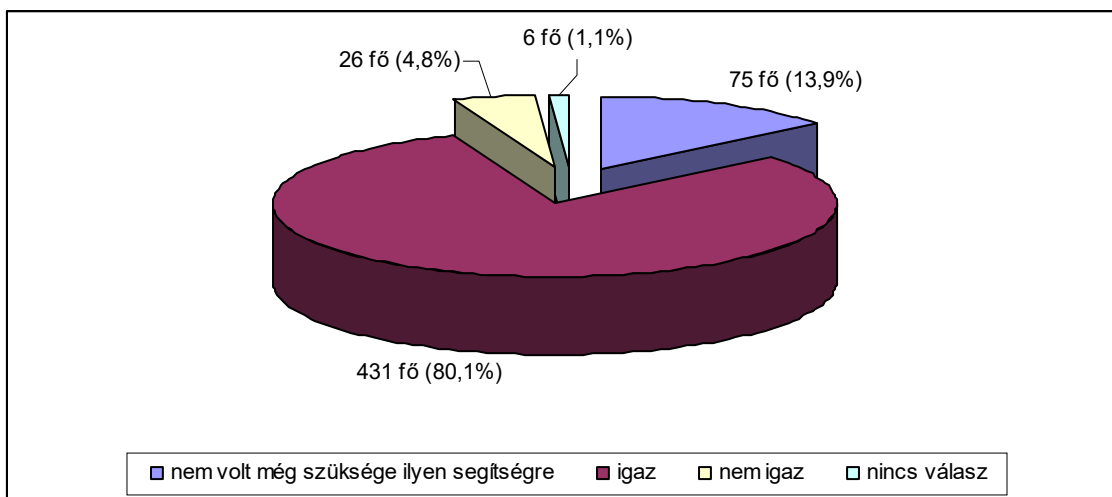
A dolgozókkal való jó kapcsolat közel azonos arányban jellemző az éjjeli menedékhelyeket (93,9%) és az átmeneti szállásokat igénybe vevő (94,1%) válaszadók körében.

A régiók között e téren szintén nem találunk jelentős differenciát: minden régióban 90,0% felett van azok aránya, akik az általuk igénybe vett intézményben dolgozó szakemberekkel jó kapcsolatot tartanak fenn. Az e választ megjelölők legkisebb arányát (90,2%) egyébként a dél-dunántúli, míg legnagyobbat (98,2%) a közép-dunántúli régióban tapasztaltuk.

Segítségnyújtás

Azt is tudakoltuk a válaszadóktól, hogy *van-e lehetőségük problémáikat megbeszélni az intézmény munkatársaival, ha azt szükségesnek érzik*. A kapott válaszokat a 26. számú ábrában ismertetjük.

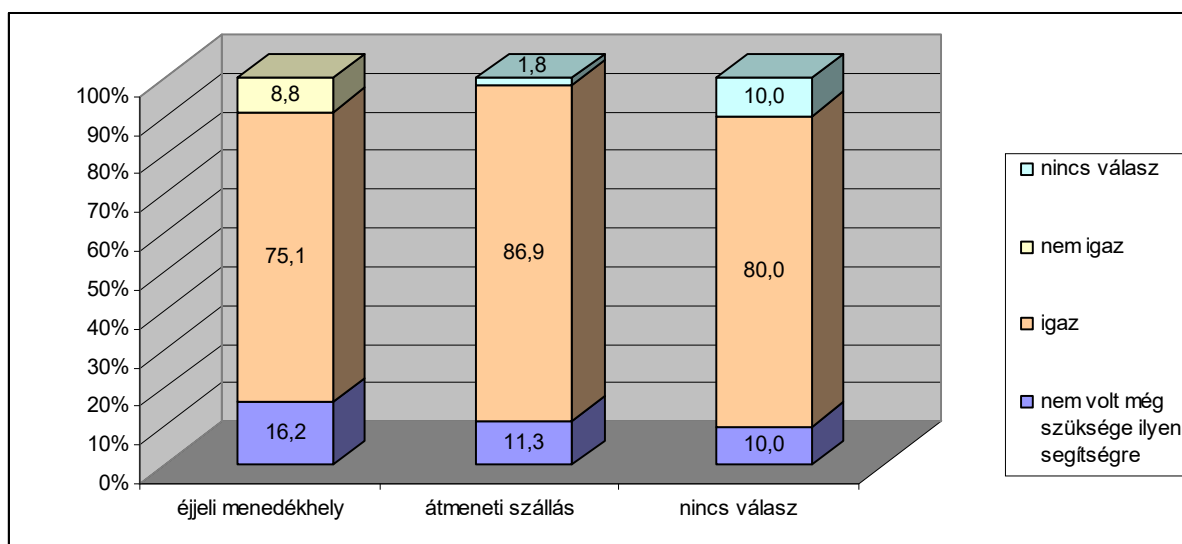
26. számú ábra
„Amikor szükségem van rá, lehetőségem van problémáimat az intézmény munkatársaival megbeszélni.”

Amint az a 26. számú ábra adataiból kivehető, a válaszadók 13,9%-a jelezte, hogy még nem volt szüksége arra, hogy problémáit megbeszélje az általa igénybe vett intézmény munkatársaival. Ellenben 80,1%-uknak volt, és erre nyílt is lehetőségük. A válaszadók között 4,8% azok aránya, akiknek szükségük lett volna ugyan erre a támogatásra, ám nem kapták meg.

Az, hogy tapasztalunk-e különbséget e téren az éjjeli menedékhelyek és az átmeneti szállások között, a 27. számú ábrából leolvasható.

27. számú ábra
„Amikor szükségem van rá, lehetőségem van problémáimat az intézmény munkatársaival megbeszélni.” – intézménytípusonkénti bontásban

Elsőre feltűnik a 27. számú ábrán, hogy „nem igaz” választ csak az éjjeli menedékhelyet igénybe vevők körében találunk, mégpedig 8,8%-ban. Egyben azon válaszadók aránya is az éjjeli menedékhelyet igénybe vevők csoportjában a legalacsonyabb, akiknek szükségük volt

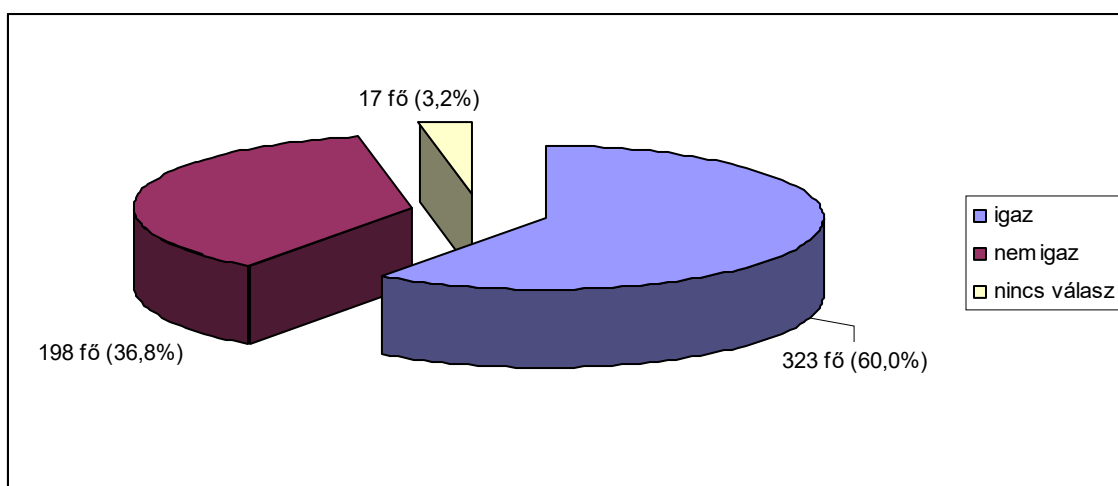
már arra, hogy problémáikat az intézmény munkatársaival megbeszéljék, és erre lehetőségük is adódott. Azok csoportjában, akik esetében nem ismerjük az igénybe vett intézmény típusát, találjuk a legnagyobb arányú válaszhiányt.

Azt a válaszlehetőséget, mely szerint még nem volt szükség a problémák megbeszélésére az intézmény munkatársaival, legnagyobb arányban (28,2%-ban) a közép-magyarországi, míg legkisebb arányban a dél-dunántúli intézményeket igénybe vevők jelölték. Azon válaszadók aránya, akiknek szükségük volt a támogatás e formájára és azt meg is kapták, a közép-magyarországi régióban a legalacsonyabb (66,2%), és a dél-alföldi régióban is ehhez közelítő értéket kapunk (69,8%). Legnagyobb arányban pedig (92,7%) a dél-dunántúli intézményeket igénybe vevők jelezték, hogy volt szükségük ilyen segítségre, és azt meg is kapták. Végül a legnagyobb arányban (17,0%) a dél-alföldi régióban található intézmények lakói jelezték, hogy bár szükségük lett volna rá, lehetőségük nem adódott a munkatársakkal való beszélgetésre problémájuk kapcsán, a dél-dunántúli és észak-magyarországi régióban viszont nincs ilyen válaszadónk, és a nyugat-dunántúli régióban is csak 0,7% az arányuk.

Arra is kerestük a választ, hogy a kitöltőknek *segítenek-e az intézmény munkatársai önálló lakhatásuk megoldásában*. Az e kérdés kapcsán kapott válaszok a 28. számú ábrában láthatók.

28. számú ábra

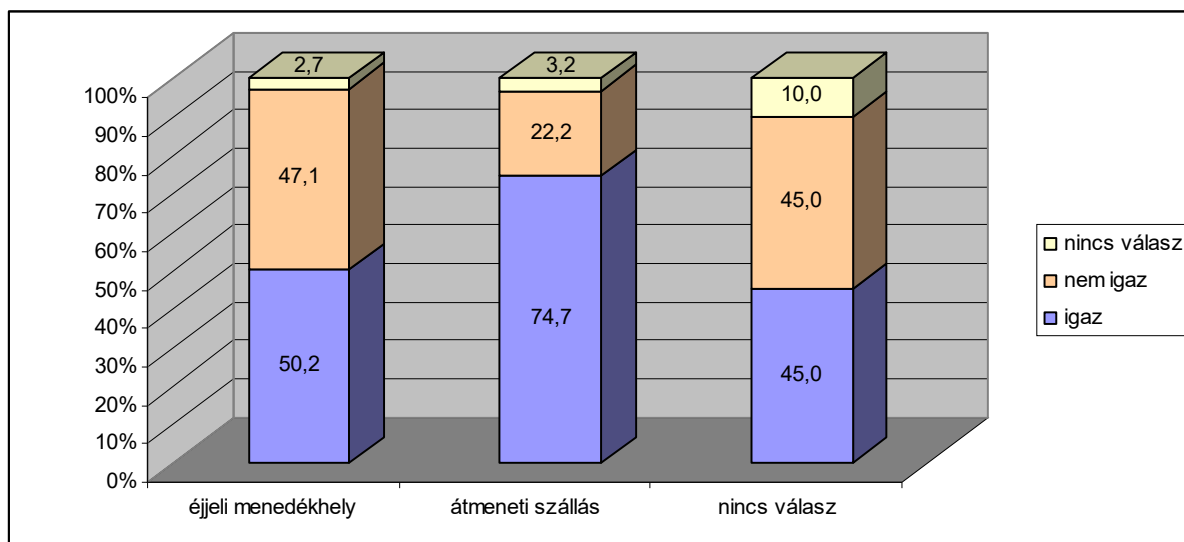
„Az intézményben segítenek abban, hogy önálló lakhatásom legyen.”

Amint azt a 28. számú ábra mutatja, a válaszadók 60,0%-a kap segítséget abban, hogy önálló lakhatása legyen, míg 36,8%-uk nem. Nem rendelkezünk válasszal a felmérésben szereplők 3,2%-áról.

Az e kérdés kapcsán tapasztalható intézménytípusok közötti különbséget a következő, 29. számú ábra ismerteti.

29. számú ábra
**„Az intézményben segítenek abban, hogy önálló lakhatásom legyen.” –
 intézménytípusonkénti bontásban**

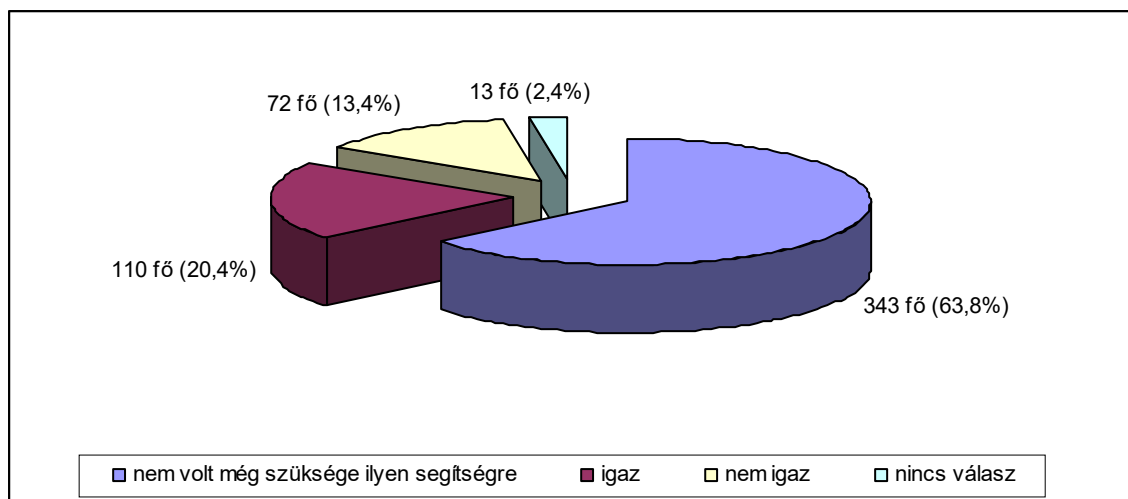

Látható, hogy a két intézménytípus között nagy a különbség e téren. Ugyanis az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók fele, míg az átmeneti szállások lakóinak háromnegyede jelezte, hogy kap segítséget önálló lakhatása megoldásában. E kérdés kapcsán az ismeretlen típusú intézményt igénybe vevők adatai az éjjeli menedékhelyet igénybe vevők válaszaihoz hasonlítanak leginkább.

Legtöbben (a kitöltők 73,2%-a) a dél-dunántúli régióban számíthattak ilyen típusú segítségre, míg legkevesebben Közép-Dunántúlon (a válaszadóknak 49,1%-a) és a Dél-Alföldön (50,9%).

Végül a különböző támogatásokra, segítségnyújtási formákra vonatkozó kérdéscsoport utolsó eleme arra kérdezett rá, hogy *a válaszadó kapott-e segítséget képzésen való részvételhez*, amikor arra szüksége volt. Itt gondoltunk pl. félbehagyott tanulmányok befejezésére, tanfolyamra, OKJ-s képzésre stb. A kapott adatok a 30. számú ábrán láthatók.

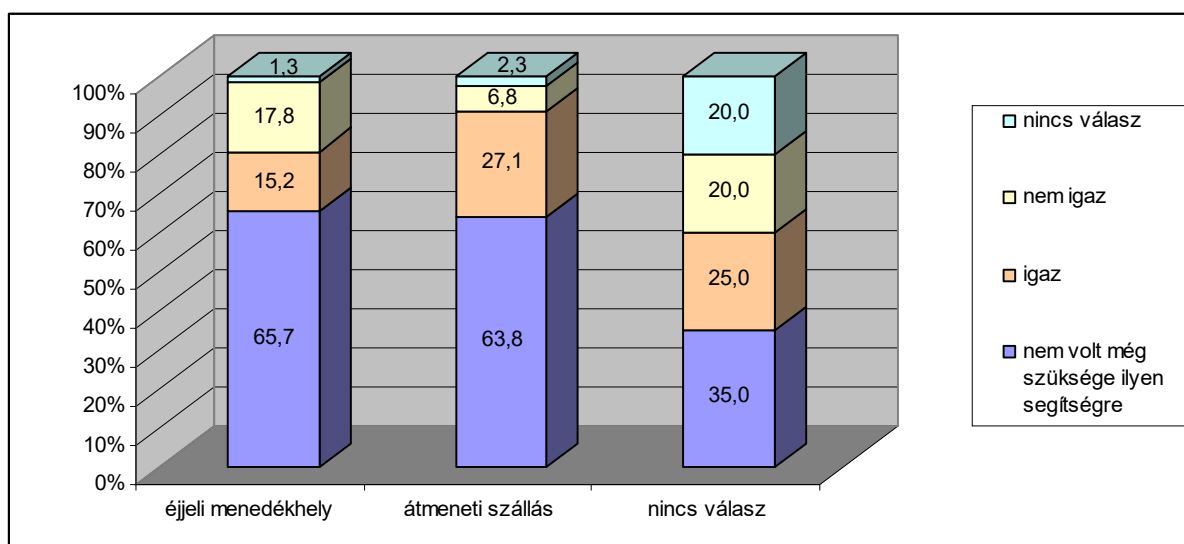
30. számú ábra
„Amikor szükségem volt rá, kaptam segítséget ahhoz, hogy képzésen vehessek részt.”

Az ábra szerint a válaszadók közel kétharmadának még nem volt szüksége olyan segítségre, amely képzésben való részvételhez kötődött volna. A felmérésben szereplők 20,4%-a jelezte ugyanakkor, hogy volt erre szüksége és meg is kapta, és 13,4%-a, hogy szüksége lett volna ilyen segítségre, de azt nem kapta meg.

Az átmeneti szállások és éjjeli menedékhelyek között meglévő különbség a következő, 31. számú ábrán látható.

31. számú ábra
„Amikor szükségem volt rá, kaptam segítséget ahhoz, hogy képzésen vehessek részt.” –
intézménytípusonkénti bontásban

A válaszok megoszlása szerint közel kétszer annyi igénybe vevő kért és kapott segítséget képzésben való részvétel kapcsán az átmeneti szállásokon, mint az éjjeli menedékhelyeken. És közel háromszor annyian vannak az éjjeli menedékhelyet igénybe vevők között, akik kértek és nem kaptak ilyen segítséget, mint az átmeneti szálláson lakók között. A képzéshez

kötődő segítség kapcsán azok véleménye, akik esetében nem ismerjük az igénybe vett intézmény típusát, igen érdekesen alakul, hiszen mind a négy válaszlehetőséget közel egyforma arányban jelölték meg.

Végül a regionális csoportosításból azt láttuk, hogy azok aránya, akiknek még nem volt szüksége az intézmény segítségére képzésben való részvételhez, a nyugat-dunántúli régióban a legmagasabb (80,1%), és a közép-dunántúli régióban a legalacsonyabb (36,8%). Ez utóbbi régióban a legmagasabb azonban azok aránya, akik kértek és kaptak is ilyen segítséget (36,8%), és a dél-alföldi régióban a legalacsonyabb az arányuk (15,1%). Végül a nyugat-dunántúli régióban csak 1,4% azok aránya, akik kértek képzésben való részvételhez segítséget az intézménytől, de nem kaptak, ugyanakkor a dél-alföldi régióban 30,2% ugyanez az arány.

Az intézmények szolgáltatásaival kapcsolatos igénybe vevői elégedettségéről

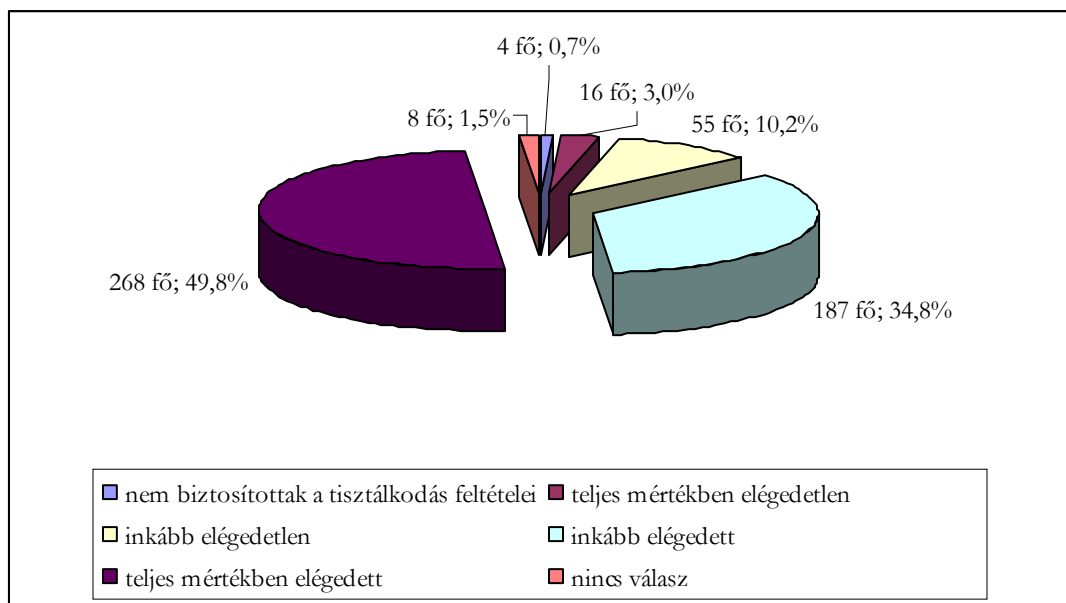
A bevezetőben említettük, hogy jelen kutatás az éjjeli menedékhelyet és átmeneti szállást igénybe vevők szolgáltatásokkal való elégedettségének megismerésére is irányult. A kitöltőket arra kértük, hogy egy skálán jelöljék válaszukat, melyen a következő válaszlehetőségek szerepeltek: 0 – egyáltalán nem biztosítottak a feltételek, 1 – teljes mértékben elégedetlen, 2 – inkább elégedetlen, 3 – inkább elégedett, 4 – teljes mértékben elégedett.¹

Elsőként arra voltunk kíváncsiak, hogy a kérdőív kitöltői elégedettek-e a *személyi tisztálkodás* feltételeivel (a tisztálkodó helyiség állapotával, a tisztálkodáshoz biztosított törölközővel, szappannal). E kérdés esetén az átlagos érték 3,3, a leggyakoribb érték pedig a 4-es (azaz a válaszadók 49,8%-a teljes mértékben elégedett a személyi tisztálkodás feltételeivel az általa igénybe vett intézményben). A válaszok alakulásáról a 32. számú ábra nyújt összefoglaló képet.

32. számú ábra

A válaszadók elégedettsége a személyi tisztálkodás feltételeivel

¹ A tanulmány ezen részében bemutatott, elégedettségre vonatkozó kérdések mindegyike esetén ezt a skálát alkalmaztuk, ezért a későbbiekben nem ismételjük meg minden egyes elemzett kérdésnél.

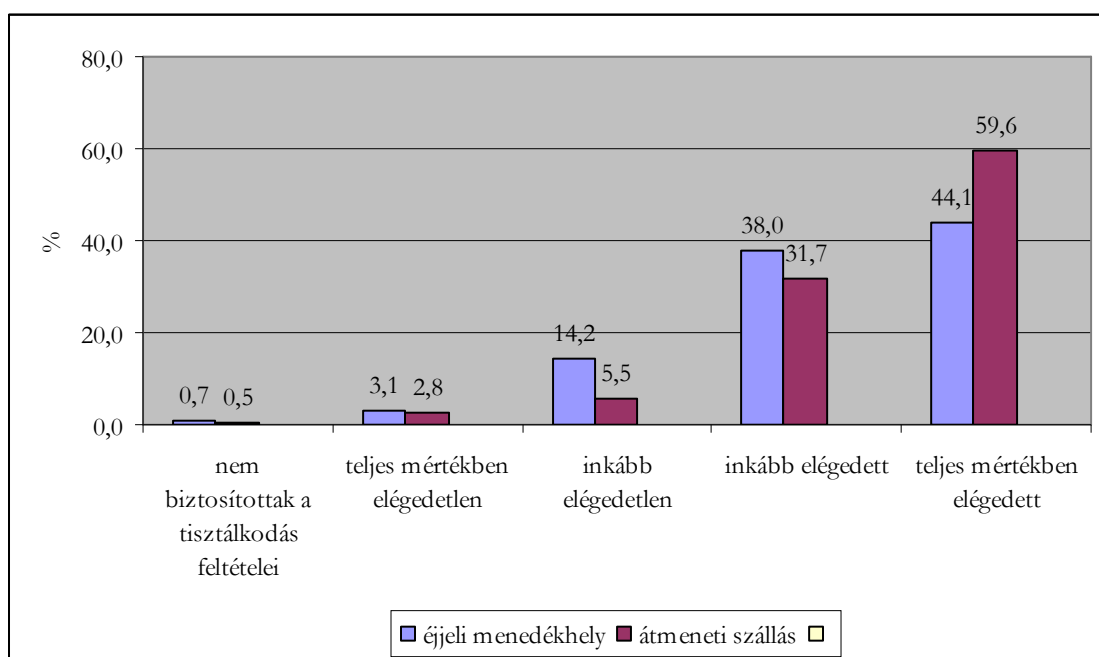

Láthatjuk az ábrából, hogy a válaszadók közel fele teljes mértékben elégedett, több mint egyharmada pedig inkább elégedett a személyi tisztálkodás feltételeivel. A vonatkozó szolgáltatással elégedetlen válaszadók aránya összesen 13,2%, és 0,7%-uk jelezte, hogy egyáltalán nem biztosítottak a személyi tisztálkodás feltételei az intézményben.

Az 33. számú ábra intézménytípusonként mutatja az igénybe vevők személyi tisztálkodás feltételeivel való elégedettségét.

33. számú ábra

A válaszadók elégedettsége a személyi tisztálkodás feltételeivel – intézménytípusonként

Az adatok azt mutatják, hogy az éjjeli menedékhelyeken közel háromszor akkora arányban találunk inkább elégedetlen válaszadókat, mint az átmeneti szállásokon. A teljes mértékben elégedett válaszadók aránya az átmeneti szállásokon magasabb.

A válaszadók személyi tisztálkodás feltételeivel való elégedettségét regionális bontásban vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a teljes mértékben elégedetlen és az inkább elégedetlen válaszadók aránya a közép-magyarországi régióban a legmagasabb (7,1% és 21,4%). Az inkább elégedett válaszadók legmagasabb arányát a dél-alföldi régióban (53,3%) tapasztaltuk, de arányuk a közép-magyarországi (44,3%) és a közép-dunántúli régióban (47,4%) is magas mind a többi régióhoz, mind a 32. számú ábrában bemutatott vonatkozó arányhoz képest. A személyi tisztálkodás feltételeivel teljes mértékben elégedett válaszadók aránya kiemelkedően magas a nyugat-dunántúli régióban, ahol a válaszadók több mint háromnegyedére (78,7%) igaz ez az állítás. A teljes mértékben elégedettek aránya – ami egyben az adott régióban a legmagasabb arány is – a dél-dunántúli régióban 56,4%, az észak-magyarországi régióban 45,9%, és az észak-alföldi régióban 45,4%. A személyi tisztálkodás feltételeit – a kitöltők válasza alapján – nem biztosító szálláshelyeket a közép-dunántúli és észak-alföldi régióban találjuk.

A következő kérdés arra vonatkozott, hogy a válaszadók mennyire elégedettek a *mosás és szárítás feltételeivel* (mosószer biztosításával, technikai feltételek meglétével). Az átlagos érték 3,2 ebben az esetben, a leggyakoribb érték pedig ezúttal is a 4-es. A válaszadók 47,8%-a teljes mértékben elégedett a mosás és szárítás feltételeivel, egyharmada pedig inkább elégedett. A vonatkozó szolgáltatással elégedetlen válaszadók aránya összesen 17,6%, és 1,3% jelezte, hogy egyáltalán nem biztosítottak a mosás és szárítás feltételei az intézményben.

Az intézménytípusok szerinti összehasonlítás alapján az éjjeli menedékhelyeken több mint kétszer akkora arányban találunk inkább elégedetlen válaszadókat (17,6%), mint az átmeneti szállásokon (6,9%). A teljes mértékben elégedett válaszadók aránya pedig az átmeneti szállásokon magasabb, ahol a kitöltők közel kétharmada (60,1%) teljes mértékben elégedett a mosás és szárítás feltételeivel, míg az éjjeli menedékhelyeken a válaszadók 39,9%-a.

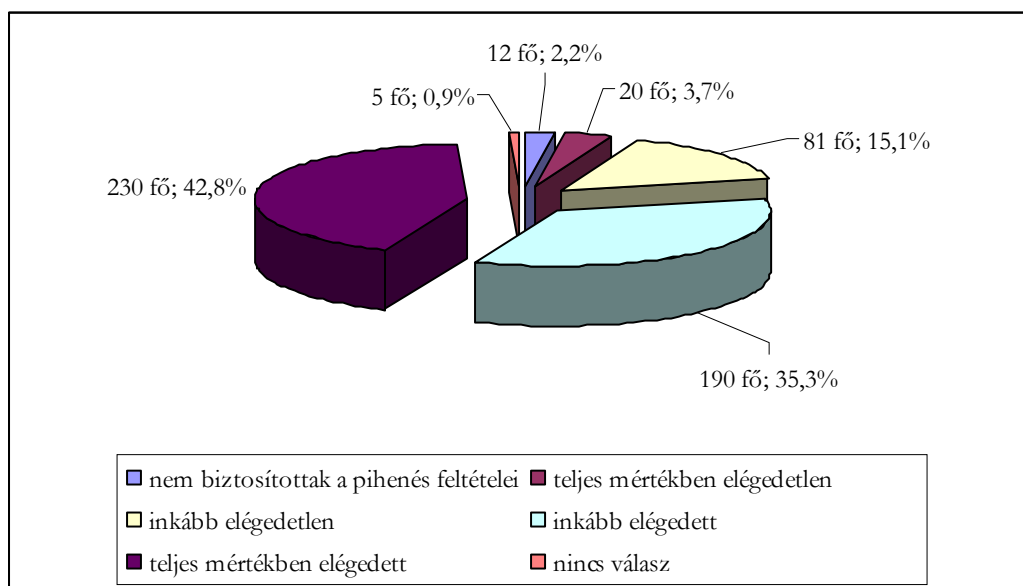
A válaszadók mosási és szárítási feltételekkel való elégedettségét regionális bontásban vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a teljes mértékben elégedetlen és az inkább elégedetlen

válaszadók aránya ez esetben is a közép-magyarországi régióban a legmagasabb (7,1% és 25,7%). Az inkább elégedett válaszadók legmagasabb arányát az észak-magyarországi régióban (48,6%) tapasztaltuk, de arányuk a dél-alföldi (46,2%) és az észak-alföldi régióban (41,2%) is magas a többi régióhoz képest. A mosás és szárítás feltételeivel teljes mértékben elégedett válaszadók aránya ezúttal is kiemelkedően magas a nyugat-dunántúli régióban, ahol a válaszadók több mint háromnegyedére (77,3%) igaz ez az állítás. A teljes mértékben elégedettek aránya – ami egyben az adott régióban a legmagasabb arány is – a dél-dunántúli régióban 59,0%, a közép-dunántúli régióban 40,4%. A mosás és szárítás feltételeit – a kitöltők válasza alapján – nem biztosító szálláshelyeket a közép-magyarországi, közép-dunántúli és dél-alföldi régióban találjuk.

A *pihenés* feltételeivel (a szobák állapotával, méretével, ágynemű és bútorok meglétével) kapcsolatos elégedettség esetében az átlagos pontérték 3,1, a leggyakoribb érték – a fentiekkel megegyezően – 4 (azaz a válaszadók 42,8%-a teljes mértékben elégedett a pihenés feltételeivel az adott intézményben). A válaszok alakulásáról a 34. számú ábra nyújt összefoglaló képet.

34. számú ábra

A válaszadók elégedettsége a pihenés feltételeivel

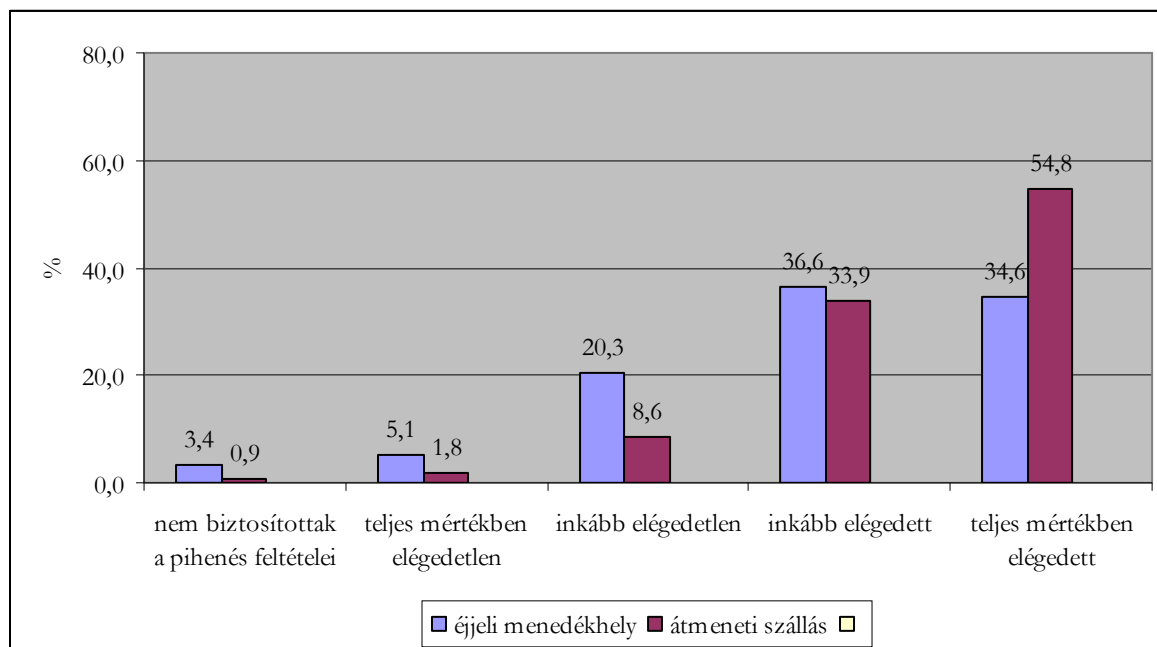

Látható, hogy a fentiekben elemzett szolgáltatásokhoz képest kis mértékben, de csökkent a teljes mértékben elégedett válaszadók aránya. Az összességében elégedetlen válaszadók aránya pedig nőtt, megközelíti az összes válaszadó egyötödét.

A 35. számú ábra intézménytípusonként mutatja az igénybevevők pihenési feltételekkel kapcsolatos elégedettségét.

35. számú ábra

A válaszadók elégedettsége a pihenés feltételeivel – intézménytípusonként

Az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók körében lényegesen magasabb a pihenés feltételeivel teljes mértékben elégedetlen és inkább elégedetlen válaszadók aránya az átmeneti szállások igénybevevőihöz képest. A teljes mértékben elégedett válaszadók aránya az átmeneti szállás igénybevevőinek körében magasabb, több mint felük teljes mértékben elégedett a pihenés feltételeivel az általa igénybe vett intézményben.

A válaszadók pihenési feltételekkel való elégedettségét regionális bontásban vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a teljes mértékben elégedetlen válaszadók aránya a közép-dunántúli régióban a legmagasabb, ahol a kérdőívet kitöltők 10,5%-a nyilatkozta ezt. Az inkább elégedetlen válaszadók e feltétel esetén is a közép-magyarországi régióban vannak a legnagyobb arányban (22,5%). Az inkább elégedett válaszadók legmagasabb arányát a dél-dunántúli régióban tapasztaltuk (51,2%), de arányuk a dél-alföldi (48,0%) és az észak-magyarországi régióban (43,2%) is magas mind a többi régióhoz, mind a 34. számú ábrában bemutatott vonatkozó arányhoz képest. A pihenés feltételeivel teljes mértékben elégedett válaszadók aránya ezúttal is kiemelkedően magas a nyugat-dunántúli régióban (60,3%), de az előző két feltétellel való elégedettséghez képest jelentős csökkenést mutat. A pihenés feltételeivel teljes mértékben elégedett válaszadók az észak-alföldi régióban is a legmagasabb

arányt képviselik (41,7%). A dél-alföldi régió kivételével minden régióban található olyan intézmény, amely egyáltalán nem biztosítja a pihenés feltételeit a válaszadók értékelése szerint. Ezek legnagyobb arányban (8,8%) a közép-dunántúli régióban találhatók.

Az étel melegítésének és elfogyasztásának feltételeivel (a konyha állapotával, méretével, konyhai eszközök meglétével) kapcsolatos elégedettség esetében az átlagos pontérték 3,1, a leggyakoribb érték – a fentiekkel megegyezően – 4 (azaz a válaszadók 41,8%-a teljes mértékben elégedett az étel melegítésének és elfogyasztásának feltételeivel az adott intézményben). Inkább elégedett a válaszadók 37,0%-a, inkább elégedetlen 12,1%-a, teljes mértékben elégedetlen 4,8%-a. A válaszadók 2,8%-a mondta azt, hogy az általa igénybe vett intézményben nem biztosítottak az ételmelegítés és fogyasztás feltételei (1,5% pedig nem válaszolt a kérdésre).

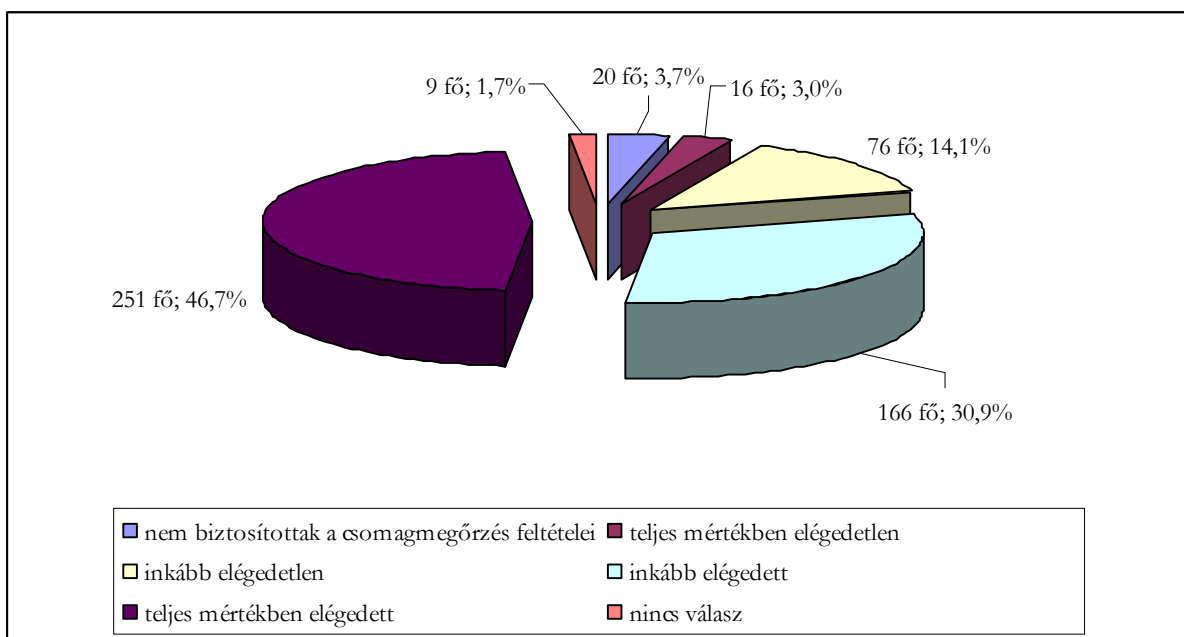
Az éjjeli menedékhelyet igénybe vevő válaszadók körében magasabb az étel melegítésének és elfogyasztásának feltételeivel teljes mértékben elégedetlen válaszadók aránya, és lényegesen magasabb az inkább elégedetlen válaszadóké az átmeneti szállások igénybe vevőihez képest. A teljes mértékben elégedett válaszadók aránya ezúttal is az átmeneti szállás igénybe vevői körében magasabb, több mint felük teljes mértékben elégedett az étel melegítésének és elfogyasztásának feltételeivel az általa igénybe vett intézményben, míg az éjjeli menedékhelyet igénybevevők egyharmada elégedett teljes mértékben.

Regionális bontásban vizsgálva az étel melegítésének és elfogyasztásának feltételeivel való elégedettséget, a következőket tapasztaltuk: a teljes mértékben elégedetlen válaszadók aránya a dél-alföldi régióban a legmagasabb (8,2%). Az inkább elégedetlen válaszadók e feltétel esetén is a közép-magyarországi régióban vannak legnagyobb arányban (29,5%). Az inkább elégedett válaszadók legmagasabb arányát a közép-dunántúli régióban tapasztaltuk (56,1%), de arányuk a észak-alföldi (42,9%) és az észak-magyarországi régióban (48,6%) is relatíve magas. Az étel melegítésének és elfogyasztásának feltételeivel teljes mértékben elégedett válaszadók aránya ezúttal is kiemelkedően magas a nyugat-dunántúli régióban (61,7%), a teljes mértékben elégedett válaszadók a dél-dunántúli régióban is a legmagasabb arányt képviselik (51,2%). A dél-alföldi, közép-magyarországi, közép-dunántúli és észak-alföldi régiókban találhatók azok az intézmények, melyekben egyáltalán nem biztosítottak az étel melegítésének és elfogyasztásának feltételei a válaszok szerint, közülük is legnagyobb arányban (14,3%) a dél-alföldi régióban működnek.

A csomagmegőrzés feltételeivel (annak biztonságával, szabályaival) kapcsolatos elégedettséget vizsgálva 3,2 pontos átlagos értéket és 4-es leggyakoribb értéket tapasztalunk (azaz a válaszadók 46,7%-a teljes mértékben elégedett a csomagmegőrzéssel). A válaszok alakulásáról a 36. számú ábra nyújt összefoglaló képet.

36. számú ábra

A válaszadók elégedettsége a csomagmegőrzés feltételeivel

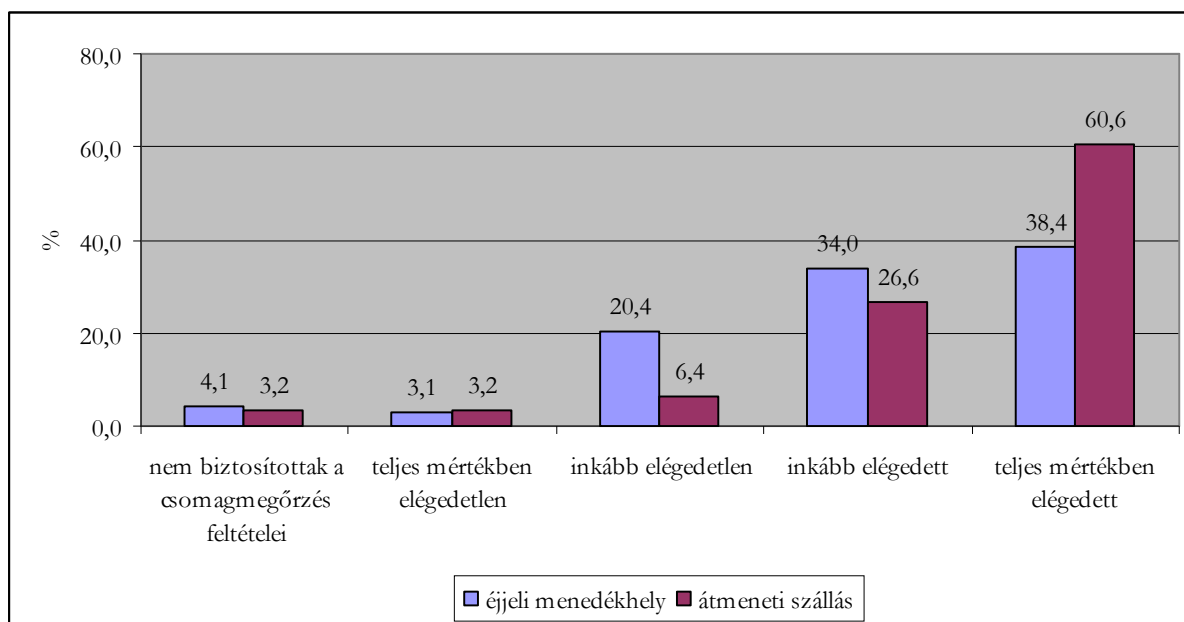

Ezúttal is elmondhatjuk, hogy az arányok hasonlítanak a pihenéssel és az ételmelegítéssel és -elfogyasztással kapcsolatban tapasztalt elégedettségi arányokra. Ugyanakkor az eddig elemzett feltételek közül itt tapasztaljuk azoknak a legmagasabb arányát, akik azt a választ adták, hogy a vizsgált szolgáltatás (csomagmegőrzés) nem biztosított az intézményben.

A 37. számú ábra intézménytípusonként mutatja az igénybe vevőknek a csomagmegőrzés feltételeivel kapcsolatos elégedettségét.

37. számú ábra

A válaszadók elégedettsége a csomagmegőrzés feltételeivel – intézménytípusonként

Láthatjuk, hogy a teljes mértékben elégedetlen válaszadók aránya csaknem megegyezik a két intézménytípus igénybe vevői körében. Az éjjeli menedékhelyet igénybe vevők a csomagmegőrzés feltételeivel az átmeneti szállások lakóihoz képest lényegesen nagyobb arányban inkább elégedetlenek.

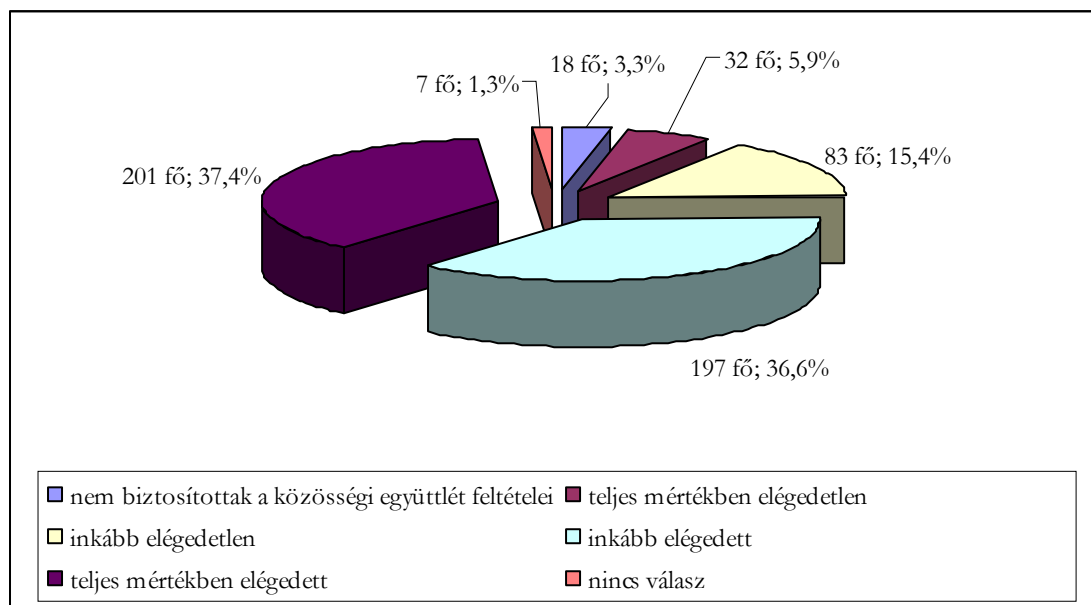
Regionális bontásban vizsgálva a csomagmegőrzés feltételeivel való elégedettséget, a következőket tapasztaltuk: a teljes mértékben elégedetlen válaszadók aránya az észak-magyarországi régióban a legmagasabb (5,6%). Az inkább elégedetlen válaszadók e feltétel esetén a közép-dunántúli régióban vannak a legnagyobb arányban (23,2%). Az inkább elégedett válaszadók legmagasabb arányát a dél-alföldi régióban tapasztaltuk (43,1%), de arányuk a közép-magyarországi régióban is magas (40,0%). A csomagmegőrzés feltételeivel teljes mértékben elégedett válaszadók aránya ezúttal is kiemelkedően magas a nyugat-dunántúli régióban (72,3%) a többi régióhoz képest. Minden régióban található olyan intézmény, melyben egyáltalán nem biztosítottak a csomagmegőrzés feltételei a válaszok szerint, a legnagyobb arányt (8,3%) az észak-alföldi régióban tapasztaltuk.

A *közösségi együttlét* feltételeivel (a helyiség állapotával, méretével, felszereltségével) való elégedettségre is rákérdeztünk. Az átlagos pontérték e feltétel esetén 3,0, a leggyakoribb érték – minden fentiekben elemzett feltétellel megegyezően – 4 (a válaszadók 37,4%-a teljes

mértékben elégedett a közösségi együttlét feltételeivel az adott intézményben). A válaszok alakulásáról a 38. számú ábra nyújt összefoglaló képet.

38. számú ábra

A válaszadók elégedettsége a közösségi együttlét feltételeivel

A fentiekben bemutatott feltételekkel való elégedettséghez képest alacsonyabb a közösségi együttlét feltételeivel teljes mértékben elégedett válaszadók aránya. Az összes vizsgált feltétellel való különböző mértékű elégedettségi arányokat tekintve, ez esetben kiemelkedően magas a teljes mértékben elégedetlen válaszadók aránya (5,9%).

Ez esetben is inkább az éjjeli menedékhelyek igénybe vevői elégedetlenebbek és az átmeneti szállás lakói elégedettebbek a közösségi együttlét feltételeivel.

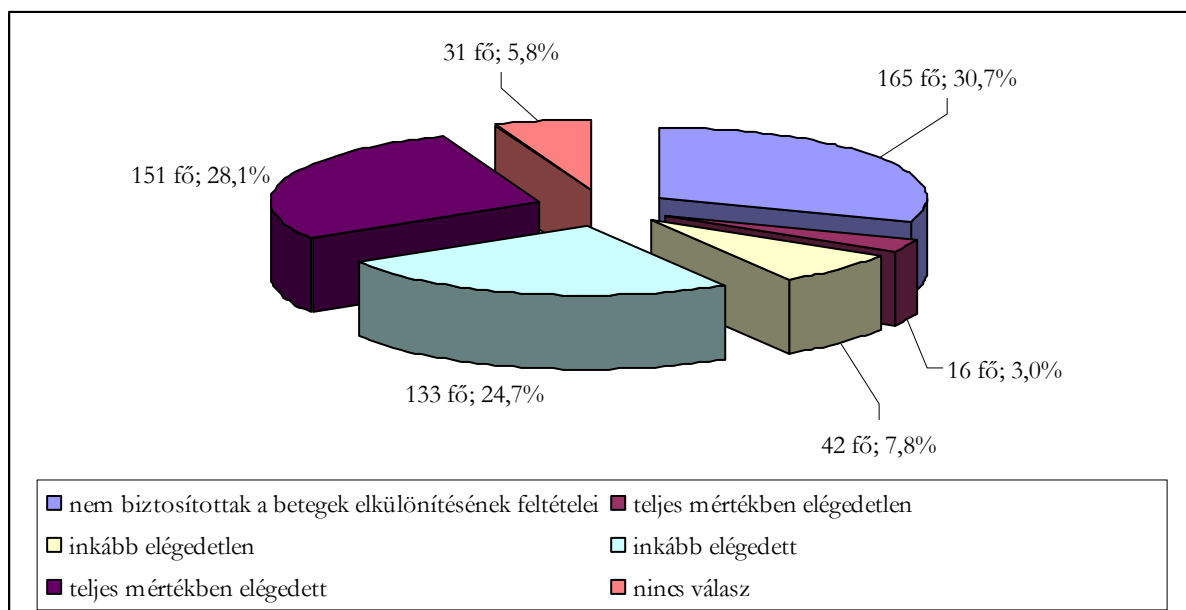
A válaszadóknak a közösségi együttlét feltételeivel való elégedettségét regionális bontásban vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a teljes mértékben elégedetlen válaszadók aránya a közép-dunántúli régióban a legmagasabb, ahol a kérdőívet kitöltők 10,8%-a nyilatkozta ezt, legalacsonyabb pedig a dél-dunántúli régióban (2,4%). Az inkább elégedetlen válaszadók a közép-magyarországi régióban vannak legnagyobb arányban (27,5%). Az inkább elégedett válaszadók legmagasabb arányát a dél-dunántúli régióban tapasztaltuk (53,7%), de arányuk az észak-magyarországi (40,5%) és az észak-alföldi régióban (40,3%) is magasabb a többi régióhoz, valamint a 38. számú ábrában bemutatott vonatkozó arányhoz képest. A közösségi együttlét feltételeivel teljes mértékben elégedett válaszadók aránya ezúttal is a nyugat-

dunántúli régióban a legmagasabb (58,9%). Dél-Alföld és Dél-Dunántúl régió kivételével minden régióban található olyan intézmény, mely egyáltalán nem biztosítja a közösségi együttlét feltételeit a válaszadók értékelése szerint, ezt legnagyobb arányban (10,8%) az Észak-Magyarország régióbeli válaszadók jelezték.

Az igénybevevők elégedettségét vizsgáló kérdéscsoportban utolsóként *a betegek külön szobában történő elhelyezésének feltételeivel* (betegszoba állapota, mérete, felszereltsége) való elégedettséget kérdeztük. Az átlagos érték – az összes elégedettségre vonatkozó kérdés közül – ez esetben a legalacsonyabb: 2,2. Tehát a válaszadók e feltétellel átlagosan inkább elégedetlenek, míg a többi feltétel esetében azt láttuk, hogy átlagosan inkább elégedettek. A leggyakoribb válasz a 0 volt, ami azt jelenti, hogy a válaszadók többsége (közel egyharmada) úgy vélekedik, hogy az általa igénybe vett intézményben nem biztosítottak a betegek elkülönítésének feltételei. A válaszok alakulásáról a 39. számú ábra nyújt összefoglalást.

39. számú ábra

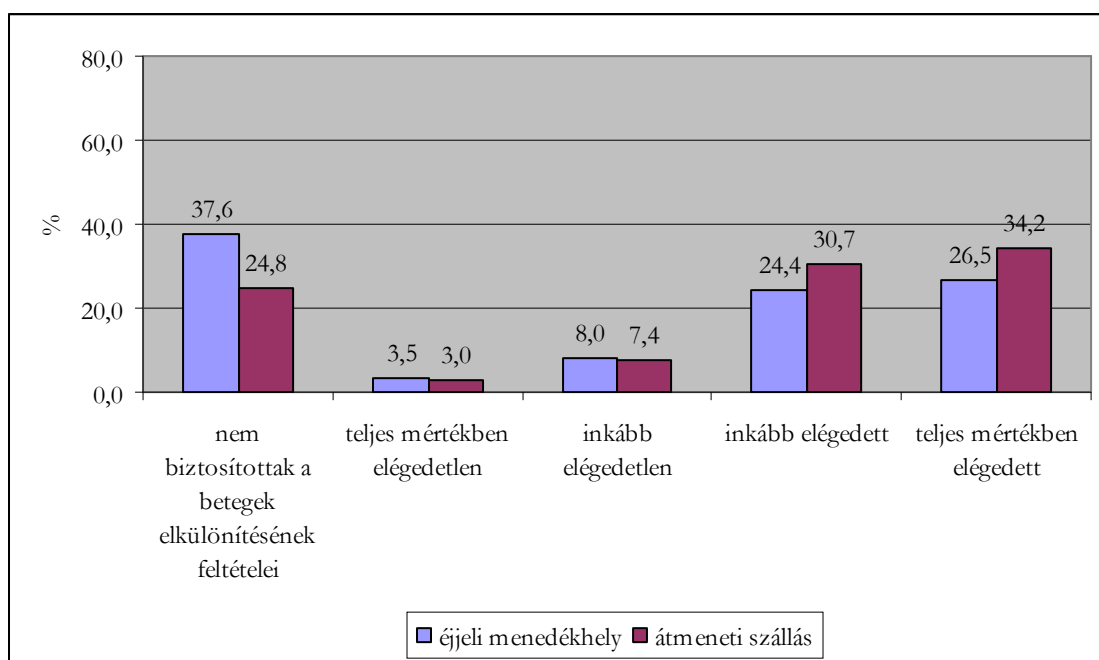
A válaszadók elégedettsége a betegek külön szobában történő elhelyezésének feltételeivel

A 40. számú ábra intézménytípusonként mutatja a betegek külön szobában történő elhelyezésének feltételeivel kapcsolatos igénybevevői elégedettséget.

40. számú ábra

A válaszadók elégedettsége a betegek külön szobában történő elhelyezésének feltételeivel – intézménytípusonként

Látható, hogy az éjjeli menedékhelyet igénybe vevők nagyobb arányban mondták azt, hogy nem biztosítottak a betegek elkülönítésének feltételei az intézményben, mint az átmeneti szállás lakói, akiknek egynegyede nyilatkozott így.

A válaszokat regionális bontásban vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a teljes mértékben elégedetlen válaszadók aránya a közép-dunántúli régióban a legmagasabb, ahol a kérdőívet kitöltők 6,3%-a nyilatkozta ezt, ugyanakkor az észak-magyarországi régióban egyáltalán nem találunk teljes mértékben elégedetlen válaszadókat. Az inkább elégedetlenek a közép-dunántúli régióban vannak a legnagyobb arányban (14,3%), míg legalacsonyabb a dél-dunántúli régió válaszadói között (2,6%). Az inkább elégedett válaszadók legmagasabb arányát dél-alföldi régióban tapasztaltuk (41,7%). A betegek elkülönítésének feltételeivel teljes mértékben elégedett válaszadók aránya szintén a dél-alföldi régióban a legmagasabb (45,8%). Minden régióban található olyan intézmény, mely egyáltalán nem biztosítja a betegek elkülönítésének feltételeit a válaszadók értékelése szerint, ezt legnagyobb arányban a közép-dunántúli (66,1%) és a közép-magyarországi (62,1%) régióban intézményt igénybe vevő válaszadók jelezték, legalacsonyabb arányban pedig a dél-alföldi (2,1%) és az észak-alföldi (6,3%) régióban.

Utolsóként arra kértük a válaszadókat, hogy sorolják fel, az általuk igénybe vett *intézmény milyen további segítséget tudna még számukra nyújtani ahhoz, hogy jelenlegi (lekérdezéskori) helyzetükön változtatni tudjanak*. Erre a kérdésünkre 321 fő, a felmérésben szereplők 59,7%-a

nem adott választ, tehát 217 főtől rendelkezünk legalább egy válasszal. E 217 fő közül 47 (21,7%) jelezte, hogy nincs szüksége további segítségre, mert mindent megkap, amire szüksége van. További 36 fő (16,6%) munkalehetőség biztosításában, de főleg munkahelyek felkutatásában, munkakeresésben várna segítséget. Nagyobb válaszgyakoriságot tapasztaltunk még a lakhatás kapcsán: 25 fő jelezte (11,5%), hogy a lakhatása megoldásában lenne szüksége segítségre, pl. önkormányzati bérlakás szerzésében, albérleti támogatás formájában stb.

Következtetések

A felmérés tapasztalatai, eredményei rávilágítanak az érintett intézmények működésében azokra a pontokra, melyek a válaszadó hajléktalan emberek megítélése szerint megfelelőek, kielégítőek, vagy éppen fejlesztendők, pótolandók a szükségleteik kielégítése és társadalmi beilleszkedésük elősegítése érdekében.

Fejlesztést igénylő terület például az intézmények biztonságának növelése, hiszen bár kritikusnak nem mondható a helyzet, de a válaszadók 12,6%-a nem érzi önmagát, 20,6%-a pedig személyes holmijait biztonságban.

Ehhez hasonló arányokat tapasztalunk azzal kapcsolatosan is, hogy a válaszadók megítélése szerint az általuk igénybe vett intézményben dolgozók figyelembe veszik-e szükségleteiket munkájuk során: ez esetben 13,8% a „nem” választ megjelölők aránya. A szükségletalapú szolgáltatásnyújtásra irányuló törekvések remélhetőleg az igénybevevők körében is érzékelhető elmozdulást eredményeznek majd a jövőben.

Különösen fontos kérdésnek – és fejlesztendő területnek – tekintjük, hogy a válaszadók, véleményük szerint, kapnak-e segítséget abban, hogy újra munkaképesé váljanak. Összességében a válaszadók közel egynegyede ítéli meg úgy, hogy nem kap ilyen irányú segítséget, ami – figyelembe véve a foglalkoztatás jelentőségét, valamint a szociális szolgáltatók jogszabályban meghatározott feladatait a társadalmi (re)integrációban – meglehetősen magas arálynak tekinthető. Ez az adat is szükségessé teszi, hogy hangsúlyozzuk: a társadalmi és munkaerő-piaci integráció egymást feltételező és egymást segítő folyamatok, melyet a hajléktalan emberek ellátását biztosító intézmények sem hagyhatnak figyelmen kívül szolgáltatásaik kialakítása és nyújtása során.

Ha a fenti tényezőket vesszük figyelembe, azt mondhatjuk, hogy minden esetben az éjjeli menedékhelyeket igénybe vevők körében kaptunk nagyobb arányban jelzést a vizsgált elemek nem megfelelőségére, hiányára vonatkozóan. Ez azonban nem meglepő, hiszen két különböző típusú intézményről van szó, melyek közül az átmeneti szállások jellegüknél és jogszabályban előírt feladataiknál fogva jellemzően szélesebb szolgáltatási palettával rendelkeznek.

Az intézmények szolgáltatásai közül a különféle kommunikációs eszközök használatának lehetősége adott a legkevésbé a válaszadók szerint: az ingyenes telefonálási lehetőség a válaszok alapján a kitöltők 43,1%-a, az ingyenes internethasználat pedig 71,9%-uk számára nem adott. (Az internet kapcsán azért fontos megjegyezni, hogy ez a lehetőség olykor még az intézményben dolgozók számára sem adott, vagy csak igen korlátozott mértékben.)

Ugyancsak meglehetősen korlátozottak a lehetőségek a különféle szabadidős programok, illetve csoportfoglalkozások kapcsán. A válaszadók jelzései szerint 37,9%-uknak nincs lehetősége szabadidős programokon, és 42,9%-uknak csoportfoglalkozáson való részvételre. A válaszadók közel egyharmada jelezte azt is, hogy napi egy alkalommal sem kap ingyen ételt az intézményben. E szolgáltatásnál ugyanakkor az éjjeli menedékhelyeket igénybe vevő válaszadók valamivel jobb helyzetben vannak: míg 70,7%-uk jelezte, hogy kap napi egyszeri ingyen ételt, addig ugyanez az arány az átmeneti szállásokat igénybe vevő válaszadók esetében csak 57,0%. Itt megjegyezzük, hogy a vonatkozó jogszabály sem az éjjeli menedékhelyek, sem az átmeneti szállások számára nem írja elő az élelem biztosítását az igénybevevők számára – ennek ismeretében a tapasztalt arányszámok kifejezetten magasnak tekinthetők.

A fentiekhez képest ugyanakkor – a válaszadók szerint – sokkal kedvezőbb a helyzet az ingyen ruha, a postacím biztosítása, illetve a hivatalos ügyek intézésében, a munkakeresésben és az egészségügyi ellátás igénybe vételében való segítségnyújtás kapcsán, e szolgáltatások esetében kivétel nélkül 10,0% alatt van azon válaszadók aránya, akik úgy látják, hogy amikor szükségük volt rá, nem kapták meg a kért segítséget. A jelzett öt szolgáltatás közül a postacím biztosítása, a hivatalos ügyek intézésében való segítségnyújtás, illetőleg az egészségügyi ellátás igénybe vételének segítése kapcsán nem tapasztaltunk jelentős különbséget a két intézménytípus között. Ugyanakkor ingyenes ruha biztosításáról nagyobb arányban számoltak be az éjjeli menedékhelyeket igénybe vevők, míg a munkakeresés során kapott segítségről az átmeneti szállásokat igénybevevők, mely minden bizonnyal az intézmények eltérő funkciójával és eltérő igénybevevői körével magyarázható.

Az intézmények szolgáltatásaival kapcsolatos igénybe vevői elégedettség esetén azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált hét paraméter közül legkevésbé a betegek elhelyezésével, elkülönítésük feltételeivel elégedettek a válaszadók (átlagos érték 2,2 – inkább elégedetlen), ugyanakkor egyharmaduk azt mondta, hogy egyáltalán nem biztosítottak a betegek elkülönítésének feltételei az általa igénybe vett szálláshelyen. Ezt alátámasztja egy korábbi – hajléktalanok ellátásával foglalkozó intézmények körében végzett – kutatásunk is, mely szerint a betegek elkülönítését meglehetősen kevés intézménynek áll módjában megoldani.

A válaszadók a személyi tisztálkodás feltételeivel elégedettek leginkább (átlagos érték 3,3 – inkább elégedett) a vizsgált szolgáltatások közül.

Az elégedettség kapcsán azt tapasztaltuk, hogy az átmeneti szállást igénybe vevő válaszadók minden vizsgált paraméter esetében elégedettebbek az éjjeli menedékhelyet igénybe vevőknél. Ezt az eltérést nem magyarázza a vizsgált intézmények működésére vonatkozó jogszabály, sem az intézmények eltérő jellege, hiszen mindkét intézménytípus számára előírt – alapvető – feltételekre kérdeztünk rá az elégedettséget vizsgáló kérdéscsoportban.

Szociális szaktudás – kompetenciák – képzés és a sztenderdek kidolgozása

A szociális munka és a szociális szakma társadalmi létjogosultságát, szükségességét, működésének kritériumait más szakmákhoz hasonlóan az alábbiak bizonyítják és minősítik:

- az artikulált társadalmi szükségletek,
- a társadalmi felhatalmazás,
- a rendszerzett tudásalap és kompetenciák,
- a fejlődő szociális intézményrendszer,
- a szakma társadalmi (erkölcsi) elismertsége,
- a működőképes szakmai, érdekvédelmi és érdekképviselői szervezetek,
- a jegyzett tudományos kutatások,
- az érvényesíthető és érvényesülő etikai normák,
- a szakmai kultúra és identitás megléte, valamint
- a hatékonyan működő szakemberképzés (v.ö: Lüssi 2004).

Jelen tanulmányban a szociális szolgáltatások szakmai szabályozó rendszerének és ezen belül sztenderdjeinek kidolgozása szempontjából a fenti komponensek közül a *rendszerzett tudásalap, a kompetenciák és a szakmai képzés sztenderdekkel (sztenderdizációval) való összefüggéseinek* egyes kérdéseit vizsgáljuk meg.

Mára világossá vált, hogy a sztenderdek kidolgozásának folyamatában nélkülözhetetlen a sokszor zavarosan és önkényesen használt fogalmak értelmezése/újraértelmezése, a sztenderdizációhoz kapcsolatos viszonyuk tisztázása, egy rendszerben kezelésük, a problematika mindennapi gyakorlattal való szembesítése.²

A tudás egyfelől a tanulási és képzési tevékenység célja és eredménye, más megközelítésben egy szakma – így a szociális munka – lényegére vonatkozó, bizonyított és bizonyítható elemeinek összessége, rendszere.

Korszerű értelmezések szerint a lényeg nem csupán a tudás birtoklása, hanem a megszerzett tudás *új helyzetekben való alkalmazásának, az újabb és újabb tudások megszerzésének képessége, azaz sokak megfogalmazása szerint kompetenciái*. Más résziről a tudásnak a képzésen kívül szélesebb dimenziókban is jelentős értelmezési tartománya van, hiszen nemcsak maga az oktatás és képzés, hanem a mindennapi élet és a szakmai tevékenység, az egyéneknek környezetükkel és egymással történő szakadatlan érintkezése, a média, az információs technológia használata is különböző jelentős tudásokhoz segítik hozzá a szakembereket. A tudás gyűjtőfogalom, amely magában foglalja többek között az információkat, a megértést, az absztrakciókat, a készségeket, a képességeket, a cselekvéseket, a mozgásokat, az attitűdöket.

Napjainkban a tudás a globalizáció hajtóerejeként (üzemanyagaként) kap új szerepet. A tudásalapú társadalom kialakítása fontos célként, versenyként, küzdelemként jelenik meg a különböző társadalmakban világszerte, így az Európai Unióban és azon belül hazánkban is. A képzés bármilyen formájában való részvétel pedig az állampolgárok jelentős befektetése a versenyképes tudás megszerzése érdekében, így a képzés a tudás-piacára történő termelésre vállalkozik. A tudás előállítása mára már igen jelentős iparágga – önálló gazdasági tevékenységgé – szerveződött. A tudásra épülő viszonyok, a tudás közvetítésének egyenlősége/egyenlőtlensége pedig közismerten befolyásolják, meghatározzák az elosztás szintjén lévő viszonyokat. Az egyén társadalmi helyzete nagymértékben attól függ, hogy hol, mikor, hogyan, milyen tudásokat szerzett meg, és miképpen él azokkal. Mint ahogy az egyén társadalmi helyzetétől is függ, hogy milyen esélyei vannak a tudás piacán.

Ferge (1976) korábbi – de máig is érvényes – tudásrendszerezésében megkülönböztet egyes társadalmi rétegek szempontjából releváns (fontos, lényeges, döntő), továbbá irreleváns (használatatlan, elavult, káros) tudást. A *releváns tudást* illetően Ferge (bár nem hierarchikus viszonyt kifejezve) elkülöníti a *szaktudást*, „*hétköznapi*” *tudást* és az „*ünnepnapi*” *tudást*. A szaktudás e megközelítésben az, ami szükséges egy adott szakma gyakorlásához, míg az ünnepnapi tudás a művészeti és a tudományos alkotások megértésének, befogadásának,

teremtésének, élvezésének képességét jelenti. A felosztás értelmében a hétköznapi tudás részének tekinthető az emberi viselkedés, a különböző normák, az emberek közötti érintkezés, a társas kapcsolatok tudása, de ide tartoznak még a társadalmi viszonyok kezelésével, a társadalom különböző intézményeinek működésével, a jogokkal és a jogérvényesítéssel kapcsolatos tudások is, amelyek egyre nagyobb jelentőséggel bírnak a modern társadalmak és az egyének, csoportok, családok és közösségek életében, fejlődésében.

Az egyén és a társadalom viszonyrendszerének kifejeződéséről van itt szó, arról, hogy az egyén ismerje és értse meg saját helyzetét a társadalom szűkebb, tágabb viszonyai között. A társadalom bonyolult rendszerei közötti eligazodáshoz mások (pl. a szociális munkások) támogatást nyújtanak azzal, hogy segítő támpontokat kínálnak fel.

Az ember és társadalom érintkezésének, viszonyrendszerének ismerete hangsúlyozottan fontos az emberrel és társadalommal foglalkozó szakmák (így a szociális munka), a humán tudományok és ezek szakemberei számára. A szociális szakember tudása kétségtelenül egyfelől szaktudásként definiálható, ugyanakkor a fentiek alapján mondható, hogy a hétköznapi tudás előbb vázolt fontos elemei is voltaképpen a szociális munka tudásaként jelennek meg. Például: a szociális rászorultságtól függő pénzbeli és a természetben nyújtott szociális ellátásokról szóló ismeretek egyfelől a szociálpolitikusok, a szociális munkások, a politikusok, a jogászok, stb. szakmai tudását képezik, másfelől az állampolgár hétköznapi tudását is jelentik. Itt tehát egy igen fontos tudáskonstrukcióról, a szakmai és a hétköznapi tudás sajátos ötvözetéről van szó. Fenti gondolatok és összefüggések különösen fontosak mind a szociális szakemberek szakmai tevékenységre történő felkészítése, szemléletük, releváns tudásuk alakítása során, mind az adott szolgáltatásban, adott munkakörben, adott sztemderdek szerinti tevékenységben.

Zavarok és hiányok a szociális munka szaktudásában

A szociális munka során elérendő célok, továbbá a segítő tevékenység tartalma közismerten nem mindig egyértelmű és evidens, a szakember szerepei nem mindig pontosak, mivel a problémákhoz és a problémákkal megküzdni nem képes emberekhez, csoportokhoz, közösségekhez nem lehet receptek szerint, mechanikusan, gépiesen nyúlni. Azt is gyakran tapasztaljuk, hogy a megfelelő képzettséggel dolgozó szociális szakemberek egy jó része sajnos még egyszerűbb szociális problémahelyzetben is eszköz- és ötlettelen, ezért leragad a

mechanikus szabálykövető magatartásnál. A szakemberek egy része szívesebben, vagy kizárólagosan alkalmaz kontrollmechanizmusokat. A segítő-támogató intervenciók helyett a „könnyebben” alkalmazható hatósági attitűdöt érvényesíti.³ Ugyanígy gyakran tapasztaljuk, hogy a problémák meghatározásánál elsősorban vagy kizárólagosan a szakemberek szempontjai jelennek meg, és nem a szolgáltatást felhasználók igényei, szükségletei. Esetenként a szolgáltatást felhasználókkal szemben támasztott, sokszor túlzó követelmények sincsenek összhangban és egyensúlyban a szakemberek segítő lépéseivel, értékével.⁴

„A szociális munkában a dominánsan előzetesen meghatározott szabályok és eljárások kizorítják a felhasználandó tudást és az alapvető célokat” – állítja Clark (1996, p. 49) –, miként ezt nap mint nap tapasztaljuk a hazai szociális ellátás gyakorlatában is. A különböző szükségletekkel, a bonyolult problémahelyzetekkel való foglalkozás sokszor az okok és következmények, majd az újabb és újabb következmények, a célok - tevékenységek - folyamatok - módszerek rendszerben történő újragondolását kell hogy jelentse. Ez persze „kifelé” a bizonytalanság látszatát keltheti, pedig éppen ez az újra és a megint újra konstruálás bizonyítaná a szakszerűséget, a társadalomból való kirekesztődésre és kiilleszkedésre adott hatékony válaszok keresését (Kozma 2003). Gond, hogy a nehezen elérhető célok és a „vég nélküli”, roppant bonyolultságú szociális problémák sokszor magukkal hozzák a nem megfelelő és nem elégséges szaktudás elfogadását, vagy más esetben az intézmények és társszakmák közötti együttműködésben rejlő erőforrások kiaknázásának elmulasztását.

A legnagyobb gondot valószínűleg a szociális munka értékszemlélete körüli zavarok jelentik: a szakma-etikai normák puhává válása, vagy puhán kezelése.⁵ Ebbe a sorba tehető a szakmai tevékenységek rutinszerű végzése, legyen szó akár a problémakezelő modell, akár az ún. „macis lapok” mechanikus értelmezéséről és erőltetett alkalmazásáról. Gond az ún. rituális tudás megjelenése és burjánzása is. Az olyan tevékenységek végzése esetében tapasztaljuk ezt, amelyek lényegéről kevés ismerete van a szakembereknek, és amelyeket szinte kizárólagosan mechanikusan végeznek („átveszem”, „lemásolom”, hiszen mások is így csinálják, vagy elő is írják). Mindez számos kérdést, kétséget, dilemmát vet fel mindenféle szabályozó rendszer, sztenderdizáció, szakmai protokollok koncipiálása és alkalmazása vonatkozásában is.

A „szociálismunka-tudás” sokdimenziós megközelítése

A szociális munka gyakorlatában az ismeretek, a készségek és az értékek együttesen alkotják a szociálismunka-tudást. Lüssi (2004) *a szociális problémamegoldást* tartja a szociálismunka-tudás alapvető specifikumának, a szociális problémamegoldás tudásával bíró szakembereknek tekintendők a szociális munkások. Ezzel szemben Cooperrider (idézi Kelemen 2006) a problémamegoldó megközelítést inkább vádlónak, a szolgáltatásfelhasználót hibáztatónak, védekezésre kényszerítőnek, a hiányosságokra fókuszálónak tekinti, ezért e helyett az erőforrásokra támaszkodást, a megbecsülést, a méltatást tartja igen lényegesnek.

A szociális munka és képzés hazai gyakorlatában számtalanszor felszínre kerül a problémamegoldás és a problémakezelés fogalmának szembenállása. A *'problémamegoldás'* fogalom használata mellett szól a befejezettségre, az eredmények elérésére utalás, azaz ez egy optimistább szemlélet, miszerint a szolgáltatást felhasználók „visszailleszkedési karrierútján” az „útítárssá” szegődött szakember egy korábbinál jobb egyensúlyi helyzet kialakításában érdekelt. A *'problémakezelés'* (túllépve az „elkezelgetjük valahogy” káros gyakorlatán) a segítő folyamatra teszi a hangsúlyt, „megengedőbb”, de egyúttal borúlátóbb viszonyulást fejezi ki.⁶ Ugyanakkor a viszonylagos befejezettség a problémák igen bonyolult rendszerére – a szolgáltatást felhasználók és a környezetük viszonyára – utal, és a segítő tevékenység nem kerül – az egyes szakemberek által sokszor képviselt – onnipotencia bűvkörébe. Ez utóbbi esetben kizárólagosan a szociális szakember mondja/mondhatja meg, hogy mit is döntsenek, csináljanak a szolgáltatásokat felhasználók, hiszen ő az, aki „jobban tudja”.

Sok szakember és kutató szerint a szociális munka művelőinek *eszei háttérrel rendelkező, gyakorlatorientációjú diszciplínát*, másképpen kifejezve: rugalmas tudományos alappal bíró, de gyakorlatban alkalmazható „szociálismunka-tudást” kell felépíteniük (Fisher 1997). Az e kettős követelménynek való megfelelés „hogyanjai” joggal képezik állandó diskurzus tárgyát a hazai szolgáltatásokban és a képző stábokban. A szakemberek jelentős része az elméleti tudást „holt” – sőt felesleges – tudásnak tekinti, az elméleti szakemberek egy része pedig a gyakorlati tudást becsüli le, azt sokszor csak mechanikus, rutin jellegű tudásként kezeli.

Morales-Sheafor (1989) modellje arra ad útbaigazítást, hogy egy adott problémahelyzetben a szociális munkásnak *miképpen lehet és szükséges a tudás széles spektrumát az alkalmazandó tudás szempontjából leszűkíteni, kiválasztani az adott helyzetben alkalmazandó konkrét tudáselemeket, ismereteket*. A hazai felsőfokú szociális képzésből kikerült frissen diplomázottaknak közismerten gondot okozó problémája, hogy elsősorban technikai

műveletek tudását várják el tőlük, azt már kevésbé, hogy az általános szakmai tudásukat, szemléletüket, gondolkodásukat, rendszerező, elemző, problémaátlátó képességüket tudják alkalmazni, és ezek segítségével képesek legyenek a tudást *kreatívan konstruálni* a konkrét interakciók során. Kérdés tehát, hogy mely tudások kapjanak prioritásokat a képzésben; például a szociális esetmunka modelljeinek, módszertani elveinek ismerete vagy az interjúzás konkrét technikáinak alkalmazni tudása; a segítő folyamat értékelésének irányulására és szintjeire vonatkozó ismeretek vagy a „macis lapok” mechanikus kitöltésének készségei. E dichotóm szembenállások feloldása a képző szakemberek és stábok mindennapi kihívásait alkotják, és egyúttal jelzik a szociális szolgáltatásokban és a képzésben dolgozó szakemberek párbeszédének szükségességét.

A hazai szociális munka gyakorlatában számos esetben találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy a szakemberek igyekeznek minden esetben ugyanazzal a módszerrel vagy modellel dolgozni, akár indokolt ez az adott helyzetben, akár nem.⁷ Sokszor a képző iskola világától szinte függetlenül létezik a szakmai világ, és ezek nincsenek semmilyen viszonyban egymással. További alapos és széleskörű vizsgálódást igényel, hogy a szociális munka 18-20 éves fejlődése miért vezetett el a ma már lassan *áthidalhatatlan szakadékhöz és ellentétekhez* a különböző *szolgáltatások és a képzések között*, az ágazati irányítás (szakminisztérium és háttérintézményei) és a képzések gyakorlata között, a szociális szakmai szervezetek és a képző szervezetek között, az igen lassan bontakozó kutatások, a szinte hiányzó elméletek és a mindennapi gyakorlat stb. között (Budai 2004a, 2004b, Csapó 2003).

Az elméleti és gyakorlati tudás átfogóbb és mélyebb értelmezéséhez, ill. a „szociálismunka-tudás” egyfajta strukturálásához ad segítséget Rolfe (1998) megközelítése (1. táblázat).

1. táblázat

A „szociálismunka-tudás” strukturálása

	Elméleti, „mi?” tudás	Gyakorlati, „hogyan?” tudás
Tudományos ismeretek	A dolgokról való tudás, amelyet könyvekből, folyóiratokból, a médiából és az előadásokon, szemináriumokon lehet megszerezni	A dolgok, amelyeket könyvek információi, instrukciók, folyamatok követése alapján lehet megcsinálni
Tapasztalati tudás	A dolgokról való tudás,	A dolgok, amelyeket a tanulási

	amelyeket saját tapasztalatból, vagy egyéni kidolgozó munka során lehet megszerezni	folyamatban részt vevő személy saját tapasztalati bázisára építve önállóan képes megcsinálni
Személyes tudás	A különleges helyzetekre, vagy személyekre (beleértve a tanulási folyamatban résztvevő személyét) vonatkozó tudás, amelyet a személyes tapasztalatok, vagy kidolgozó-konstruáló munkák során lehet elsajátítani	A dolgok, amelyeket sajátos helyzetekben és személyekkel (beleértve a tanulási folyamatban részt vevő személyt) meg tud csinálni

Rolfe (1998) összeállítása nyomán

Az eredetileg ápolóképzésben használt konstrukció nem csupán a „mi?” (tartalom) és a „hogyan?” (know-how) tudás különbségére teszi a hangsúlyt, hanem – különös jelentőséget tulajdonítva a tapasztalati tanulásnak – arra is, hogy a *dolgok „megcsinálásával”, azaz a szociális problémák kezelésével - megoldásával újabb jelentős tudások szerezhetők*. Jól látható a táblázatból, hogy Rolfe *a szaktudás megszerzését hosszú folyamatnak tekinti, amelynek csak egy igen rövid időszakát jelenti maga a képzés* (és még rövidebb időszakának az első szakképzettség és/vagy diploma megszerzésére irányuló képzés). A fentiek fényében kérdés, mennyiben szerezhető meg a képzés során a szociális munka szakszerű végzéséhez szükséges tudás, melynek használatával a szakember egyrészt képes lesz elfogadni a szolgáltatást felhasználók bonyolult élet- és problémahelyzetét, viszonyrendszereit, attitűdjeit, személyiségét, kommunikációját, cselekedeteit. Megérti a fájdalmaikat, nehézségeiket, másrészt képes velük együtt dolgozni ezek enyhítéséért, azaz olyan értelmezéseket kínálni a szolgáltatást felhasználóknak, amelyeknek segítségével azok képessé válnak önmaguk és környezetük megértésére, valamint helyzetük javítására (Parton és O’Byrne 2000, 2006). Következésképp a „szociálismunka-tudást” leíró, elemző és rendszerező szakemberek számára igen fontos kritérium vagy vezérfonal lehet, hogy milyen tudásokat kell és lehet közvetíteni a képzés különböző (szakképzés, BA, MA, tudományos képzés, továbbképzés) szintjein. A fenti táblázatból jól látható, hogy a személyes tudások – azaz a különleges helyzetekben való helytállás képessége – megszerzésének időszaka és tere döntően maga a munkavégző tevékenység és a szakmai továbbképzés időszaka lesz, a bizonyítványok és a diplomák kevesek ehhez.

A tudás ilyesfajta strukturálása *nem csupán a különböző tudáselemek egymástól való megkülönböztetését jelentheti, hanem azok összekötését is egymással*. A könyvekből és a tanórákon megszerzett ismeretek és az ezek birtokában elvégzett tevékenységek együtt alkotnak jelentős tudásokat, például egy, a képzés során megvalósított jószolgálati projekt kivitelezése egyaránt eredményez releváns elméleti „mi?” és gyakorlati „hogyan?” tudásokat. A családlátogatás fortélyait sem lehet elsajátítani csak könyvekből és információkból, az összes sikerével és kudarcával együtt nélkülözhetetlen a saját megélt tapasztalat. A gyakornok a családgondozóval együtt tett családlátogatáson lényegében „csak” hospitál, a felelősség nem az övé, így itt elsősorban „mi?” tudásra tesz szert, ha pedig már önállóan, „teljes” felelősséggel végzi a látogatást, akkor „hogyan?” tudásra is szert tehet. Biztos tudása pedig csak akkor lesz, ha egy családlátogatáson, különleges, nehéz helyzetben ő is feltalálja magát.

Az elmélet-gyakorlat polémiához fontos megközelítést kínál a svéd szerzőpár, Johnsson és Svensson, akik tanulmányukban (2005) megkülönböztetik a gyakorlat elméletét és a tudományos elméletet. Megállapításuk szerint a szociális munkát gyakorlók és a szociális munkát kutatók másképpen értelmezik és kezelik az elméletet. Előzők szerint az elmélet csupán a jelenségek rendszerezésére és magyarázatára irányul, és a gyakorlattól elrugaszkodott feltevéseken alapul.

Johnsson és Svensson a szociális munkát egy, a gyakorlat és a tudomány közös arénájában megjelenő sokarcú tudásnak értelmezik. A „szemlélődő-hallgatólagos” tudás ebben az összefüggésben a szociális munkások know-how jellegű, vagy ösztönös, improvizatív, intuitív, a pillanatnyi megoldásra vonatkozó, konzekvenciák nélküli tudását jeleníti meg a rendszerben. A tevékenységek során szerzett tapasztalatok, elért eredmények szavakba foglalhatók, megmagyarázhatók (mit, miért és hogyan csinálunk), amelyeket bármelyik szociális munkás elmondhat, ill. más helyzetekben is alkalmazhat, leegyszerűsítve ezek tekinthetők a „*tapasztalatalapú tudásnak*”. A hazai szociális szakmában és a továbbképzésekben (tréningeken, esetmegbeszélőkön, szupervíziókon) igen nagy tere és jelentősége van a tudás ilyen módon történő megszerzésének. A tevékenység több szempont alapján, többféle módon történő elemzése és rendszerezése során lehet eljutni a „*rendszerezett tudáshoz*”, amelyben már lényegesen több a tudományos és kevesebb a gyakorlati elem. (Lényegében az ilyen tudás közvetítése történik az iskolarendszerű képzések során

hazánkban.) Az „*evidenciákon (bizonyítékon) alapuló tudás*” alapvetően a kutatások eredményeképpen írható le, azaz ez esetben a gyakorlat a tudományos ismeretek talajából nő ki, ami másfelől persze korlátozó jellegű is, hiszen így az evidenciaalapú szociális munka csak a tesztelhető és rutinszerű gyakorlatra korlátozódik. (A hazai szociális képzésekben igen kevés evidencia-alapú tudás közvetítésére kerül sor.)

A szerzők szerint *minden szociális munka-tudás a tapasztalatból kell, hogy kiinduljon, és így az elméleti szinteken is nélkülözhetetlen a tapasztalati bázis megléte.*

Változó paradigmák

Az utóbbi években egyre több szakember és kutató rámutat, hogy a szociális munka igen gyorsan változó világában a technikai racionalitás működésképtelensége miatt a jövőben elsősorban *narratív, diszkurzív, reflektív, integratív és, innovatív tudásokra van szükség* (Bányai 2008, Fook 2004, Schön 1991).

A szociálismunka-tudás teljesebb értelmezéséhez, áttekintéséhez kiváló fogódzót ad Lymbery (2003) rendszere. E rendszer vertikális dimenziójában a „reflektív/nyitott szakértelem” (a mi megközelítésünkben „szociálismunka-tudás”), azaz a különböző tevékenység-kontextusokban a nyitott a kérdezés, a bizalom, a polémiák, a kritika, a viták, az alternatívák kidolgozása, a kreativitás, a perspektívák megváltoztatása, a tapasztalatok rekonstruálása áll. Ezzel szemben a zárt szakértelem a szigorú stratégiákat, sztenderdeket, a „tudásmaggal” kapcsolatos ethoszt, mentalitást és a hagyományokat stb. jelenti, erősítve az utóbbi évtizedben egyre jobban teret nyerő menedzserizmust, az evidenciaalapú, vagy a gyakorlatot sztenderdekkel szabályozó, ill. szigorú kontroll alatt tartó szellemiséget. Az evidencia- és sztenderdalapú momentumok kétségtelenül a szakma erősítését is szolgálhatják, ugyanakkor ezek sokszor szemben állnak a reflektivitás, a kritikai gyakorlat, a kreativitás, a rugalmasság, az alternativitás követelményeivel és lehetőségeivel. Horizontális szinten a már „létrehozott – hagyományos – tudások” és a „kifejlesztett tudások” állnak szemben egymással. Lymbery (id. mű) szerint egy olyan „arénára” van szükség, amelyben a hagyományos elemek a kontextuális és tapasztalati tudáselemekkel együtt kezelendők, azaz a jelenre és a jövőre fókuszáló, kreatív, dinamikus szociálismunka-szakértelem leírására van szükség. A rendszer kétségtelen előnye, hogy abba nemcsak a gyakorlatorientációjú diszciplína és a tudományos háttérrel bíró,

gyakorlatban alkalmazható szociálismunka-tudás fejlesztését építi be, hanem ezek mellett ötvözi a hagyományokon alapuló biztos tudást a kifejlesztendő tudásokkal.

A Lymbery-féle paradigmákból kiindulva idővel vélhetően túlléphető a hazai elméleti és gyakorlati tudás, valamint az elméleti és gyakorlati képzés merev dualizmusa is, illetve határozott lépések történhetnek a szociális munka tudáskészletének teljes átgondolásában, fejlesztésében és a tevékenység sztenderdizációjában.

Clark (1996) ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a sztenderdizáció téves értelmezése hozzájárulhat a segítő tevékenységek túlszabályozásához, vagy a kreativitást, intuíciót és reflektív gondolkodást igénylő tevékenységek mechanikussá degradálásához. Közvetetten továbbá arra is, hogy az adott szaktudás, képzettség, képesítés és az egyes álláshelyeken való alkalmazás összhangjának megteremtése, napirenden tartása – jogszabályi szinten és adott szociális tevékenységekben, szolgáltatásokban – folyamatos szakmai követelmény (lásd erről még Pataki 2008).

A rendszerszemléletű, a problémamegoldás, -kezelés gyakorlatában alkalmazható *sokarcú szociálismunka-szaktudást* tehát alapvetően *a tapasztalatokra épülés, a problémalátás, az alternativitás, a variabilitás, a rugalmasság, a szelektivitás, a kreativitás, az innovativitás, az integrativitás* stb. kell, hogy jellemezze. Rolfe megfogalmazása értelmében sajátos helyzetekben érvényesíthető személyes tudás kialakítására van szükség, amely Lymbery szerint folyamatosan újrakonstruálható, fejleszthető. Ez a megközelítésmód közel visz a kompetencia-alapú megközelítéshez.

Kompetencia

A kompetenciaalapú megközelítés megkerülhetetlen az alapvetően gyakorlatközpontú szakmákban. A korábbi „tudás- és attitűdbázisú” szemlélet mellett az 1980-as évektől kezdve és különösen az 1990-es évektől világszerte az új „kompetenciaalapú” szemlélet (competence-based) kapott egyre nagyobb hangsúlyt a szociális munkában és a szociálisszakember-képzésben, így idővel kulcsfogalomká vált a kompetencia.⁸

A *kompetencia* nem más, mint az adott ügyekben való *illetékeség*, a pozitív *hozzáállás*, az adott tevékenységre való *jogosultság*, valójában a kifejlesztett szaktudáshoz igen közelálló

fogalom, egyes értelmezések szerint a nyitott *szakértelemmel* azonosnak tekinthető. Szakértője valaminek valaki csak akkor lehet, ha rendelkezik eszköz-, ill. tevékenység-tudással (Clark 1996), ha önmaga képes cselekedni a könyvek, információk, instrukciók, ill. személyes tapasztalatok alapján, ha képes megoldani a problémákat, ha képes új helyzetekben hasznosat, biztosat, hatékonyan konstruálni (Lüssi 2004, Rolfe 1998). A kompetencia leegyszerűsítve tehát nem más, mint hogy *mire képes, mit tud megcsinálni a már megszerzett tapasztalatokkal és a szakma műveléséhez nélkülözhetetlen szociálismunka-értékekkel bíró szakember*. Kompetensnek lenni mindenképp *személyességet, aktív, alkotó létet és működést is jelent* (Lymbery 2003). Többen megegyeznek abban, hogy a kompetencia valamilyen gyakorlati készség (képeség) fejlettségi szintjével bizonyítható és fejezhető ki leginkább (Henkel 1995).

Vannak kutatók, akik szerint egyáltalán *nincs jelentős különbség a tudás és a kompetencia között*, mert mindkettő egyaránt rendelkezik értékalappal és viselkedési referenciával, hiszen minden tudás és kompetencia valamilyen viszonyrendszerben és cselekvésben realizálódik. Így tehát bizonyos értelemben iker fogalmakról van szó, mert *a korszerű tudás magában foglalja, hogy valaki kompetens saját tevékenységében* (vö: Rolfe 1998, Johnsson-Svensson 2005, Lymbery 2003).

A korszerű tudás és a kompetencia legfőbb azonos, vagy közel álló általános jellemzői a következők:

- nyitottság és bizalom
- már meglévő tudás (ismeretek) új helyzetekben való alkalmazása
- újabb tudások megszerzésének képessége
- kreativitás, intuíció
- rendszerező, elemző, problémaátlátó és -megoldó képesség
- alternatívák kidolgozása
- aktív cselekvés, konstruáló képesség
- reflektív gondolkodás
- kérdezés, okfeltárás, polémia, kritika
- perspektíva megváltoztatása
- tapasztalatok rekonstruálása stb.

Jelentős különbség a tudás (ismeretek) és a kompetenciák között akkor van, ha tradicionális – öncélú, memoriter jellegű, mechanikus, értelem nélküli, magoló – tanulás során sajátítottuk el a többnyire lexikális vagy absztrahált ismereteket, ez esetben persze tudásunk is holt és irreleváns, így tevékenységünket sem tudjuk kompetensen folytatni. Lényegében kétféle megközelítésről van szó; a tudásfogalom a fentiek értelmében elsősorban a szociálismunka-kutatások felé, a képzések szaktudományos megerősítése felé mutat, a kompetencia pedig a szociális munka professzionalizációjához járul elsősorban hozzá.

A kompetenciák – a tudáshoz hasonlóan – igen széles körben értelmezhetők; vonatkozhatnak az elméleti tudás gyakorlatban való alkalmazására, a különböző gyakorlati stratégiákra, eljárásokra, módszerekre, technikákra; vonatkozhatnak a szakember értékrendjére, továbbá a szakember szakmai személyiségére is: így beszélhetünk személyes, szakmai, társas stb. kompetenciákról.

A brit szociális munka gyakorlatában a kompetenciák meglétét a szakma értékpreferenciáit is magában foglaló, országos foglalkoztatási sztenderdek írják elő. 1996-tól az alábbi hat *kulcskompetencia* (core competencies) meglétét követelik meg az alkalmazandó szakembertől:

1. *Kommunikálni és kapcsolatba lépni:* kommunikálni és kapcsolatba lépni a helyi közösségek szervezeteivel és tagjaival annak érdekében, hogy a veszélyeztetett vagy szükséghelyzetben lévő gyerekek, felnőttek, családok és csoportok működési, részvételi és fejlődési lehetőségei javuljanak a társadalomban.
2. *Elősegíteni és képessé tenni:* elősegíteni, hogy az emberek lehetőségek kapjanak saját erejük és tudásuk felhasználására, amivel képessé válnak a felelősségvállalásra, a jogaik érvényesítésére és a változásra.
3. *Felmérni és tervezni:* partneri együttműködésben felmérni és áttekinteni az emberek életkörülményeit, továbbá megtervezni a szükségleteikre és kockázataikra adott válaszokat.

4. *Beavatkozni és szolgáltatást nyújtani:* beavatkozni és szolgáltatást nyújtani a változások elérése érdekében, a megfelelő szintű támogatás, gondozás, védelem és ellenőrzés biztosítása vagy megszervezése (megvásárlása) révén.
5. *Szervezetben dolgozni:* hozzájárulni a szervezetben folyó munkához.
6. *Szakmai kompetenciát fejleszteni:* saját képességeit szakmai kompetenciájának fejlesztése érdekében irányítani és értékelni. (CCETSW 1996).

A szociális munka hazai szakmai köreiben, sőt a képzésben résztvevők csoportjaiban kompetenciáról eddig elsősorban a kompetenciahatárok összefüggésében lehetett hallani, például a személyes határok fenntartásáról, ezek megfogalmazásáról, kimondásáról. Az egy szociális munkásra (családsegítőre) jutó esetek túlzottan magas száma, a nem megfelelő képzettség és tapasztalat, a szakmai felelősség sajátos értelmezése, a félelmek, a kiégettség stb. következtében különösen sokszor kerül a szakmai viták középpontjába, hogy a szociális munkás meddig mehet el, mennyire avatkozzék be egy adott esetmunka során. Számos példa bizonyítja: a szociális szakemberek sokszor igen hamar, alapos megfontolás nélkül jutnak el a kritikus pontig, amikor kételkedni kezdenek abban, hogy illetékesek-e az adott ügyben, nem kellene-e az esetet továbbadniuk más szakembereknek. A fent említett túlterhelés miatt itt minden bizonnyal egy elhárító mechanizmusról (is) szó van. Számos példa van ennek ellenkezőjére is, amikor olyan tevékenységet is elvégez a szociális munkás, amihez egyáltalán nincs jogosultsága, például különböző terápiás beavatkozásokat végez megfelelő képzettség nélkül.

Agten (2007) az alábbi szakmai kompetencialeírást alkalmazza a szociális szakemberekhez igen közel álló közösségi munkások tekintetében. E szakember:

- hitelesen képes együttműködni az emberekkel és azok csoportjaival,
- képes az emberek közötti interakciókat adekvát kontextusba helyezni és általános szinten leírni,
- a konkrét helyzetekben képes szociális attitűddel cselekedni, használni a társadalomtudományok tudáskészletét és saját éleslátását,
- képes tevékenységét a szakmai etikai normák szerint végezni,

- mind hivatása, mind pedig a társadalmi kérdések tekintetében képes kritikai reflexiókat megfogalmazni,
- képes csapatban, szervezetekkel, egyesületekkel, hálózatokkal, partneri kapcsolatokban együtt dolgozni,
- szakmai élete során mindvégig fejleszti tudását,
- hozzájárul a szakma fejlődéséhez és identitásának építéséhez,
- hozzásegíti az embereket a szociális szervezetek, szolgáltatások, hálózatok használatához.

A fenti struktúrákból látható, hogy *a kompetenciák alapvetően átfogó, orientáló, irányadó, irányelv jellegűek* (lásd a későbbiekben a szociális munka globális alapelveivel foglalkozó fejezetet). Látható továbbá, hogy a felsorolásokban szerepel egyrészt a szakma és annak etikai normái iránti elköteleződés követelménye, másrészt domináns a cselekvésközpontúság, az emberek közötti interakció és együttműködés, és kiemelt jelentősége van a képzésnek, önképzésnek.

Agten struktúrájában további részletező és konkretizáló szempontokkal él. Így például az élethosszig tanuláshoz, fejlődéshez kapcsolódó kompetencia alá három újabb és konkrétabb szempontot határoz meg. E szerint a közösségi szakember:

- kritikusan viszonyul saját szakmai tevékenységéhez, folyamatosan képes azt fejleszteni és változtatni,
- szervezete (munkahelye) tevékenységéhez illeszkedően személyre szabott terv alapján fejlődik,
- mindenkor képes kritikus módon összefüggésbe hozni saját szakmai tevékenységét a szakmafejlődés új irányjaival.

Az előző felsorolás első eleméhez kapcsolódóan a következő, még konkrétabb szakmai kritériumokat határozza meg, miszerint a közösségi munkás képes:

- a valóságot a saját erősségein és gyengeségein keresztül értékelni,

- változásokat elérni, növelve ezzel saját személyes fejlődését és szakmai kompetenciáit,
- kérdéseket megfogalmazni, továbbá munkatársai és a szakmai közvélemény figyelmét felhívni azokra (Agten 2007).

Az itt vázolt követelmények szellemisége mindenképpen helyeslendő, valóban célszerű az átfogó kompetenciák lebontása és konkretizálása. Megítélésem szerint a hazai szociális munkás kompetenciái a legáltalánosabb megközelítésben az alábbiak szerint írhatók le:

- hiteles, nyílt, tiszta kommunikáció, bizalom,
- a szakmai tapasztalatok használatával a szociális problémák, szükségletek multi-dimenzionális felmérése, leírása, elemzése,
- az összefüggések értelmezése, prezentálása, multi-dimenzionális gondolkodás, kritikai reflektivitás,
- problémamegoldó alternatívák konstruálása, rugalmas alkalmazása,
- tudományos, metodikai és gyakorlati alaposítottsággal, kreativitással, intuíciókkal beavatkozások és változások kivitelezése,
- másokkal való aktív együttműködés és önmaga szakértelmének érvényesítése, szakmai szempontok melletti érvelés,
- saját készségeinek, képességeinek, szakmai személyiségének és a nyújtott szolgáltatásoknak permanens minőségi fejlesztése,
- a szakmai értékek (igazságosság, szolidaritás, autonómia, tisztelet) és az etikai normák képviselése, érvényesítése és fejlesztése stb.

Ezek a kritériumok kiindulópontul szolgálhatnak egy részletesebb kompetencia-rendszer, kompetenciaháló kidolgozásához. A szociálismunka-szaktudás elemeivel történő összevetésből látható ezek azonossága, ill. egymáshoz való közelsége. Ezzel szemben a szociális képzések globális alapelveivel (IFSW 2004) foglalkozó szakemberek joggal hívják fel a figyelmet a kompetenciafelfogás szélsőséges megközelítésének veszélyeire is; azaz, hogy ne tagoljuk túlságosan szét, ne „trivializáljuk” a szociális munkát (vö: A szociálismunkás-képzés 2006, Lorenz 2001, The Bologna Declaration 1999).

Felvetődik persze e strukturáló munka összetettsége, bonyolultsága, nehézsége, hiszen például milyen alapon és milyen szellemiségek mentén lehet konszenzust teremteni a kompetenciák leírása, strukturálása, rendszerezése tekintetében. E tevékenység egy sor veszéllyel is jár: a gyakorló szakemberek – adott esetben a képzésben dolgozók is – felesleges, mondvacsinált, mechanikus dolognak, tautológiának tekinthetik. A kimunkálendő rendszerek, modellek kipróbálása, hatáselemzése roppant időigényes, viszont szükségyszerűsége egyértelmű.

Képzés

A szociális szolgáltatások szakmai szabályozó rendszerének és a sztenderdjeinek kidolgozása során minden bizonnyal felhasználhatók a szociális képzés eddigi ilyen irányú tapasztalatai. Másfelől a kidolgozásra kerülő sztenderdek szerinti tevékenység képzési összefüggései is átgondolást igényelnek.

Legegyszerűbben fogalmazva, a *képzés* nem más, mint *tudásközvetítés, ill. kompetenciák alakítása, a szakmai szocializáció egy kiemelkedő szakasza*. A szociális munka általános és tradicionális felosztását (közvetlen munka, erőforrások használata és közvetett munka) figyelembe véve a szakmai tevékenységre történő felkészítés és a képző tevékenység – a kutatás, a szociális tervezés és igazgatás, az adminisztráció, a szupervízió stb. mellett – a közvetett szociális munka tartományában helyezkedik el, így a képző iskolák és szervezetek, a képzésben közreműködő oktatók, kutatók és vezetők a *szociális szakma szerves részeként értelmezendők*.

A nemzetközi és a hazai gyakorlat, továbbá a szakirodalom megkülönbözteti a képzés és a tréning fogalmát.⁹ Kétségtelen, hogy a tréning kifejezés a képzés egyfajta formáját jelenti. Általában tréningnek tekintendő az egy adott konkrét szakmai feladat előírt módon történő megvalósítására való felkészítés és begyakorlás, a hatékony, speciális sztenderdek gyors és intenzív elsajátításának, szoros időhatárok között megvalósuló folyamata. Főleg gyakorlati készségek alakításáról, azaz lehatárolt, specifikus tevékenységről, vagy a szakmai személyiség alakításáról van szó, és az elméleti megközelítés vagy nem szerepel, vagy csak pótló funkcióval bír. Dominelli (1997) figyelmeztet arra, hogy a csak tréningeken részt vevők kevésbé válnak innovatív gondolkodókká, általában nem keresik az új megoldásokat és módszereket, viszont kiválóan oldanak meg napi, gyakorlati technikai problémákat, a

protokolloknak megfelelően tudnak dolgozni. E sarkos megállapítással egyfelől egyet lehet érteni, másfelől vitatható is, hiszen köztudottan vannak kifejezetten innovációt, értékorientációt, a személyiség fejlődését célzó tréningek.

Képzésnek tekinthető az értékek által vezérelt szakmai személyiség alakításának és a szakmai szocializációnak olyan nélkülözhetetlen fázisa, amely általános tudás közvetítésére, elsajátítására és fejlesztésére szolgál, általában előkészíti a képzésben részt vevők munkába állását, azaz nem más, mint adott hivatásra való előkészítés, képessé tétel, kompetenciák kialakítása. Ireland (1985) szerint „olyan tevékenység, melynek célja a képzésben részt vevő személy horizontjának szélesítése a tudás és a készségek (kompetenciák) megszerzése révén” (Ireland 1985, idézi Dominelli 1997, p.177).

Szakmai körökben közhelyként használt kifejezés szerint „az elmélet gyakorlat nélkül üres, a gyakorlat elmélet nélkül vak”. Dominelli (1997) felhívja a figyelmet *az elmélet és gyakorlat intellektuális és érzelmi vonatkozásokban történő integrációjának nélkülözhetetlenségére is.* Véleménye szerint olyan képző folyamat tekinthető eredményesnek, amelynek során a képzés résztvevői megértik, hogy az elmélet a tudás gyakorlati kiterjesztéséhez ad információkat, azaz amit a gyakorlatban csinálnak a szakemberek, az konzisztens kell, hogy legyen az elméleti alapjaikkal.

Több kutató különbséget tesz a képzéseken belül az ún. akadémiai és a szakmai tartalom között. Amíg az akadémiai képzés elsősorban elméleti ismereteket nyújt, a kritikai elemzésben és a kutatás-módszertani tudásban (kompetenciákban) fejleszti a diákokat, addig a szakmai képzés elsősorban a gyakorlatban alkalmazható (például könyvtárhasználat, információs technológiák használata, rövidebb: riport-, és terjedelmesebb: esszéírás stb.) készségek (kompetenciák) fejlesztését tűzi ki célul (Cohen – Hull 1994, pp. 45-46). A szociális szolgáltatások szakmai szabályozási rendszerének és ezen belül a szakmai sztenderdeknek a kidolgozása nyilvánvalóan elsősorban az utóbbi készségekre épül.

A hazai szociális szolgáltatásokban és képzésben közismerten fennáll a túlzott prakticismus veszélye, hiszen a szakemberek és a képzés résztvevői általában nem igénylik tanáraiktól a szociális munka különböző elméleteit. E tekintetben előremutató Taylor ajánlása:

„...nem elégséges a diákokat «csak» a gyakorlati tudásra képezni, hanem ismereteiket használniuk is kell tudni a gyakorlatban. A diákoknak képesnek kell lenniük a gyakorlatban való gondolkodásra és cselekvésre. Ahogy a képzés során is megküzdjenek az új és előre nem látható szituációkkal, ugyanúgy kell majd szociális munkásként képesnek lenniük kritikai reflektív ítéletek és döntések meghozatalára...” (Taylor 1996, p. 53).

A képzések fejlesztésével foglalkozó szakembereknek újra és újra végig kell gondolniuk, hogy

1. mi az, amit – funkciójából következően – elsősorban és döntően az iskola tud nyújtani. Ilyenek az elméleti ismeretek, attitűdök, a szakma iránti elköteleződés, a kritikai gondolkodás megalapozása, és így tovább.
2. mi az, amit elsősorban csak a terepen, az indukciós bázison lehet megismerni. Ilyenek a „szociális valóság” saját élményen történő megtapasztalása, a koncepciók kipróbálása konkrét gyakorlati helyzetekben, készségek fejlesztése, a tevékenység elemzése stb.

További kérdés lehet, hogy vannak-e olyan tartalmak, amelyeknek a tanulásához egyként szükség van az elméleti és a gyakorlati ismeretek elsajátítására.

A hazai szociálisszakember-képzés fejlődését áttekintve látható, hogy a felsőfokú szociális képzések az egyetemek tradicionális képzési gyakorlata miatt nehezen tudtak/tudnak beilleszkedni az akadémiai rendszerbe. Ennek nyilvánvaló okai: a szociális munka később került be a felsőfokú képzésbe, és sokszor a társdiszciplínák diszkriminációs gyakorlatának áldozatává vált. Eddig elsősorban külföldön láthatók határozott törekvések arra, hogy a szociális munkás-képzés próbál beépülni az akadémiai szférába, ottani státuszra törekszik, és a tanárok egy része is egyre inkább a szociális munka kutatások felé irányítja figyelmét (Budai 2006).

Kompetenciaalapú képzés

A kompetenciaalapú megközelítés a hatékonyabb képzés kialakítását és fejlesztését célozza meg. A Bologna-folyamat kifejezetten preferálja és elvárja a különböző szintű és fajtájú képzések kompetencia-alapú újradefiniálását. *A képzési és kimeneti követelmények* a Ftv. 147.

§ 18. pontja értelmében *ismereteknek, jártasságoknak, képességeknek (kompetenciáknak) az összessége*, amelyek alapján kiadhatók az oklevelek.

Magyarországon az új rendszerű Szociális munka alapképzési BA szakképzési és kimeneti követelményrendszerében már megjelent a kompetenciaalapú megközelítés, például:

- „*ismerik*: a tevékenységükhöz szükséges, szociális munkára vonatkozó, továbbá a társadalomismereti, társadalom- és szociálpolitikai, pszichológiai, jogi, igazgatási, egészségügyi, pedagógiai ismeretrendszerek alapjait...
- ...*képesek* a társadalmi folyamatok működési szabályszerűségeinek, a társadalmilag kedvezőtlen helyzeteket létrehozó okoknak, következményeknek a felismerésére, kritikus és rendszerszerű elemzésére...” stb. (<http://www.om.hu> 2005)

Megítélésem szerint az igen gyorsan és kényszerű módon elkészült képzési és kimeneti követelmények még nem alkotnak koherens egészet. De arra kiindulásként mindenképpen jók, hogy revízió alá vegyük a hazai szociálismunkás-képzések jelenlegi, hagyományos tantárgyrendszerét, hogy a tananyagot hangsúlyosabban a releváns szakmai problémák köré szervezzük (például az olyan oktatási módszerek használatával, mint a problémaalapú tanulás [problem based learning – PBL]), és/vagy a szociálismunka-modellek alkalmazhatósága alapján rendezzük, hogy a képzések résztvevői gyorsabban és eredményesebben tudják az elméletet integrálni a gyakorlattal, és viszont. Túl kell lépni „az először az elmélet és utána a gyakorlat” hagyományos felfogásán, hiszen nyilvánvaló, hogy a kompetenciaalapú képzés a gyakorlat valóságából indul ki, azt emeli elméleti szintre. Az elméleti és gyakorlati képzés párhuzamos kezelése és integrációja igen fontos képzésfejlesztési feladat. És igen fontos *a „szociálismunka-tudás” hatékony elsajátításának és alkalmazásának megtanulása már a képző folyamatban*. Mindehhez újfajta képzési szellemiség és kultúra szükséges (Budai 2007, Csapó 2003, Szabó 1999).

A szociálismunkás-képzés globális alapelvei

A szociális szolgáltatások szabályozó rendszerének, ezen belül a szakmai sztenderdeknek a kidolgozásához, kipróbálásához és bevezetéséhez irányadó modellként kezelendő a Szociális

Munkások Nemzetközi Szövetségének (IFSW) és a Szociális Munkást Képző Iskolák Nemzetközi Egyesületének (IASSW) a szakmai elvárások és a képző intézmények (szervezetek) szociálismunkás-képzés összhangjára vonatkozó, hosszú idő óta folyó tevékenysége. A munka a két szervezet legutolsó világkonferenciáját megelőző időszakban volt különösen jelentős, mindennek végső dokumentumát, *A szociális munkás-képzés globális alapelveit* (*Global Standards for Social Work Education and Training*, a későbbiekben *Globális Alapelvek*) közös világkonferenciájukon fogadtak el Adelaide-ben 2004 októberében. Ezért támaszkodtak a hazai képző szakemberek a Globális Alapelvekre a 'szociális munka' (BA) alapszak létesítésékor és a képzési és kimeneti követelmények meghatározásakor. Az alapelvek fő üzenete a hazai sztenderdizáció tekintetében, hogy *nincs normatív funkciója*, tehát nem minimum sztenderdek, hanem elsősorban *fejlesztési elvárásokat és irányelveket* foglalnak magukban, amelyek teljesítésével lehet eljutni a magasabb szintű minőség állapotához (A szociális munkás-képzés globális alapelvei 2006).

A dokumentumban szereplő szociális munka új definíciója és abból levezetve a Globális Alapelvekben megfogalmazott képzési célok a szociális munka valamennyi területére, formájára értendők. A dokumentum maga és a szociális munka elméletével foglalkozó számos kutató, szerző alapvetően meghaladandónak tekinti a tradicionális *terápiás* (individuális, instrumentális, pszichologizáló, mentálhigiénés) *jellegű* szociális munkát. E szerint miután főleg a szolgáltatásokat felhasználó személy maga a bajok és problémák oka, ő maga tegyen lépéseket ezek megszüntetésére (idővel jusson el az öngondoskodás szintjére), és ebben támogassa őt tanácsadással, terápiákkal és más eljárásokkal a szociális munkás. Meggondolandónak tartják továbbá, hogy fenntartható-e *a szociális munka történetileg kialakult mandátuma*, azaz, hogy miután a szociális problémák veszélyesek a társadalomra, a szociális munka *lényegileg prevenciókkal, rehabilitációval tolmácsolja a társadalom elvárásait szolgáltatások felhasználói felé*, csökkentendő ezzel a szociális feszültségeket és a társadalmi konfliktusokat (Dominelli 1997, Lorenz 2006).

A Globális Alapelvek elsősorban a szociális munka ún. „*emancipatórikus*” jellegét hangsúlyozzák és erősítik azon az alapon, hogy miután *a szociális problémák oka alapvetően strukturális jellegű*, és miután a túlgondoskodó attitűd csupán a szegénygondozáshoz vezet vissza, a szociális munka alapvetően tegyen a társadalmi kirekesztődés ellen, segítse elő a társadalmi szolidaritást és integrációt, hívja fel a közvélemény figyelmét a társadalmi igazságtalanságokra és egyenlőtlenségekre (Kozma 2007).

Ilyen összefüggésben kerül a dokumentum és ezzel együtt szakmai figyelmünk fókuszába az *empowerment*, ami nem más, mint a függőség és a tehetetlenség állapotából a fejlődés, a kiteljesedés, a hatni tudás állapota felé vezető *út és folyamat*. Az emberi életsors és viselkedés irányításához szükséges képességek, az eredményes döntések és cselekvések megtanulása, az autonómia visszanyerése, a diszkrimináció elleni társadalmi igényesség fokozása, a közösségi szolidaritás és részvétel, az egyén és a közösség közötti felelősség megosztása, a másokért való tevés. Ez pedig *ellentmond a sztenderdek kidolgozásának és bevezetésének, de mindenképpen óvatosságra int, mert a sztenderdizációval lényegében egy menedzseri és medikális szellemiség szociális munkába vitelének kísérletére* (a szociális munka lényege és értékszemlélete elleni újabb támadásra) kerül sor.

Összegezés

A fenti többféle megközelítést és elemzést alapul véve az alábbi következtetések vezethetők le:

- A szociális munka professzionalizálódása, de sok más ok miatt is a szolgáltatások szakmai szabályozó rendszerének és ezen belül *sztenderdjeinek kidolgozása előtt, vagy azokkal párhuzamosan* is alapvetően fontos lenne *a szociális munka mindennapi gyakorlatának kutatása*, például, hogy milyen szociálismunka-tudásra és milyen kompetenciákra van szükség, miképpen lehet azokat fejleszteni stb.
- A szociálismunka-szaktudás és kompetenciák lényegesen szélesebb körűek, mint a szolgáltatások szabályozó rendszere és *a sztenderdek*. És *semmiképp nem egy újabb, a szakma minden baját megoldani képes szabályozórendszerről* lehet szó. A sztenderdek inkább *irányelveket, kereteket és feltételeket* foglalnak magukban. A kérdés, hogy e keretek és feltételek között milyen szaktudással, kompetenciákkal lehet eredményes és hatékony szociális munka tevékenységet folytatni (Pataki 2008).
- A szociális szolgáltatások szabályozó rendszerének (sztenderdjeinek) kidolgozását *meg kell előznie a szociális munka szaktudás és kompetenciák meghatározásának*,

rendszeres, vagy hálószerű *leírásának*, azaz milyen szintű, jellegű kompetenciák szükségesek egy-egy konkrét tevékenység folytatásához.

- A szakma fejlődése, továbbá az inter-professzionális (szektorok közötti) tevékenységek és képzések terjedése okán különös jelentősége lesz a jövőben hazánkban a *szakmák közötti kompetenciák tisztázásának is*, hiszen ehhez az együttműködéshez alapvetően szükség van saját szakmánk (szakemberei), majd a közös munkában résztvevő más szakmák (szakemberei) kompetenciáinak tisztázására, elfogadására és tiszteletben tartására.
- A koncepiáló munka során a sztenderdek kidolgozóinak *multidimenzionális megközelítésekkel kell élniük, forrásként fel kell használniuk a különböző képzésekben korábban már kidolgozott képzési és kimeneti követelményeket és a szakképzések központi programjait*. Támaszkodni lehet ebben az innovációkat magukénak valló és a változásokat meglépni képes képző stábok és módszertani intézmények tevékenységére. Elsősorban azon szakemberekre és intézményekre célszerű gondolni, akik/amelyek elkötelezettek a szociális munka értékrendje tekintetében, akik/amelyek kalkulálni tudnak a szociális szakma és képzés eddigi külföldi és hazai eredményeivel, akik folyamatosan törekszenek a kritikai reflexióra, akik képesek a szociális szolgáltatások presztizsének és identitásának növelésére, akik képesek saját szűkebb érdekeiken felül emelkedve a szociális szolgáltatások és a szociális képzés szempontjait összerendezni és integrálni.

Hivatkozások

Agten, J. (2007): Competencies for the Community Worker. A LdV Community Care nemzetközi project anyaga (kézirat).

A szociális munkás-képzés globális alapelvei (2006): Magyarországi Szociális Szakembereket Képző Iskolák és Oktatók Egyesülete (Iskolaszövetség), Budapest.

Bányai Emőke (2008): A sztenderdizáció árnyoldalai. Kapocs, 35. szám 2–9. p.

Budai István (2004a): Some Dilemmas of the Development of Social Work Education in Hungary. PhD thesis, Bournemouth University, UK.

Budai István (2004b): „...szakmai identitásában megerősödve lépjen ki a gyakorlatba...”
Esély, 1. szám, 61–79. p.

Budai István (2006): Megközelítések a szociális munkás-képzés fejlesztéséhez I. Esély, 6. szám. 62–88. p.

Budai István (2007): Megközelítések a szociális munkás-képzés fejlesztéséhez II-III. Esély, 1. szám, 84–109. old, 2. szám, 94–112. p.

CCETSW (1996): Central Council Education and Training of Social Work, Rules and Requirements for the Diploma in Social Work Education, London.

Clark, C. (1996): Knowledge and Professional Discipline. *Issues in Social Work Education*, Vol. 16, No. 2, Autumn, 45–56. p.

Cohen, D. and Hull, C. (1994): Professional training or academic education; a common problem. *Journal of Interprofessional Care*, Vol. 8, No. 1, Spring, 45–56. p.

Csapó Benő (2003): A Neumann örökség tanulságai. Oktatás az információs társadalom számára. Magyar Tudomány, 12. sz.

Dominelli, L. (1997): Sociology for Social Work. Basingstoke: Macmillan.

Ferge Zsuzsa (1976): Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 15–25. p.

Fisher, M. (1997): Research, Knowledge and Practice in Community Care. *Issues in Social Work Education*, Vol. 17, N. 2, Autumn, 17–30. p.

Fook, J. (2004): 'What professionals need from research. Beyond evidence-based practice'. In: *Social Work and Evidence-based Practice*. Research Highlights in Social Work 45. ed. D. Smith, Jessica Kingley, London, 29–49. p.

International Federation of Social workers (2004): Global Standard for Social Work Education and Trainings.

Henkel, M. (1995): Conceptions of Knowledge and Social Work Education. In: M. Yelloly and M. Henkel, eds. *Learning and Teaching in Social Work. Towards Reflective Practice*. London, Bristol, Pennsylvania: Jessica Kingley, 67–84. p.

Johnsson, E. and Svensson, K. (2005): Theory in social work – some reflections on understanding and explaining interventions. *European Journal of Social Work*, Vol. 8. Issue 4, 419–434. p.

Kelemen Gábor (2006): Reflektív gondolkodás a szociális munkában. *Esély*, 1. szám, 89–92. p.

Kozma Judit (2003): A szegénység pszichológiai vonatkozásai, *Esély*, 2. szám, 15–30. p.

Kozma Judit (2007): A szociális munka professzionalizációja a jóléti államokban I. *Kapocs*, 29. szám, 2–19. p.

Lorenz, W. (2001): 'Social work in Europe-portrait of a diverse professional group'. *International Standards Setting and Higher Social Work Education*. ed. S. Hessle, Stockholm University, Stockholm Studies of Social Work.

Lorenz, W. (2006): Az IFSW 50 éves világkonferenciáján elmondott beszéde, *Háló*, 2006 decemberi szám.

Lüssi, P. (2004): A rendszerszemléletű szociális munka gyakorlati tankönyve. Párbeszéd Alapítvány – Semmelweis Egyetem – HÍD Alapítvány, Budapest.

Lymbery, M. (2003): Negotiating contradictions between competence and creativity in social work education, *Journal of Social Work*, vol. 3, no. 1. 99–117. p.

Morales, A. and Shaefor, B.W. (1989): *Social Work: A Profession of Many Faces*. Allen and Unwin, Boston.

Parton, N. és O’Byrne, P. (2000): *Constructive Social Work: Towards a New Practice*. Macmillan and St. Martin’s Press. és www.criticalsocialwork.com Vol. 1., No. 2. Fall.

Parton, N. és O’Byrne, P. (2006): Mi a konstruktív szociális munka? *Esély*, 1. szám, 47–66. p.

Pataki Éva (2008): A szociális szolgáltatások szakmai szabályozásának fejlesztése. *Kapocs*, 34. szám, 2–13. p.

Rolfe, G. (1998): Advanced practice and the reflective nurse: developing knowledge out of practice. In: G. Rolfe and P. Fulbrook, (eds). *Advanced nursing practice*. Butterworth: Heinemann, 219–228. p.

Schön, D., A. (1991): *Educating the Reflective Practitioner*. San-Francisco: Oxford, Jossey-Bass Publisher.

Szabó Lajos (1999): *A szociális munka kialakulása és elméleti hátterei*. Szociális Munka Alapítvány, Budapest.

Taylor, I. (1996): Reflective learning, social work education and practice in the 21th century. In: N.Gould and I.Taylor (eds). *Reflective Learning for Social Workers*. Aldershot: Arena, 153–161. p.

The Bologna Declaration on the European space for higher education, Bologna, 1999. június 19.

The Bologna Declaration (1999)

<http://www.om.hu> 2005.

¹ Jegyzetek

A szerző főiskolai tanár.

² Itt most nem térünk ki az adottság-jártasság, a készség-jártasság, a készség-képesség, a tulajdonság-képesség fogalmak pedagógiai értelmezésére, azok általános és a szociális szakmában és a képzésben meglévő zavaraira.

³ Így lesz sokszor a védelembe vétel elkerülése helyett az első úgymond „segítő” lépés a gyermek védelembe vétele.

⁴ Nem egyszer olvasunk például esetekről szóló beszámolókból olyan kitételeket, hogy „a kliens jól segítette családsegítő munkámat...”, gyakran láthatunk diktátum ízű gondozási-nevelési terveket, bírósági tárgyalásokra hajazó esetkonferenciákat, és így tovább.

⁵ Sajátos módon képezi le ezt a problémát a szakmai nyelv, a „vádolom”, „nevelem” terminusok elterjedtsége. De ugyanerre a problémára, a szociális szakma értékelkötelezettségének a fellazulására utal a szolgáltatásokat felhasználók emberi jogainak, intim szférájának figyelmen kívül hagyása, megsértése például a bentlakásos intézményekben. Olyan esettel is találkoztunk, amikor videófelvétel készült a kliens alkoholfüggőségének bizonyítására, ami elfogadható a rendőrségi nyomozás során, de messzemenően idegen a szociális munka értékelfogásától.

⁶ A hagyományos gondozási paradigmához kapcsolódó fogalomhasználat sem a partneri viszony kialakítását és megtartását preferálja.

⁷ Ilyen módon tekintik a szociális esetmunkát egyesek csak kríziskezelésnek vagy családterápiának.

⁸ Az újabban úgyszintén gyakran használt kulcskvalifikáció fogalom értelmezését tekintve lényegében a kulcskompetenciákkal egyenrangúnak tekinthető

⁹ Itt nem térünk ki az oktatás és a képzés fogalmának értelmezésére és differenciálására.

Medveczky Rita

HELYZETKÉP A JAVÍTÓINTÉZETEK BEN FOLYÓ UTÓGONDOZÁS GYAKORLATÁRÓL I.

*„Mielőtt bármit elkövetnek,
gondoljanak a rózsakertre,
vagy még inkább egyetlen rózsatőre,
egyetlen egy rózsára, uraim.”*

(Pilinszky János: Sztavrogin elköszön)

Bevezető gondolatok

Nevelésről beszélni minden korban időszerű, javítóintézeti nevelésről beszélni napjainkban egyre időszerűbb. Maga a javítóintézet, mint a gyermekvédelem és igazságügy metszéspontjában álló sajátos konglomerátum és a falaikon belül megvalósuló javító-nevelő intézkedés paradoxona régóta foglalkoztatja a szakma elméleti és gyakorlati művelőinek fantáziáját.

A javító nevelés mikéntjéről, céljairól, lehetőségeiről, korlátairól, integráló és esetleges dezintegráló hatásáról, valamint az intézetekből kikerülő életútjáról számos vizsgálat és tanulmány született az elmúlt években.

Ám a sornak nincs vége, hiszen napjainkban áll kidolgozás alatt a fiatalok bünelkövetőkre vonatkozó anyagi jogi, eljárásjogi és végrehajtási szabályokat egységes szerkezetbe foglaló büntetőkódex. A kódex megalkotását és az egységes szabályozás létrehozását európai trendek, demográfiai változások, a fiatalok fejlődésére ható akcelerációs tényezők, a más elbánás elve, a nevelési eszme középpontba állítása indokolja. Felmerült annak igénye, hogy a gyermek- és fiatalok elkövetők differenciáltan, értelmi, érzelmi, erkölcsi fejlettségük figyelembevételével kapjanak esélyt a deviáns tettük mögött álló okok és körülmények feltárására. A kutatások azt jelezték, hogy bizonyos beavatkozási formák, bizonyos elkövetők esetében, bizonyos időben működnek sikerrel, vagyis a helyes időzítés kidolgozása kulcsfontosságú a bűnisméltés megelőzése szempontjából. Emellett kiemelt szerepet kap a büntettet minősítő igazságügyi eljárás, amely akkor éri el célját, ha a gyermekvédelem

intézmény- és eszközrendszerét használva képes megtalálni az optimális szankciót (Lévay, 2003, p. 1–3).

A kódextervezet egyik felvetése a fiatalkorú elkövetők életkori intervallumának a jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyv megállapításához képest leszállítása, ill. felemelése. Az életkori határ kitolása felveti a javítóintézeti nevelés lehetőségének bővülését a korévek dimenziójában. Ha figyelembe vesszük, hogy a statisztikák alapján a 17. életév jelenti a fiatalok bűnözési aktivitásának csúcsát, valamint azt, hogy a tett elkövetése és az ítélet kiszabása között hosszú évek is eltelhetnek, akkor indokoltnak tűnik a javítóintézeti nevelés, mint fiatalokkal szembeni intézkedés szélesebb körben való alkalmazása. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül az a momentum, hogy ilyenkor nemcsak az elkövetett bűncselekmény súlya érdemel figyelmet, hanem – mivel a személyes szabadság korlátozásáról van szó – a lakóhelyi/családi környezet is, amely sokszor elsődleges kriminogén faktorként teszi indokolttá az elkövető kiemelését és ezzel együtt a bűnismétlés megelőzését.

A tervezet a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszer kialakításakor holisztikus szemléletet követ. Mint a leírtakból látni fogjuk, a gyermek- és ifjúságvédelem valamint az igazságszolgáltatás egységes és együttműködő keretbe foglalt multidiszciplináris megközelítése a generális és speciális prevenciónak, valamint bármiféle problémamegoldásnak szegletköve.

A jelenlegi nemzetközi áramlatok tükrében e téma sokszínűségét tovább árnyalja, hogy a világszerte fellángolt viták kereszttüzében az elrettentést szolgáló tetterányos büntetés kiszabását preferáló igazságszolgáltatási alapú modell, illetve a treatment ideológiáját feladni nem akaró, az elkövető megjavítását célzó reszocializációs szemléletű jóléti modell áll.¹ A vita különösen hangsúlyos eleme a fiatalkorú elkövetőkkel való bánásmód, annak eldöntése, hogy a fiatal kor, mint védelemre méltó és védelmet kívánó átmeneti életszakasz, mennyiben hasonlítható a felnőttek világával. Vagyis: a fiatalok mennyiben áldozatok, és mennyiben kérhetők mégis számon? (Kerecsi, 2005, p. 16.) A kérdés megválaszolását politikai és gazdasági szempontok is determinálják. Ezért a fenti problematika jobb megértéséhez megkísérlem bemutatni azt a társadalmi környezetet, amely alapjául és keretétül szolgál a

¹ Ide kapcsolódnak az egyre inkább előtérbe kerülő alternatív szankciók, a resztoratív technikákat preferáló kárhelyreállító igazságszolgáltatás, amely a diverzió, a büntető igazságszolgáltatás rendszerétől távol tartó eszközöket kínál a jóvátétel, elterelés, mediáció alkalmazásával

javítóintézetekben folyó reintegrációs, reedukatív és reszocializációs technikákat ötvöző utógondozási aktivitásnak. A társadalmi folyamatok és a környezet tanulmányozása nélkül információink egyoldalúak és szegényesek lennének. Ha szem előtt tartjuk azt a kívánalmat, hogy a javítóintézeti nevelés és a ráépülő utógondozás a „kinti világ” elvárásaira kondicionál, akkor a „kinti világ” működésére ható elvek ismerete nélkül nem juthatunk messzire. A gazdasági, társadalmi, politikai folyamatok nyomon követése és elemzése kell, hogy kiindulást adjon a reszocializációs eszköztár kialakításához és fejlesztéséhez, a társadalmi realitásokhoz igazodó stratégia kidolgozásához.

A posztmodern paradigma

A paradigma megjelenése nemcsak időben követi a modernitást, de tartalmilag is árnyalja mondanivalóját. Egyik markáns jellemzője, hogy túllépve a felvilágosodás társadalompolitikára ható vívmányain, alapjaiban rendítette meg a haladásba vetett hitet. A XX. század derekán kibontakozó jóléti virágzás motorja a társadalom javíthatóságába, az integrálhatóságba vetett bizalom volt, amely szerint az egyének fizikai-társadalmi életesélyei közti távolság csökkenthető, a kollektív eszközökkel támogatott egzisztenciális biztonság széles körben elérhető (Ferge, 2000, p. 72–75).

Az elmúlt évtizedekben a társadalmi-gazdasági-politikai struktúrák viharos változásának lehettünk tanúi. Felértékelődtek az emberi és állampolgári jogok, az individualizáció és globalizáció súrlódási felületén jött létre az emberi alkalmazkodóképességet igencsak próbára tevő posztmodern társadalom. A változás szülte szükségletekre adott, sok esetben elhamarkodott és inadekvát válaszok (is) mutatják, hogy megrendült a régebbi korok kőbe vésett értékhierarchiája. A posztmodern társadalmak már nem deklarálják egyértelműen a szabadság-egyenlőség-szolidaritás egyetemességét, a köztük levő törékeny egyensúly fenntartása sem látszik többé fontosnak és lehetségesnek (Ferge, 2000, p. 71). A társadalom integrálhatóságának gondolata messze tűnik. A politikai és gazdasági rendszerek globalizálódása érvénytelenítette a korábban megingathatlannak látszó morális értékeket, egyben megszüntette a társadalmi normák konszenzusát (Irk, 1999). Az így kialakult új társadalmak további jellemzője, hogy a fehér (jó) és fekete (rossz) mezője egybecsúszik, sok esetben – Shakespeare szavaival élve – „szép a rút és rút a szép.” Egyre ritkábban látszik egyértelműen a köztük levő határ, illetve az egybemosódás eredményeképpen létrejövő szürke zóna szerepe felértékelődik. Az egyénre ható több irányból érkező elvárások nincsenek

hierarchiába rendezve, egymással ellentétes cselekvést is sugallhatnak. Az elvárás elősegítheti a morál, de gyengítheti a rövid távú anyagi érdek, és ez megfordítva is igaz, ha a materiális motiváció áll szemben morális értékekkel (Irk, 2002).

Ha az érték- és érdekdimenziót vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a kulturálisan meghatározott értékrend az iránytű, ami befolyásolja, hogy döntéseink meghozatala előtt a rendelkezésre álló megoldások közül azon a skálán, amelynek két végpontján a morálisan helyes, ill. az egyértelműen helytelen áll, milyen közbülső lehetőségek találhatók. Habár az értékrend egyazon kultúrközösségen belül is nagyon eltérő lehet, szilárd és közösség által támogatást élvező értékek esetében kisebb a csábítás, hogy az egyén az értékek elé helyezze aktuális érdekét (Irk, 2002).

A paradigmaváltás ára az érték- és érdekdimenzió konfliktusa, de nemcsak a moralitás szintjén, hanem a növekvő egyenlőtlenségek és az egyre szembetűnőbbé váló leszakadás, kirekesztődés dimenzióiban is érezteti hatását.

A munka világához, az oktatási és szociális intézményekhez, a családhoz, a szűkebb és tágabb társadalmi körhöz való kapcsolódás lehetőségét megragadni nem tudó, több szempontból deprivált rétegek számbeli növekedése mutatja, hogy a társadalmi felépítmény alapjául szolgáló konszenzus kérdőjeleződött meg (Jász, 2004, p. 46–47). Más megközelítés szerint kirekesztetteken a jövedelmi szegények olyan csoportjai értendők, ahol a csoport homogenitását a generációról generációra hagyományozott attitűdök és kulturális vonások erősítik. A hátrányból való kitörést gátolja, hogy képtelenek érdekeik érvényesítésére, társadalmi, kulturális, politikai jogaik artikulálására (Szoboszlai, 2004, p. 26–27). A társadalmi kommunikációból való kimaradás egyfajta ördögi kört, zárványok kialakulását eredményezi.

Amartya Sen a társadalmi kirekesztődésről írott tanulmányában említi, hogy a kirekesztődés mindig többdimenziós, nemcsak magát a jövedelmi szegénységet, hanem „az élet elnyomorodását jelenti” (Sen, 2003. p. 7). A vesztesek szemszögéből a tőke- és munkaerőpiac, a termékek és szolgáltatások világméretű kiszélesedése, a gazdasági csere és verseny intenzívvé válása, a kölcsönös függés erősödése az érdekviszonyok kiszámíthatatlanságát, létfeltételeik beszűkülését, a változtatáshoz szükséges erőforrásokhoz való hozzáférés lehetetlenségét hozta. Leginkább nekik fájó, hogy „a globalizáció nem

vezetett globális szolidaritással jellemezhető globális közösség kialakulásához.” Ebben a megközelítésben globalizáció és szociálpolitika fordítottan arányos, a több globalizáció nagyobb társadalmi egyenlőtlenségeket és kevesebb szociálpolitikát eredményezett (Vobruba, 2004, p. 3–11).

Mivel a kirekesztődés előre nem kalkulált tömegeket érintett, a kirekesztettek társadalom alatti társadalomként kezdtek működni (underclass), nem érezték magukra nézve érvényesnek azon szabályokat, amelyek a közösség életét irányítják, így idővel a tradíciókat nyíltan megtagadókként léphetnek fel. Mindez pedig a társadalom egészséges mechanizmusait is destruálja.

Robert Castel felhívja a figyelmet arra, hogy a XIX. századi pauperizálódás óta a kettészakadás veszélye mindig is kísértett. Ám ha a társadalom beletörődik a megosztottságba, és tényállapotként fogja fel az integrációs és dezintegrációs zónák közötti válaszfalakat, pontosabban maga is hozzájárul e falak építéséhez – erősítve a bizonytalanságot és törekénységet –, ezzel végzetes lépést tesz a dezintegráció legitimálására (Castel, 1993, p.21–22).

A leírtakat összegezve elmondhatjuk, hogy a posztmodern paradigma megjelenése kényszerítő erővel strukturálta át a társadalom, politika és gazdaság csaknem mindegyik szegmensét. Az új paradigma követelményeihez való alkalmazkodás pedig meghaladta az egyes rendszerszintek alkalmazkodóképességét. A változás hullámai a rendszereket alkotó individuumok mikroszintjét is elérték. Mégis van remény! Paradox módon a társadalom instabilitása az átlagosnál több interakcióhoz segíthet hozzá, több a lehetőség új kapcsolatokat, szervezetek létrehozására. A szinergetikai paradigma szerint a világ minden jelensége egy nagyobb káosz részét képezi, ám a káosz egy bizonyos telítettségi ponton szerveződni kezd, és új struktúra épül fel (Avar, 1988, p. 33–35). Rajtunk áll, tudunk-e/merünk-e káoszból kozmoszt teremteni túllépni a szükségszerűség nyújtotta kereteken. Mindezt kívánatosná teszi, hogy új típusú válaszokat fogalmazzunk meg a feltett kérdésekre. A válaszok kiérlelését sürgeti, hogy a megváltozott feltételekhez való igazodás leginkább a fiatal korosztályt veszi igénybe, hiszen annak tagjai még kevésbé rendelkeznek megfelelő eszközökkel pozíciójuk lényeges javításához.

Fiatalok életesélyei

A következőkben megvizsgálom, hogy a fiatalok életesélyei hogyan alakultak az utóbbi években, valamint hogyan hatnak az élethelyzetüket befolyásoló szocializációs ágensek.

Fiatalnak lenni napjaink egyik nagy kihívását jelenti. Kutatások bizonyítják, hogy a gyerekek a biológiai/fiziológiai akcelerációnak köszönhetően egyre korábbi életszakaszban, ámde értelmileg és érzelmileg éretlenebbül, sokszor gyermekkoruk rovására lépnek át kamaszéveikbe, amely mára elveszítette a felnőttkorba való átlépésre felkészítő folyamat jellegét, s ezzel együtt határai sem világosak. Korábban a felnőttiség kritériumának számító mérföldkövek, mint munkába állás, szülőktől való elköltözés, házasságkötés és gyermekvállalás, 5-6 év alatt lezajlott, nagyjából a fiatal huszonéveinek elején. Ekkorra fejeződött be az iskolai kiképzés ideje. Az iskolarendszerből a munkaerőpiacra való átmenet zökkenőmentes és kiszámítható volt. A családalapítás idejét nem tolta ki az egzisztenciateremtés bizonytalansága. A gyermekkor világához tartozó tanulás és a felnőttek világába való betagozódást jelentő munkavégzés között rövid átmenetnek számító kamaszkor az életciklus-változások sorában nem érdemelt külön figyelmet. A szakmai identitás a választott foglalkozáshoz kötődött. Az életpálya egyes szakaszai a hagyományok által teremtett, előre kiszámítható lépcsőfokok egymásutánjában épültek egymásra. A generációk közötti szolidaritás szorosra fonta az egyén különböző szocializációs színterekhez fűződő kapcsolatát.

Mára a rendszer többirányú bomlásának lehetünk tanúi. Az iskolarendszer expanziója, a hosszabb tanulmányi idő, a tankötelezettség kitolódása, a tömegessé váló felsőoktatás, valamint az a tény, hogy a képzés és a munkavégzés, vagyis a felkészülés és a hasznosítás ideje nem követi, hanem sok esetben időben kiegészítve egymást párhuzamosan fut – mutatják a szekvenciális életpálya és ezzel együtt a szakmai identitás kialakulásának elbizonytalanodását.² A vázolt folyamatokat elsősorban kényszerek működtetik. Az iskolarendszer expanziója mögött elsősorban nem a tudásalapú társadalom megteremtése áll, hanem az, hogy gondoskodni kell a munkaerőpiacra belépni nem tudó fiatalok kvázi értelmes

² Elhangzott: Somlai Péter: A fiatakorúak érése – a szocializáció c. előadáson az MTA-OKRI ülésén 2006. december 8-án. A témáról lásd bővebben: Somlai Péter: Szocializáció. Corvina, 1997.

„parkoltatásáról”. Mindezt a hibás kínálati oldal generálja. A fiatal pályakezdők nagy többsége azért munkanélküli, mert nem tud dolgozni. (Gazsó – Laki, 2004, p. 77).

A fogyasztói szemlélet azt sugallja, hogy a fiatalság önmagában érték vagy érdem, nem véletlen, hogy a reklámok, hirdetések tömege szól hozzájuk, potenciális fogyasztónak tekintve őket. „Mert te megérdemled!” Mivel a fiatalok sokkal könnyebben kaphatók az újdonság kipróbálására, ezáltal sokkal egyszerűbben manipulálhatók: „A jó fogyasztó nem kritikus, passzív, és automatikusan fogyaszt” (Azzopardi, 2000). Azt régen felfedezte a lélektan, hogy a létbizonytalanság előbb-utóbb pszichés-mentális egyensúlytalanságba fordul át, a kapaszkodóként felkínált fogyasztói szemlélet kettős frusztrációhoz vezet, a termelésből kirekesztődők – anyagi források híján – a fogyasztásban sem vehetnek részt. Életesélyeik alakulását nagyban meghatározza az esélyteremtő intézményekhez való kötődésük. Ne felejtsük el, hogy sok intézményt magában foglaló világban élünk és cselekszünk. Lehetőségeink és kilátásaink alapvetően attól függnék, hogy milyen intézmények léteznek, azok hogyan működnek, és mennyire inkluzívak (Sen, 2004, p.15).

Melyek ezek az intézmények? Talán reflexből is legtöbbünknek a család és az iskola jut eszébe először, ám a teljesség kedvéért említést érdemel a szűkebb és tágabb lakóközösség, a munkahely, az egyházak, civil szervezetek stb.

Az alábbiakban a családdal, mit történetileg változó modellnyújtó közösséggel bővebben is foglalkozom, ezzel szeretném érthetőbbé tenni, hogy a javítóintézeti utógondozottakkal és a nevelőikkel felvett interjúkban miért fókuszáltam a szocializációs csatornák meglétére, minőségére, működésére, ill. a működésbeli hibáik helyreállításának módjaira.

A család, mint elsődleges szocializációs kiscsoport, modellt nyújt majdani kapcsolatainknak, ezért rendkívül fontos a család nyújtotta kapcsolati példa. Az egyén élete során a családban megtapasztalt kapcsolati modellt ismétli meg, vetíti rá környezetére. Megtanulja megismerni önmagát és környezetét, elsajátítja az együttélés szabályait, az elvárt viselkedésmódokat. „Létünk forrása, feltétele és katalizátora a társkapcsolat, mivel lelki rendszerünket társas közvetítésű mintákból építjük fel. Így benne mindaz, ami sajátosan emberi, társas meghatározottságú. A társ jelenléte, a vele való kapcsolat ingere és modellje a szociális tanulás folyamatának” (Bagdy, 1994. p. 5). Az embert társas lényé alapvetően a mikromiliő formálja. Az egyén „apránként megtanulja, hogy a másik ember megértése az alkalmazkodás

előfeltétele, egyben a tudatos ön- és környezetszabályozás feltétele is” (i.m. p. 13). A családi bázis kezdi munkálni az emberi lényeket, felkészít a szélesebb társadalmi közegben való egzisztálásra. A családi közeg szűrőként is funkcionál, erősítheti vagy gyengítheti a külvilágból jövő hatásokat, tagjainak védelmet nyújt. Ha feladatának megfelelően működik, olyan helyé válik, ahol tagjai „elengedhetik magukat”, közös nyelvet beszélnek, rítusok alakulnak ki. Az identitás tudatosítását kollektív szimbólumokkal segíti elő (pl. családnév). Az ember három interperszonális szükségletére ad választ; mint bevonódás, ellenőrzés, gyöngédség – egyben előrevetíti későbbi kötődéseinket. Stabil és biztonságot adó családi légkörben a személyiség az élet nehézségeivel szemben olyan biztonságra tehet szert, amely lelki egészségvédelmének erőforrása és az önmegvalósítás záloga lehet (i.m. p. 18).

Figyelembe kell vennünk, hogy a családi élet az évszázadok folyamán átalakult, és ennek megfelelően változott tagjai családon belüli és kívüli kapcsolatrendszere. Más-más minőséget képvisel a család a különböző korokban, de mindig pontosan leképzi az aktuális társadalmi viszonyokat.

Lawrence Stone a fejlődés három szakaszát különböztette meg. A XVI. századig a nyílt ágazati család volt az uralkodó forma, ez meglehetősen kis háztartással rendelkező nukleáris családot jelentett, mélyen beágyazva a közösségi kapcsolatokba és rokoni viszonyokba. A fejlődés második fokán álló korlátozott patriarchális család a XVIII. század kezdetéig volt jellemző, már zártabb egységet képviselt, elkülönült a rokoni és helyi közösséghez fűződő kapcsolatoktól. Végül a XX. század kitermelte a zárt otthonközpontú nukleáris családot, mindez érzelmi individualizmussal és a családi intimitás növekedésével járt együtt (Giddens, 1995, p. 382–383).

A történeti áttekintést azért tartom fontosnak, hogy jobban megértsük a fejlődés tendenciáit és az arra adott válaszokat. A közösségi tér tágulása – a lakóhely elkülönült a munkahelytől – eredményezte a családi tér szűkülését, egyben az egyéni problémamegoldás behatároltabb lehetőségeit. A régi kor embere széles társas kapcsolatrendszerén keresztül a problémamegoldás széles skálájával rendelkezett. Nem volt éles határ a személyes és közösségi között, a szomszédság és faluközösség egyetlen nagycsaládot alkotott, nyitott és átjárható volt tagjai számára. A nukleáris család kifelé élt, problémáit megosztotta a közösséggel, s mivel az intim és a társas egybecsúszott, nagyobb védettséget adott a mindennapok kihívásaival szemben. „A vidéki, falusi életet dicsőítő munkák mind utalnak

arra, hogy itt az emberek közötti közösségi érzés (Gemeinschaft) erőteljesebb és elevenebb; ez a közösség és együttélés valódi és tartós formája” (Tönnies, 1983, p.11).

A család fokozatos elkülönülése környezetétől összefügg az urbanizációval és technicizációval, már nem jelent a közösség számára átjárható egységet. Egyre inkább befelé fordul, így intimitása és kohéziója is nő. A posztmodern korban mint a társadalom funkcionális alapegysége formális csoporttá válik, meghatározott feladatok ellátására szerveződik, intézményesen kapcsolódik a társadalmi makrostruktúrához. „A társadalom így képes függetleníteni magát az ember esendőségével összefüggésbe hozható véletlen adta kiszolgáltatottságoktól” (Szabó I., 1994. p. 71).

Mára világossá vált, hogy az átstrukturálódott intézmény- és normarendszerek gyengítették a család integráló funkcióját. Mutatja ezt az a tény is, hogy manapság a fiatalok egyre nagyobb számban kerülnek szembe, láznak fel és vonulnak ki az instrumentális megoldást kínáló keretek közül. Mindez erőteljes megosztottságukat is mutatja, hiszen a különböző helyzetekhez való alkalmazkodásra felkészítő családi, majd az ezt tovább erősítő iskolai szocializáció miliője azoknak kínál sikert, akik internalizálták/internalizálhatták a megfelelő kulturális kódokat.

Sokan az iskolán kérik számon az elégtelen családi szocializáció kiegyenlítését, az egyenlő esélyekhez való hozzáférés lehetőségének megteremtését, vagyis az életre való felkészítést. Szabó László Tamás jegyzi meg könyvében, hogy az iskolát ily módon nem lehet függetleníteni a működését meghatározó, erővonalait kijelölő mindenkor társadalmi hatótényezőkől. Mivel „az iskola nem felkészít az életre, hanem maga az élet”, s mint ilyen, pontosan leképzi a társadalom egyéb szektoraiban zajló mobilitási, érdek- és értékviszonyokat (is). A „rejtett tanterv” a nyelvi normák közvetítésével olyan szűrőt épít be a tanár-diák kommunikációba, amelyen rendre fennakadnak azon családok gyermekei, akiknek szocioökonómiai státuszukhoz kötődő egyenlőtlensége nyelvi deprivációban is megmutatkozik. Így az iskolai szabályok belsővé tétele az alkalmazkodóképesség próbájának is tekinthető. (Szabó L. T., 1988, p. 9–46).

A középosztály normadefinícióját sugalló elvárások között idegenül és magukra hagyatva téblábolók előbb-utóbb feladják hiábavaló küzdelmüket – és az iskolát okolják kudarcaikért, az iskola is hamar feladja integráló – és tegyük hozzá, uniformizálva integráló – erőfeszítését,

és a le/kimaradókat okolja sikertelenségükért. Pedig „csupán” az együttlétozázshoz elengedhetetlen, mindkét fél számára érthető és beszélt nyelv megteremtése szükséges. Ennek hiányában Bábel tornya is torzó maradt.

Szilágyi Gyula a „kifogadó iskola” bűnei közé sorolja, hogy a kezelhetetlen és integrálhatatlan gyerekekre korán ráüti a deviancia bélyegét. Az iskola jobban szeretné kapuin kívül tudni őket, az egerútnak felkínált magántanulói státusz nem jelent gyógyírt a problémára. Az iskolai kudarcok mindig hosszú távon fejtik ki hatásukat, a rendszerből való lemorzsolódás egyértelműen a marginalizációt és kriminalizációt vetíti előre (Szilágyi, 2004. p. 142). Mindez pedig nemcsak az iskola diszfunkcióit, hanem a tudáson és kompetencián alapuló érdem értékének hanyatlását, valamint súlyos motivációs problémákat is tükröz (Vajda, 2003, p. 28). Ám az iskolai kudarcot nem lehet önmagában szemlélni, az kimenetelét tekintve mindig többdimenziós. Gyakran függ össze a szegénységgel, betegséggel, drogfogyasztással, egyben csökkenti a gazdasági versenyképességet, így a társadalmi kohéziót is gyengíti. Ha az iskolai kudarcot a társadalmi egyenlőtlenségek kontextusában vesszük szemügyre, világossá válik, hogy nemcsak differenciált oktatási programokra van szükség, hanem ehhez kapcsolódó munkaerő-piaci, szociális, ifjúságpolitikai integrációra is (Stalder, 2000).

Az oktatásszociológiai kutatások alapján kiderült, hogy a tanulói életutak korán kettéválnak, már az általános iskola alsó tagozatában megjósolható, hogy ki az, aki sikeres iskolai pályafutás elé néz, és kinél várható kudarcos pályatörténet. Mindez pedig szorosan kötődik a majdani munkaerő-piaci helyzethez és a foglalkozási szerkezetben elfoglalható pozícióhoz (Kerecsi, 2005, p. 30).

Egy 1970-ben lefolytatott vizsgálat – amely 76 000 általános és középiskolás diák körében zajlott – kimutatta, hogy az ún. indulási esélyhátrány másfélszeresére nő az általános iskolai tanulmányok idején. Hasonló eredményt mutatott az egy évtizeddel később elvégzett reprezentatív felmérés is. A kutatások szignifikáns összefüggést mutattak ki a szülők iskolai végzettsége és a gyerekek általános iskolai tanulmányi teljesítménye között. A kapott adatokból az látható, hogy a középiskolánál alacsonyabb képzettségű szülők gyerekei már az általános iskolában elveszítik versenyképességüket. Mára az a furcsa helyzet állt elő, hogy miközben a lakosság iskolázottsági szintje nőtt, ennek kiegyenlítő hatása az alapoktatás szféráját érintetlenül hagyta, ami azt jelenti, hogy a magyar társadalomban továbbra is jelen

van egy alacsony iskolázottságú társadalmi csoport, amely „egyenlőtlenséget halmoz és konzervál” (Gazsó – Laki, 2004, p. 131–134).

A teljesség kedvéért említést érdemel a civil szféra hazánkban sajátos fejlődésirányú története. A harmadik szektor néven is ismeretes közeg integráló funkciója elsősorban a szabadidő eltöltésében, az önkéntes munka, a kultúra, sport, tudomány stb. köré szerveződött civil szervezetek tevékenységében nyilvánul meg. Hazánkban az egyesületek és alapítványok a két világháború között éltek virágkorukat, mintegy 14 000 működött országszerte (Lévai – Széman, 1993, p. 22). A második világháborút követő években következett be a hagyományos közösségek gyors szétesése. Az '50-es évek elején elindult gazdasági átalakulás és a vele együtt járó vízszintes és függőleges mobilitás, a társadalmi átrétegződés sietette bomlásukat. Ehhez hozzájárult az erőltetett urbanizáció, a tömegkommunikáció újabb formáinak térhódítása, helyi kultúrát erodáló hatása. A hatalomnak nem volt szüksége a spontán társulásokra, félt attól, hogy a „közösségi elfajulás” áttekinthetlenné tenné a társadalmi rendet, önmagát közösséginek tételezve iktatta ki az érdekérvényesítés alulról építkező formáit. Igazi közösség pedig vertikális függőségben nem lehet életképes. A mesterséges, felülről vezérelt kollektivitás lejáratta a közösségi formákat. „E mindenre kiterjedő dezintegrálódás összefügg a totális diktatúra kudarcával, azzal, hogy képtelennek bizonyult társadalomépítésre; a társadalomintegrációkat pedig – amelyeknek szervesen és alulról kellene építkezniük – lehetetlenné tették” (Ferge, 1991a, p. 8).

A rendszerváltás megszüntette az állami ellátórendszer monopóliumát, az informális szférára és a piacra épülő vegyes rendszer kezdett kialakulni. Nem véletlen, hogy a történeti gyökerekből táplálkozó voluntáris szféra állt talpra leghamarabb a rendszerváltás után (Lévai – Széman, 1993, p. 25). A civil szervezetek rendszerváltás utáni felértékelődése tette lehetővé, hogy a polgár mint magánszemély fejezze ki igényeit, érvényesítse érdekeit. Közös érdekek, értékek mentén, meghatározott célok elérésére, közös problémák kezelésére szövetkezzen. A kisebb közösségek szerepvállalása hozzájárulhat a társadalom egészségesebb működéséhez, a felmerülő problémák gyors, hatékony és a közösség által támogatott megoldásához, az érzelmi és információs hálók működtetéséhez. Mindez lehetővé teszi, hogy a mai kor intermedierek szereplőiként közvetítsenek a társadalmi rendszerek és részrendszerek között (Nárai, 2004, p. 616–628).

Az értékrend erodálódása nem kedvez a közösségképződésnek. A társadalomban működő közösségeknek tudniuk kell, honnan jönnek és merre tartanak, világos célokat kell megfogalmazniuk, s e célok eléréséhez szükséges eszközökkel kell rendelkezniük. Közösség és értékrend szoros kapcsolatban áll egymással, ha súlyosbodnak a társadalmi együttélés zavarai, ezzel párhuzamosan súlyosbodnak a társadalom hiánybetegségei is (Hankiss, 1982, p. 97).

A gyenge hatásfokkal integráló csatornák működési válságára utaló jel többek között az is, hogy egészségesen működő társadalomban a fiatalok felkészítését és beillesztését széles intézményi kör végzi. E működési mezőn komplementer szerepben funkcionálnak az egyes résztvevők. Az intézmények közötti történetileg kialakult kapcsolatrendszer segíti az ésszerű hatáskör-, erőforrás- és munkamegosztást. A kölcsönösség és függőség szabályai kedvező együttműködés esetén hatékonyan biztosítják a generációs reprodukciót. Mára az ellátatlan feladatok ide-oda csúszkálásának lehetünk tanúi. Az intézmények egymásnak passzolják le a tennivalókat, amelyek végül a legsilányabb érdekérvényesítő képességgel rendelkező családban feneklenek meg – a megoldás esélye nélkül (Laki, 2005, p. 66–67).

Amennyiben ez így folytatódik, nem állunk messze a szocializációs szükségállapot meghirdetésétől, ugyanis a szocializációs szükséghelyzet a szegregációs törekvéseket erősíti, felértékeli a deviáns szubkultúrákhoz tartozás jelentőségét a fiatalok körében. A veszteség és veszteség szubjektív megélése, az énképet és jövőképet befolyásoló negatív tendenciák mint a távlatokban gondolkodás és reális célok kitűzésének képtelensége, irreális énkép, a mának élés torkollnak oda, hogy legtöbbjük végleg lemond a legális szükségletkielégítési módokról. Hiszen ebből az aspektusból a felnőtté válás maga a kiábrándulás folyamata, sorsuk erőszakra és menekülésre kárhoztatja őket. Életükbe a jövő nem fér bele, számukra minden csak rövid lejárátú, mozgásterük a törvényesség mezsgyéjén túlra tolódik. (Szabó A.1, 2001, p. 7–11). Az ifjúság körében a tekintélytisztelt és elkötelezettség hiánya inkoherens világnézetre hívja fel a figyelmet, amelynek alapja a fiatalok és felnőttek aspirációinak és elvárásainak felismerésekor keletkező konfliktusok (Azzopardi, 2000).

Dr. Hüse Lajos és Nyírcsák János strukturált interjúk segítségével vizsgálták hátrányos helyzetű fiatalok életesélyét és jövőképét. Kutatásuk eredményeiből villantok fel a továbbiakban néhány jellemzőt.

A meginterjúvott 46 fiú és 54 lány átlagéletkora 16 év, közös jellemzőjük, hogy a területileg illetékes gyermekjóléti szolgálat alapellátott ill. védelembe vett gondozottjai, vagyis önmaguk és családjuk élete intézményes támogatásra szorul. Az iskola legtöbbjükénél negatív kontextust hordoz, úgy érzik, az elvégzett iskolák nem alkalmasak a marginalitásból való kilépésre. A családra vonatkozó válaszok 10%-a tartozik az egyértelműen pozitív jelentéstartalmú kategóriába, ami megint csak arra mutat, hogy a deprivált családok korlátozott erőforrásai nem tűnnek alkalmasnak az egyenlő társadalmi életesélyek biztosítására, csupán a deprivációt teremtik újjá. A megkérdezett fiatalok az anyagi gondokat érzik legnyomasztóbbnak, egyben fontosabban minden más problémánál. A nyilatkozók kétharmada a szorong és fél a jövőtől, egyharmad részük bizakodó a jövőjét illetően. Arra a kérdésre, hogy mire lesz szükségük ahhoz, hogy céljaikat elérjék, a válaszolók elsősorban a tanulásra, tudásra, a megfelelő szakmai képezettség megszerzésére helyezték a hangsúlyt. A vizsgálatból kitűnt, hogy a kérdezettek nagy többsége áthidalhatatlan szakadékot lát lehetőségei és eszközei, valamint a társadalom által preferált kívánatos viselkedésformák megvalósítása között. Hátráltató tényezőnek élik meg a képzetlenséget, az anyagi problémákat, a családot, személyes negatív tulajdonságaikat, valamint a roma származást (Hüse – Nyírcsák, 2005, p. 54–56).

Ha a mai társadalom nem képes alternatívát és átfogó korrekciós újrakezdési lehetőséget teremteni számukra, akkor elhanyagolásukkal természetes erőforrásait vesztegeti el. Gondoljunk csak arra, hogy a szülőtől számon kéri, ha gyermekéről nem gondoskodik megfelelően. És mi lesz a tágabb közösség felelősségével?

A fentiekből kirajzolódik, hogy az életesély és ennek szubjektív megélése a személyes jövőt strukturáló erőfeszítés hajtóereje. Ha azonban az eszközök és a célok között diszkrepancia jelentkezik, a frusztráció feloldására az apátia vagy a tudatos destrukció kínálkozik. De ezen nem is lehet csodálkozni. A vesztesek vagy tudomásul veszik az ítéletet, amely szerint annyit érnek, mint tanulmányi előmenetelük, s kellenül, de elfogadják osztályzatuk megszabta helyüket a munkaerőpiacon belül vagy kívül, vagy nem fogadják el, és akkor először szembetűnővé válnak. Hatni már nem lehet rájuk azzal a fenyegetéssel, hogy elveszítik állásukat, mert nincs nekik, és azzal sem, hogy családi kapcsolataikat veszítik el, mert az sincs nekik. „Egyébként meg senkinek nincs rám szüksége. Akkor meg miért ne igyam, kábítószereszem magam, ha tetszik, akár halálra” (Christie, 1996, p. 49). És tegyük hozzá: a

bűnelkövetésnek és lebukásnak, „a kiilleszkedés pokoljárásának” (vö. Castel) sincs tétje ebben a körben.

A fölöslegesség torokszorító problematikáját talán legplastikusabban József Attila Kövek c. versének néhány sora adja vissza: „...Ó, borzalmas így: útfelen heverni, / Ha bennünket nem épít városokká / Gránithalmokba semmi építő. (...) Hogy értelmes várossá magasodjunk, / Mert most minden s egyetlen értelmünk / Az úton heverő kövek fájdalma, / Mely porban és piszokban taposódva / Templomtorony kupolájába vágjuk!”

Sebezhetőség és kriminalizáció

A sebezhetőség és a kriminalizáció veszélye a többszörösére nőhet érzelmi és materiális depriváció közepette, különösen fiatal korban, amikor a személyes kompetenciák próbálgatása, a kalandkeresés, unaloműzés, a kortársaknak való megfelelni akarás egyaránt motiválhatja a törvényszegést. Különösen hangsúlyos a lelki kondíciók kérdése ebben az életkorban. A fiatalok lelkiállapotával foglalkozó, a 1990-es években indított kutatások kimutatták, hogy a 16 éven felüli népességben ugrásszerűen megnőtt a depressziósok száma (Kopp et al. 1996)³.

Az Európa Tanács 2000-ben kiadott Ifjúsági Trendek c. jelentése a sebezhető ifjúság problémáira koncentrálna az oktatás, munkaerőpiac és szabadidő-felhasználás dimenzióiban. E tanulmány sebezhetőségen a strukturális és társadalmi változásokkal való szembenézés képességét érti, az egyén és a társadalmi csoport szintjén. A sebezhetőség a reagálási képességben nyilvánul meg, amellyel a gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai élet alakváltozásaira válaszolunk. Ez a reagálási képesség pedig az egyén vele született erejétől és a külső impulzusoktól függ, amelyek nagyban befolyásolják az egyéni alkalmazkodást. A változással való megbirkózást segíthetik az egyes társadalmi szervezetek által felkínált eszközök, amelyek igénybe vételével az egyén képessé válik helyzete értelmezésére, konstruktív megbirkózási stratégiák alkalmazására (Furlong – Stalder – Azzopardi, 2000). A változásokra adott inadekvát válaszok, az alul- vagy túlreagálás egyaránt hangsúlyeltolódást eredményeznek, és leginkább a mentális szférában éreztetik hatásukat. Szociológiai értelemben a depresszió a saját helyzet átélésének negatív állapotát jelöli, amelyet az önvád,

³ Idézi: Gazsó F. – Laki L.: Fiatalok az újkapitalizmusban. Napvilág Kiadó, 2004, p. 47.

reménytelenség, kilátástalanság jellemez. Mindezt az okozza, hogy gyors gazdasági-társadalmi változások idején a lemaradók önmagukat ill. környezetüket okolják a hátrányba kerülésért. Egyfajta „tanult tehetetlenségről” van szó, az ilyen állapotban lévők fogékonyabbak az egészség- és önpusztító magatartásra. Kevésbé képesek szociális helyzetük javítására, törvényszerűen sodródnak a deviáns csoportok, magatartásformák felé (Gazsó – Laki, 2004. p. 47–60). Mindez pedig nem szükségszerű, az ember életutat, sorsot, erkölcsöt is választhat magának – azonban a választási lehetőségek nem egyformák. Könnyebb a jó utat választani annak, aki ezt látta, és nehéz annak, aki rosszul indult (Ferge, 1991b, p. 198).

Somlai Péter a szocializációról írott könyvében megjegyzi, hogy a gyermekkori szocializáció a megfelelő és nem megfelelő viselkedésmódokra vonatkozó különbségtétel megtanulását jelenti a felnőttek mintáján (Somlai, 1997, p. 59). E minta nagyban függ a nevelési helyzet alakulásától, amelyet Szabó András a fiatalok bűnözők szubkultúráját bemutató tanulmányában a fiatalok társadalmilag szabályozott élethelyzeteként értelmez, ami egyben az intézmények és személyes kapcsolatok komplex viszonyrendszereként jelenik meg. Megközelítésében a bűnözővé válás a nevelési helyzet abnormis alakulását jelenti, amely a követelményekhez való hibás viszonyulásban és hibás moralitásban érhető tetten. Az inkongruens nevelési helyzet adaptáció helyett inadaptációt idéz elő, ennek jele és bizonyítéka a büntett elkövetése (Szabó A. 2, 1979, p. 71–73). A fiatalok bűnözés végeredményben a szocializációs folyamat kudarcát, az ebben részt vevő intézmények funkciózavarát jelzi, amelyek eredményeképpen hibás viszonyulási struktúrák alakulnak ki. (i. m. p. 83). A 2003-ban napvilágot látott Társadalmi Bünmegelőzés Nemzeti Stratégiája felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a közhiedelemmel ellentétben a gyermek- és fiatalok bűnelkövetők többsége teljes családban nevelkedik.⁴

Az alábbiakban az Országos Rendőr-Főkapitányság 2005. évi adatait alapul véve megkísérlem vázolni az ifjúkori bűnözés alakulásának főbb irányait.

2005-ben a 100 ezer fiatalok lakosra jutó bűnelkövetők száma 2458 fő volt, amely az 1996 utáni időszak legmagasabb mutatói között található.

⁴ In: A Társadalmi Bünmegelőzés Nemzeti Stratégiája 2003. p. 43.
http://www.bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/tars_bunmeg_nemz_strat.doc

Megyék szerinti megoszlásban Budapest áll az élen, Borsod-Abaúj-Zemplén megye a második, Pest megye pedig harmadik a sorban. A fiatalok továbbra is a vagyon elleni bűncselekményekben vesznek részt leginkább, azonban a vagyon elleni bűncselekményeket elkövető fiatalok száma csökkent.

A fiatalok 39,3%-a önállóan követi el a bűncselekményt, amennyiben társai is vannak, ők is jellemzően fiatalok. 2005-ben a fiatal elkövetők 81,6%-a volt büntetlen előéletű. Magasabb lett a bázishoz viszonyított bűncselekmények száma, ami a sorozatos elkövetések növekedését jelzi. 2005-ben egy fiatal elkövetőre 1,76 bűncselekmény jutott. A személy elleni bűncselekmények közül az emberölések száma csökkent, a szándékos testi sértéseké továbbra is magas. Nőtt a garázda jellegű bűnelkövetés és a kábítószerrel való visszaélések száma.

A fiatal bűnelkövetők foglalkozásának megoszlásánál figyelemre méltó, hogy lassan a teljes populáció iskolakötelezettsége mellett csupán 69,35% tanuló, 19,7% foglalkozás nélküli, ami valószínűleg az egyik fő kiváltója a jogsértések elkövetésének, 3,38% alkalmilag dolgozik, 1,07% betanítva dolgozik, 1,16% egyéb foglalkozást űz.

A gyermekvédelmi intézményekből történő szökési esetek száma egyre magasabb. Az esetek kb. 3/4-e, néha ezt is meghaladó aránya történik az otthonokból. A csavargások, céltalan lézengések gyakori velejárói a kriminalitásnak. A kalandot kereső, tapasztalatlan fiatalok a kontrolltól való szabadulás útját keresik. Az eltűnésre, csavargásra általában csoportosan kerül sor, ilyenkor előre tervezetten különféle programokra igyekeznek, vagy a meghatározott közegből való menekülés a motiváló ok. A csellengés, mint időt strukturáló tényező, egyre fiatalabb korban jelenik meg, ehhez társul a szabadságvágy, az önállóság utáni sóvárgás, a csoportos együttlét igénye (Diószegi, 2006, p. 8).

Innen pedig már csak egy lépés a deviáns szubkultúrába való integrálódás, amely – a szocializációs és érzelmi deficitre épülve – sorsközösséget, eligazodást, szerepet és elfogadást kínál. Mindezt pedig nem szabad választás eredményeképpen, hanem a kényszerhelyzetben egymásra találtak szükségletéből adódóan (Hatvani – Papházi, 2004. p. 136).

Ha pedig az integráció hiányából és nevelési deficitből eredő bűnelkövetésről beszélünk, akkor fiatal elkövetők esetében – a bíróság mérlegelése alapján – lehetőség van a nevelő

jellegű intézkedés formájában elrendelt korrekcióra. Ennek színterei a Szociális és Munkaügyi Minisztérium közvetlen fenntartása alatt álló javítóintézetek.

A javító nevelés jogi háttere és alkalmazása

A javító nevelés elsősorban a jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyvre támaszkodik. Ennek 108. §-a kimondja, hogy a büntetés vagy intézkedés célja a fiatal helyes irányú fejlődésének, társadalmi beilleszkedésének elősegítése, s mivel a javítóintézeti nevelés szabadságelvönással járó intézkedés, alkalmazni csak akkor lehet, ha célja más módon nem érhető el. A 109. § szerint a javítóintézeti nevelés intézkedésnek minősül. A 118. § a fiataalkorú eredményes nevelése érdekében tartja indokoltnak a javítóintézeti elhelyezést. A javító nevelés időtartama 1-3 évig terjedhet, ha ezen idő alatt a fiatal betölti a 19. évét, az intézetből el kell bocsátani. Ám a törvény nem rögzíti, hogy mely bűncselekmények elkövetése esetén kerülhet sor kiszabására, s mivel ily módon bármely bűncselekmény elkövetése indokoltta teheti kiszabását, a bíróság feladata, hogy alaposan megvizsgálja az elkövető személyi körülményeit (Hatvani – Papházi, 2004, p. 128). Az 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bvtvr) 105. §-a szerint a javítóintézeti nevelés végrehajtásának feladata a fiatal nevelése, oktatása, szakmai képzése, a helyes irányú fejlődés elősegítése. A 107. § (2) bekezdés felhívja a figyelmet, hogy különös gondot kell fordítani a személyiségzavarban szenvedő fiataalkorúak gyógyítására, sajátos nevelésére, oktatására. A 108. § (3) bekezdés kimondja, hogy a javítóintézeti nevelés idején a törvényes képviselő gondozási-nevelési joga szünetel, ez a jog az intézet igazgatóját illeti meg.

A Btk. 118.§-a szerint ideiglenesen az bocsátható el, aki legalább egy évet eltöltött az intézetben, ha a kiszabott javítóintézeti nevelés felét már letöltötte, és feltételezhető, hogy az intézkedés célja további javítóintézeti nevelés nélkül is elérhető.

1. táblázat

Az alkalmazott javítóintézeti nevelések száma

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
191 fő	218 fő	304 fő	291 fő	238 fő	201 fő	195 fő	192 fő

(Források: Kerezsi K.: A fiataalkorú bűnelkövetés jogszabályi változásai, különös tekintettel a javítóintézetekre. Új tendenciák. In: A javítóintézet, mint esély c. konferencián elhangzott előadások anyagai. p. 23. ill. a két utolsó évszám tekintetében Kerezsi Klára: Büntetve gondozni? In: Esély 2007/3. szám p. 70.).

Az elmúlt évek számadatai tükrében látható, hogy a bírák mintha az elkövetők számához képest kevés alkalommal élnének a javítóintézeti nevelés kiszabásának lehetőségével.

Mindezt persze számos más tényező is befolyásolja. A demográfiai mutatók oldaláról tény a 14–18 éves korosztály létszámának csökkenése, másrészt a büntető igazságszolgáltatás rendszerének változása; a próbára bocsátás mellett a bíróság által külön magatartási szabályként előírt szankciók terjedése, valamint a vádemelés elhalasztásának lehetősége. A korábban idézett rendőrségi statisztika is utal a fiatalok elkövetők magas bűnhalmazatára, ám a hazai gyakorlat azt jelzi, hogy még nagyobb számú bűncselekmények esetén is lehetőség van arra, hogy az eljárás a két szabadságelvonással járó jogkövetkezménynél enyhébb szankciók alkalmazásával érjen véget. Ebben a megközelítésben a szabadságelvonás még az intézkedés szintjén is mint végső eszköz jelenik meg (Kerecsi, 2005, p. 22–27). Az eljárások elhúzódása, a gyors reagálás hiánya szintén a nevelési célzat megvalósulása ellen hat. Mivel a javítóintézeti nevelés kiszabása elsősorban nevelési szándékkal valósul meg, az időmúlás miatt ezek az elvek elveszítik jelentőségüket, súlytalanná válnak, így a bíróság mozgástere is beszűkül. A bírák jó része kellő információ hiányában a szabadságvesztés szinonimájának tekinti (Bartkó, 2005, p. 35–36).

Már a bevezetőben utaltam rá, hogy az Európa Tanács R (2003) 20. sz. ajánlása – amely a fiatalok elkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszer újragondolását sürgeti – veti fel, hogy a büntetőjogi felelősségnek jobban kell igazodnia az elkövető életkorához, érettségéhez, összhangban kell lennie az elkövető fejlettségével (Lévay, p.11). S mivel a javítóintézeti nevelés jogszabályban deklaráltan nevelési és az ebből eredő személyiségfejlődési deficit kompenzálására vállalkozik, sikeres kimenetele a hátrányok minél korábbi életszakaszban történő feltárásától és kiegyenlíthetőségétől függ. *„Prevenációs értéke lehetne, ha nem ilyen nagyszámú bűncselekmény elkövetése után jönnének hozzánk a gyerekek, és ennek a mostani trendek teljesen ellentmondanak”* – jegyzi meg az aszódi intézet általános igazgatóhelyettese.

Volentics Anna a reszocializációs gondozás korszerűsítéséről írott tanulmányában rámutat a fiatalok elkövetők javító nevelésének illuzórikus voltára. Ha figyelembe vesszük, hogy 0–14 éves kor között az elsődleges szocializáció „felülír” minden mást, akkor az inadaptálódás, folyamat-jellegéből fakadóan, holisztikus megközelítést igényel. „A reszocializációs gondozás ugyanis nem más, mint olyan komplex és speciális segítő-nevelő-fejlesztő folyamat, amelynek célja az antiszociális fejlődésirányú és/vagy elkövető fiatalok speciális szükségleteinek (szociális, nevelési-oktatási, mentálhigiénés, egészségügyi) teljes körű

és/vagy célszerű kielégítése által szocializáltsági szintjük növelése, s ezen keresztül társadalmi (re)integrációs esélyeik növelése” (Volentics, 1994, p.151–152).

A fenti gondolatok befogadását sürgeti a Nevelőotthonok Nemzetközi Szervezete (FICE) 1986-os Malmöi Nyilatkozata, amelyben kinyilvánítja, hogy az országok pénzügyi megszorítások és gazdasági krízis idején sem engedhetik meg maguknak, hogy megfélemedkezzenek leggyengébb tagjaikról. A korai csalódások, destruktív vagy fenyegető események, élmények által terhelt fiatalokú elkövetőknek esélyt adhat a javító nevelés. S mivel ezek az intézmények „társadalmi feladatot látnak el, rá is szorulnak a társadalom támogatására.”⁵

A tanulmány következő részében azt tekintjük át, mit jelent a javító nevelés elmélete és gyakorlata a debreceni és az aszódi intézetekben.⁶

IRODALOM

Avar Pál (1988): Hősterápia. Magvető Kiadó, Budapest.

Azzopardi, Anthony (2000): Szabadidő: Kockázati tényezők és a sebezhetőséghez vezető utak. In: Ifjúsági Trendek. http://www.dkmt.org/hun/doc/sebezhetoseg.doc_azzopardi 2006. 12. 16.

Bagdy Emőke (1994): Családi szocializáció és személyiségzavarok Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Bartkó Levente (2005): A fiatalokkal kapcsolatos ítélezési dilemmák In: „A javítóintézet, mint esély” konferencián elhangzott előadások anyagai. Perspektíva Alapítvány.

Castel, Robert (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. In: Esély 1993/3. szám.

Christie, Nils (1996): A fájdalom korlátai. In: Gönczöl Katalin - Kerezi Klára (szerk.): Deviancia, Emberi jogok, Garanciák. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület Kiadása, Budapest

Diószegi Gábor (2006): Az ifjúkori bűnözés alakulása. <http://www.orfk.hu/tanulmanyok> 2006.12.05.

Ferge Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület kiadása.

⁵ FICE Kongresszus – Malmöi nyilatkozat. In: Gyermek- és Ifjúságvédelem, VI. évf. 1987/1. szám, p. 56–57.

⁶ A Rákospalotai Javítóintézetben 2006 folyamán nem volt utógondozás alatt álló növendék.

Ferge Zsuzsa (1991a): Variációk a társadalmi integráció témájára In: Esély 1991/1. szám.

Ferge Zsuzsa (1991b): Társadalmi struktúra, társadalmi hátrány In: Ferge Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom. (Szerk.: Várnai Györgyi) T-TWINS Kiadó, Budapest 1991.

Furlong, Andy – Stalder, Barbara – Azzopardi, Anthony: Sebezhető Ifjúság In: Ifjúsági Trendek 2000. http://www.dkmt.org/hun/doc/sebezhetoseg.doc_azzopardi 2006.12.16.

Gazsó Ferenc – Laki László (2004): Fiatalok az újkapitalizmusban. Napvilág Kiadó.

Giddens, Anthony (1995): Társadalmi intézmények. In: Giddens, Anthony: Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest.

Hankiss Elemér (1982): Diagnózisok I. Magvető Kiadó, Budapest.

Hatvani Erzsébet – Papházi Tibor (2004): Deviancia és szociális fogyatékoság – A javítóintézetekből elbocsátottak utánkövetéses vizsgálatának lehetőségei, tapasztalatai In: Papházi Tibor (szerk.): Javítóintézet, Család, Gyermekvédelem. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, /Kapocs Könyvek/.

Hüse Lajos – Nyírcsák János: Hátrányos helyzetű fiatalok életesélyei és jövőképe. In: Kapocs 2005/4. szám.

Irk Ferenc: Társadalmi felelősség a bűnözésért 1999.
http://www.okri.hu/index.php?menu=archivum_irk_tarsadalmi 2005.09.26.

Irk Ferenc (2002): Globális kockázatok – Diszfunkcionális kriminálpolitika
http://www.okri.hu/index.php?menu=uj_kutat_globalis 2005.09.26.

Jász Krisztina (2004): Társadalmi kirekesztettség: A perifériára szorult társadalmi csoportok az átmenet időszakában In: Tér és Társadalom XVIII. évfolyam 2004/3. szám.

Kerezsi Klára (2005): A fiatalok bűnelkövetés jogszabályi változásai különös tekintettel a javítóintézetekre. Új tendenciák. In: „A javítóintézet, mint esély” konferencián elhangzott előadások anyagai. Perspektíva Alapítvány.

Laki László (2005): Munkaerőpiaci helyzetkép, a hátrányos helyzetű fiatalok és esélyeik In: „A javítóintézet, mint esély” konferencián elhangzott előadások anyagai Perspektíva Alapítvány.

Lénárd Krisztina – Rácz Andrea (2004): A javítóintézeti nevelés, mint támogató intézmény dezintegrációs hatásai. In: Papházi Tibor (szerk.): Javítóintézet, Család, Gyermekvédelem. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, /Kapocs Könyvek/.

Lévai Katalin – Széman Zsuzsa (1993): Társadalmi trigonometria. Scientia Humana.

Lévay Miklós: Az Európa Tanács R (2003) 20. számú ajánlása a fiatalok bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről
http://www.szochalo.hu/uploads/media/csaygi0503levay_europatanacs 2006.12.18

- Nárai Márta: A civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek illetve a társadalom számára. In: *Educatio*, XIII. évf. 2004/4. szám.
- Sen, Amartya (2003): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. In: *Esély* 2003/6. szám
- Sen, Amartya (2004): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat II. In: *Esély* 2004/1. szám.
- Somlai Péter (1997): *Szocializáció*. Corvina, Budapest.
- Stalder, Barbara (2000): Sebezhetőség és oktatás In: *Ifjúsági Trendek* 2000
http://www.dkmt.org/hun/doc/sebezhetoseg.doc_azzopardi 2006.12.16.
- Szabó András 1 (2001): Kiszakadás vagy leszakadás – Diszfunkciók a felnőtté válás során. In: Slézia Gabriella (szerk.): *Fiatalok az utcán – Tanulmányok a városi fiatalok utcai csoportjait elérni kívánó közművelődésről 1998-2000*. Budapesti Művelődési Központ.
- Szabó András 2 (1997): *Fiatalok bűnözők szubkultúrája* In: Szabó András: *A büntett és büntetése*. Gondolat, Budapest.
- Szabó István (1994): *Bevezetés a szociálpszichológiába* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabó László Tamás (1988): *A rejtett tanterv*. Magvető, Budapest.
- Szilágyi Gyula (2004): *Megbukott az iskola?* Osiris Kiadó, Budapest.
- Szoboszlai Zsolt (2004): Szegénység, marginalizáció, szegregáció – Adalék a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezéséhez. In: *Tér és Társadalom*, XVIII. évf. 2004/3. szám.
- Tönnies, Ferdinand (1983): *Közösség és társadalom*. Gondolat, Budapest.
- Vajda Zsuzsanna (2003): Az iskola, a társadalom és a társadalmi hátrányok. In: *Esély* 2003/3. szám.
- Vobruba, Georg (2004): Ellensége-e a globalizáció az európai szociális modellnek? In: *Esély* 2004/6. szám.
- Volentics Anna (1994): Elképzelések a fiatalok zárt intézeti neveltek reszocializációs gondozásának korszerűsítéséről. In: Gönczöl Katalin (szerk.): *Büntetőpolitika, bűnmegelőzés*. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke, Budapest.

Papházi Tibor

Bölcsődék megszűnése – településstatistikai metszetben¹

Jelen tanulmányban a bölcsődék megszűnésének problémáját vizsgálom településstatistikai adatok alapján. Kérdésfelvetésem arra irányul, milyen tényezők mutathatók ki a bölcsődék megszűnésében, mi okozhatja, hogy egyes településeken megmaradtak, másutt megszűntek bölcsődék, illetve akár az összes bölcsőde.

Adataink két forrásból származnak: a KSH Országos Statisztikai Adatgyűjtési Programjának bölcsődei adatgyűjtéseiből (OSAP 1203), valamint a VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság (VÁTI Kht.) által üzemeltetett Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerből (TeIR). Ez utóbbi részben ugyancsak KSH-adatokból áll, amelyeket településszinten is le lehet kérni az interneten keresztül. A kétféle forrásból származó adatokat településszinten összekapcsoltuk, így egy egységes településrekordos adatbázist állítottunk elő, amely a 2005. évre vonatkozóan településenként tartalmazta a bölcsődékre vonatkozó releváns adatokat (pl. férőhelyszám, beíratott gyermekek száma), valamint az egyes településeknek olyan fontos adatait, amelyek feltételezhetően összefüggésbe hozhatók a bölcsődék megszüntetésével (pl. demográfiai, bevételi, kiadási, települési intézményrendszert érintő adatok). A táblázataink esetében nem tüntetjük fel a forrást, ha az adatok ebből az adatbázisból származnak.

Településnagyság-kategóriáinkat a TeIR-ből letöltött, állandó népességre vonatkozó adatok alapján alakítottuk ki, a KSH népességnagyság kategóriarendszere szerint. Az adatokkal kapcsolatban általánosságban elmondható, hogy használatuk nem nélkülözhet bizonyos óvatosságot, különösen a TeIR vonatkozásában: a letöltött adatok hiányosak lehetnek, értelmezhetőségük az adatbázis információi alapján nem feltétlenül kielégítő. Még az OSAP-adatok is tartalmaznak bizonyos inkonzisztenciákat, amelyek főképp adatszolgáltatási hibákra vezethetők vissza.

Alternatív magyarázat hiányában adatszolgáltatási hibának tekinthetjük, hogy 2005-ben a 3145 település között négy olyat találunk, ahol van egy-egy bölcsőde a településen, de ezeknek nincs kimutatott férőhelyük, noha adatbázisunk a működő bölcsődék adatait

tartalmazná, mint azt az 1. táblázat mutatja. Magyarázatul szolgálhatnának pl. engedélyezési problémák, de azt is megállapíthatjuk, hogy a négy település egy-egy bölcsődéjében vannak beíratott gyermekek is, összesen 163 fő – noha nincs férőhelyre vonatkozó adat.

1. táblázat

A települések száma bölcsődék és férőhelyeik kategóriái szerint, 2005

Bölcsődék száma összevonva	Bölcsődei férőhelyek száma					Összesen
	nincs férőhely	5–10 férőhely	11–50 férőhely	51–100 férőhely	több mint 100 férőhely	
Nincs bölcsőde	2919	0	0	0	0	2919
1 bölcsőde	4	28	127	17	1	177
2–5 bölcsőde	0	0	3	14	20	37
6–10 bölcsőde	0	0	0	0	7	7
10-nél több	0	0	0	0	5	5
Összesen	2923	28	130	31	33	3145

Van három olyan település is, ahol bár lenne férőhely, nincs beíratott gyerek. Az egyikről kapott szóbeli tájékoztatás szerint a bölcsődés korú gyermekeket a településen működő óvodában gondozzák, ami azt a megfigyelést erősíti, hogy a bölcsődék fennmaradását, a bölcsődei szolgáltatások biztosítását a szervezeti kooperációk elősegíthetik. Megállapíthatóan jóval több azoknak a településeknek a száma, ahol a beíratott gyermeklétszám meghaladja a férőhelyek befogadóképességét. A férőhelyadattal rendelkező településeknek csak 4,5%-a, ahol 100 férőhelyre 100-nál kevesebb gyerek van beíratva, 32%-uknál 100-120 gyerek, 47,7 %-nál 121–150, és 15,8 %-nál 151 vagy több gyerek jut 100 férőhelyre (ezen belül négy településen 200 vagy több gyerek jut 100 férőhelyre). A férőhelyekkel összefüggő mutatókat településnagyság-kategóriák szerint az alábbi, 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat

Férőhelyekkel összefüggő mutatók, 2005

Településnagyság -kategóriák	Települések	Bölcsődével rendelkező települések	Bölcsődék	Bölcsődei férőhelyek	A bölcsődébe beíratott gyermekek száma (V. 31.)	100 férőhelyre jutó beíratott gyermek
X–499 fő	1023	1	1	5	5	100
500–999 fő	676	0	0	0	0	-
1000–1999 fő	650	5	5	55	69	125
2000–4999 fő	506	39	39	660	827	125

5000–9999 fő	146	52	54	1 087	1 442	133
10 000–19 999 fő	81	67	71	2 346	3 093	132
20 000–49 999 fő	42	41	72	3 463	4 512	130
50 000–99 999 fő	12	12	58	3 167	4 276	135
100 000–X fő	8	8	90	4 901	6 444	131
Budapest	1	1	140	8 082	9 562	118
Összesen	3145	226	530	23 766	30 230	127

Az adatokat látva túlzónak tarthatjuk a bölcsődék megszűnésének, megszüntetésének folyamatát, amelyet 1990-től, részletesen 1997-től kísérhetünk nyomon (3. táblázat).

3. táblázat

Bölcsődei alapadatok

Megnevezés	1990	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Működő intézmények száma	1003	559	565	549	532	532	523	515	527	530
Működő férőhelyek száma	50250	26956	26947	26071	24965	24397	24078	23771	23911	23766
Ebből*										
Budapest	15474	9557	9529	9169	8661	8296	8168	8047	8102	8082
Megyei jogú város	8133	9447	9407	9057	8676	8478	8378	8303	8203	8243
Egyéb város	19342	6553	6549	6487	6489	6433	6514	6423	6645	6527
Község	6706	1399	1462	1358	1139	1187	1018	998	961	914
Beíratott gyermekek száma	40825	30762	33209	31983	29561	28981	28847	29422	30333	30230
Férőhely-kihasználtság** (%)	81,2	114,1	123,2	122,7	118,4	118,8	119,8	123,8	126,9	127,2

*1990-ben a HM- és BM-bölcsődék adatai nélkül.

**Ez a mutató a beíratott gyermekek számát viszonyítja a működő férőhelyekhez, és nem azonos a bölcsődei statisztikában alkalmazott kihasználtsági százalékkal (ld. Szociális statisztikai évkönyvek), amely a gondozási napokat veszi figyelembe.

Forrás: KSH, Szociális statisztikai évkönyvek, 1998-2005-ös kötetek

Látható, hogy 1990-ben még 1003 bölcsőde 50 250 férőhelyén 40 825 gyerek volt, 2000-re ez a működő intézmények és a férőhelyek tekintetében mintegy felére csökkent. Az intézmények számának apadása 2003-ban érte el a mélypontját, amikor csak 515 működő intézményt jegyzett a bölcsődei statisztika, 2004-ben azonban ismét emelkedett a bölcsődék száma, és 2005-re szinte elérte a 2000-es állapotot. Ezzel nagyjából párhuzamos a férőhelyek számának alakulása. A különbség annyi, hogy a 2003-as mélypont után az emelkedés 2005-re nem volt olyan mértékű, mint az intézmények számának tekintetében. Összességében a bölcsődék száma 1990-ről 2005-re 47%-kal, férőhelyeik száma ennél is jobban, 53%-kal csökkent, a beíratott gyermekek száma azonban csak 26%-kal. Míg 1990-ben a (3. táblázat szerinti)

férőhely-kihasználás országosan nem érte el a 100%-ot – száz férőhelyre 81 beíratott gyerek jutott –, addig 1997-ben már 114, és a mutató értéke tovább emelkedett: 1997–2000 között országos átlagban 120, 2001–2005 között pedig 123 fő jutott 100 férőhelyre. Azonban az is valószínűsíthető, hogy az igény nem korlátozódik pusztán arra a 226 településre, ahol jelenleg bölcsőde található.

A bölcsődéket az önkormányzatok tartják fenn, a gyermekvédelmi törvény szerint a 10 000-nél nagyobb lélekszámú településeken kötelező jelleggel. Létesítésük és megszüntetésük tehát önkormányzati döntés következménye – még a törvény be nem tartása is. 2005-ben a tízezres lakosságszámot meghaladó települések önkormányzatai közt 15 olyan akadt, amely nem tartott fenn bölcsődét. A teljes igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy vannak olyan önkormányzatok is, amelyek számára – 10 000 fő alattiak lévén – nem volna kötelező, mégis tartanak fenn bölcsődét. A településnagyság növekedésével nő annak valószínűsége, hogy a településen van bölcsőde, és annak valószínűsége is, hogy több bölcsőde is működik.

4. táblázat

A bölcsődével rendelkező települések száma településnagyság szerint, 2005

Településnagyság- kategóriák	Nincs	1	2–5	6–10	10-nél több	Összesen
	bölcsőde					
X-499 fő	1022	1	0	0	0	1023
500–999 fő	676	0	0	0	0	676
1000–1999 fő	645	5	0	0	0	650
2000–4999 fő	467	39	0	0	0	506
5000–9999 fő	94	50	2	0	0	146
10 000–19 999 fő	14	63	4	0	0	81
20 000-49 999 fő	1	19	22	0	0	42
50 000-99 999 fő	0	0	9	3	0	12
100 000–X fő	0	0	0	4	4	8
Budapest	0	0	0	0	1	1
Összesen	2919	177	37	7	5	3145

Nemcsak a bölcsődék megszűnésének az oka tehát a kérdés, hanem ezzel összefüggésben az is: milyen oka lehet annak, hogy hasonló települések egyikén van, másikán nincs bölcsőde. A megszűnési szempontok vizsgálatánál a rendelkezésre álló statisztikai adatokból három lehetséges magyarázó szempontot vizsgálhatunk meg: a demográfiai, az anyagi és a munkanélküliséggel kapcsolatos tényezőket.

A bölcsődék megszűnését tekintve kézenfekvő lenne arra a következtetésre jutni, hogy az ok a gyerekszám csökkenése. Az adatok vizsgálata azonban ezt nem támasztja alá, főleg, ha az óvodáskorú népességgel hasonlítjuk össze a bölcsődés korosztályt.

5. táblázat

Óvodák és bölcsődék főbb adatai

Megnevezés	1990	2000	2005
Óvodák*			
3–5 évesek száma**	371 980	311 995	291 001
Feladatellátási helyek száma	4 718	4 643	4 526
Férőhelyek száma	385 020	366 245	349 679
Óvodás gyermekek száma	391 129	366 871	326 605
Bölcsődék			
0–2 évesek száma**	366 352	284 938	285 418
Működő intézmények száma	1 003	532	530
Működő férőhelyek száma	50 250	24 965	23 766
Beíratott gyermekek száma	40 825	29 561	30 230

*Az óvodáknál a 2000. év az 1999/2000-es, a 2005-ös a 2005/2006-os tanév adatait jelenti.

**1990, 2001 és 2006 január 1-i adatok.

Forrás: KSH, Magyar statisztikai évkönyvek 1991-es, és 2005-ös adatokat tartalmazó kötetek.

Az adatokból látható, hogy az óvodás korú népesség nagyjából ugyanakkora, mint a bölcsődés korú. A 3–5 évesek száma 1990-ben még 371 980 fő volt, a 0–2 éves, bölcsődés korosztályba pedig 366 302 fő tartozott, egyaránt 22%-os csökkenés után 2005-ben 291 001 főre apadt a 3–5 éves, 285 418 főre a 0–2 évesek száma. Nem lehet tehát azt mondani, hogy a bölcsődék bezárására elsősorban a demográfiai helyzet változása miatt került sor, hiszen akkor ennek az óvodák tekintetében is érvényesülnie kellett volna.

Az óvodák adataival további összehasonlítási lehetőségek is kínálkoznak. Már 1990-ben is közel ötször annyi óvoda volt, mint bölcsőde. Az óvodák száma 1990-ről 2005-re mindössze 4%-os csökkenést mutat, az 1990-es 4718-ról 2005-re 4526-ra esett a számuk. A férőhelyeik 9%-kal, a beíratott gyermekek száma 16%-kal csökkent. (Ezzel szemben, mint említettük, a bölcsődék száma 47%-kal, férőhelyeik száma 53%-kal, a beíratott gyermekek száma pedig 26%-kal csökkent.) Míg az óvodákban a száz férőhelyre jutó gyermekek száma 102 volt 1990-ben, 2005-ben pedig 93, addig bölcsődék esetében a férőhely-kihasználás ehhez képest fordítottan alakult: 1990-ben 81, 2005-ben viszont már 127 gyermek jutott 100 férőhelyre. Az adatok alapján levonható az a következtetés, hogy az intézmény- és férőhely-csökkentési

folyamat jóval hátrányosabban érintette a bölcsődéket, mint az óvodákat, ennek következtében a bölcsődéknél túlsúlyosság mutatható ki, míg az óvodáknál kismértékű bőség.

Óvoda mégis 2256 településen van, míg bölcsőde csak 226 településen, az óvodával rendelkező helységek száma tehát gyakorlatilag tízszer annyi, mint a bölcsődével rendelkezőké. Azaz 2005-ben a 3145 település 71,7%-a rendelkezik óvodával, míg bölcsődével csak 7,2%. Az óvodába beírt gyermekek száma 326 605, ezzel szemben a bölcsődébe beíratott gyermekek száma 30 230 fő volt 2005-ben, ez a különbség is kicsivel több mint tízszeres az óvodák javára. Ezen lényegesen az sem változtat, hogy a bölcsődei szolgáltatást a bölcsődei statisztika szerint összességében majdnem 50 ezer gyerek vette igénybe (azt azonban nem tudjuk, hogy hasonló mutató az óvodáknál hogyan alakulna). További érdekesség, hogy az 5. táblázatban láthatók szerint óvodába többen vannak beiratkozva, mint amennyi a korosztályhoz tartozók száma lenne az adataink alapján. De mivel 6 évesek is járnak óvodába, akiknek száma 2006. január 1-jén 93 837 fő volt, azt mondhatjuk, hogy az óvodába beíratottak száma nagyjából megfelel a korosztály létszámának, ez a bölcsődés korosztály esetében nincs így, a bölcsődébe beírtak csak 10%-át teszi ki a 0–2 éves korosztály létszámának.

Az intézmények számának összehasonlítása más érdekességeket is mutat. Óvoda több településen van, mint általános iskola, ez utóbbiak csak 2040 településen találhatók meg, pedig az iskoláskorú, 6–14 éves népesség száma 985 352 fő, ennek az óvodáskorúak csak a harmada. Ez is azt valószínűsíti, hogy az intézmények száma nincs szoros összefüggésben a megfelelő korú népesség számával. A 2005-ös adatok szerint ahol bölcsőde van, ott óvoda is van, és – egyetlen településtől eltekintve – általános iskola is. Így azoknak a településeknek a száma, ahol bölcsőde, óvoda és általános iskola is van, 225. Olyan település, ahol csak bölcsőde lenne, nem fordul elő, és olyan sem, ahol csak bölcsőde és általános iskola van, óvoda pedig nincs. Azon települések száma, amelyen egyik intézmény sincs, 832. Azokon a településeken, ahol óvoda van, ott leginkább általános iskola is van, ezek száma 1983 (a 225 bölcsődével rendelkező településsel együtt).

6. táblázat

Települések száma gyermekintézményekkel való ellátottság szerint, 2005

Településnagyság-	Semmilyen	Óvoda és	Bölcsőde,	Egyéb	Összesen
-------------------	-----------	----------	-----------	-------	----------

kategóriák	gyermekintézmény nincs	általános iskola van	óvoda és általános iskola van	kombinációk	
X–499 fő	761	90	0	172	1023
500–999 fő	59	476	0	141	676
1000–1999 fő	10	619	5	16	650
2000–4999 fő	2	464	39	1	506
5000–9999 fő	0	94	52	0	146
10 000–19 999 fő	0	14	67	0	81
20000–49999 fő	0	1	41	0	42
50 000–99 999 fő	0	0	12	0	12
100 000–X fő	0	0	8	0	8
Budapest	0	0	1	0	1
Összesen	832	1758	225	330	3145

1990-ben még 379 településen volt bölcsőde a TeIR adatok alapján, ebből adatbázisunk 376-ot tartalmaz, az 1990-es és 2005-ös településstruktúra eltéréseinek következtében. A TeIR-rendszerből az 1990-es adatok lekérésekor csak 3063 település adatai töltődnek le, pedig a Szociális statisztikai évkönyv szerint 3070 települést tartottak nyilván ebben az évben. Nyilván ezzel függ össze, hogy 1990-ben a TeIR alapján csak 992 bölcsőde van az 1003 helyett, amelyből 987 marad a 2005-ös településstruktúrával való illesztéskor. Településszintű adatbázisunk ugyanis csak a TeIR alapján, és úgy volt kialakítható, hogy a 2005-ben meglévő településekhez kapcsoljuk az 1990-es szerkezetet. A 2005-ös településlistával való összekapcsolás után 3050 azonos mindkét évben, 95-öt hiányzó adatként vesz figyelembe az adatbázis 1990-ből: ide tartozik a 7 hiányzó település, valamint azok, amelyek időközben megváltoztak (megszűntek, összeolvadtak más településekkel, vagy szétváltak és ennek során jöttek létre). Emiatt az 1990-es állapottal való összehasonlítás eredménye nem pontosan mutatja a számszerű tényeket.

Mindezek figyelembevételével a bölcsődével rendelkező települések számának a csökkenése – a mindkét évben azonos, 3050 település tekintetében – úgy jelentkezik, hogy

- 2674-ről 2919-re nőtt a bölcsődével nem rendelkező települések száma,
- 280-ról 177-re csökkent az egy bölcsődével rendelkező települések száma,
- Budapest kivételével a 10 vagy több bölcsődével rendelkező települések száma 9-ről 6-ra csökkent, és míg 1990-ben 22 bölcsőde is lehetett a nagyvárosokban, 2005-ben már csak 15 bölcsőde volt a maximum,
- Budapesten 1990-ben még 253 bölcsőde volt az adatbázisunk szerint, 2005-ben már csak 140.

Meg kell említenünk, hogy adatbázisunk 16 olyan települést is tartalmaz, ahol 1990-ben még nem volt bölcsőde, 2005-ben viszont már van. Ezenkívül van egy olyan település, ahol 1990-ben egy bölcsőde volt, 2005-ben pedig kettő van, azaz összesen 17 helységben történt gyarapodás. (Van viszont 5 olyan település, amely 1990-ben még nem létezett, 2005-ben viszont ezeken is van egy-egy bölcsőde.) 123 olyan település van a 3145-ből, ahol ugyanannyi bölcsőde maradt, mint 1990-ben, és 81 helységben maradt bölcsőde, bár csökkent a számuk. 171 településen teljesen megszűnt a bölcsőde, de mindössze egy olyan település van, ahol kettőnél több bölcsőde volt, és 2005-ben már egy sincs: Salgótarjánban öt bölcsőde szűnt meg 15 év alatt.

Településnagyság-kategóriák szerint vizsgálva látható, hogy ott a legintenzívebb a bölcsődék megszűnése, ahol a legkisebb az ellátottság: nagyobb települések felé haladva kevésbé szűntek meg bölcsődék, ugyanakkor kisebb településeken kevesebb a férőhely, így több gyerek is jut egy férőhelyre.

7. táblázat

Településnagyság-kategóriák szerinti adatok, 2005

Településnagyság-kategóriák	Bölcsődék csökkenési aránya (%)	0–2 évesek aránya (%)	Egy férőhelyre jutó 0–2 éves (fő)	Száz bölcsődéskorú-ra jutó férőhely (db)	100 férőhelyre jutó beíratott (fő)
X–499 fő	-	2,812	1579,6	0,06	100,0
500–999 fő	100,0	2,830	-	0,00	-
1000–1999 fő	80,8	2,900	492,5	0,20	125,5
2000–4999 fő	67,5	2,933	66,9	1,49	125,3
5000–9999 fő	44,9	2,950	27,4	3,65	132,7
10 000–19 999 fő	38,8	2,928	14,2	7,04	131,8
20 000–49 999 fő	49,3	2,779	9,8	10,25	130,3
50 000–99 999 fő	37,0	2,644	6,3	15,85	135,0
100 000–X fő	33,3	2,752	6,5	15,39	131,5
Budapest	44,7	2,563	5,4	18,66	118,3
Összesen	46,3	2,801	12,0	8,34	127,2

Az 500 fő alatti településnagyság-kategóriában nem volt csökkenés, mert itt 1990 óta keletkezett egy bölcsőde, öt férőhellyel és öt beíratott gyermekkel, ezért a kihasználtság is 100%-os. Az 500–999 fős népességnagyság-kategóriában öt bölcsőde volt 1990-ben, 2005-re mind az öt megszűnt, így nincs férőhely, és beíratott gyermek sem. Az 1000-9999 fő közötti

kategóriában a bölcsődék csökkenési aránya átlag 64%-os, a 10 000 fős és nagyobb kategóriákban pedig 40%-os, Budapesten 45%. A 0–2 éves korúak aránya ugyanakkor magasabb a 10 000 fő alatti, mint a nagyobb népességű kategóriákban, Budapesten a legalacsonyabb, és itt jut a legkevesebb gyerek egy férőhelyre, és itt a legkisebb az intézmények leterheltsége is. Jól kirajzolódik, hogy száz 0–2 évesre jutó férőhely több van a nagyobb településeken, mint a kisebbeken, minden szóba jöhető mutató Budapest helyzetét mutatja a legjobbnak.

A településnagyság-kategóriák mentén vázolható csökkenési arány, vagyis, hogy a kisebb településeken nagyobb valószínűséggel szűntek meg a bölcsődék, egyben valószínűsíti, hogy a megszűnésben szerepet játszik a települések anyagi helyzetének a romlása is, mivel a nagyobb települések jobb anyagi helyzetet valószínűsítenek statisztikai átlagban. Ez egyben azt is jelenti, hogy a bölcsődével rendelkező települések átlagosan jobb anyagi helyzetűek is. A települések anyagi helyzetére vonatkozóan nyilvános adatot csupán a tárgyévi összes bevétel és kiadás tekintetében találtunk. Pontosabb mutatók hiányában tehát a kettő különbségéből kiszámított egyenleggel kíséreltük meg jellemezni a településeket, tudván azt, hogy ezekre az értékekre torzítóan hatnak pl. a hitelfelvételek, illetve adósságok. Az ily módon végzett számítások szerint az önkormányzatok több mint negyedének egyenlege kisebb-nagyobb mértékben negatív, de ez a kategóriaátlagokban elmosódik. A 2005-ös TeIR-adatok között a tárgyévi összes bevétel és kiadás adatai nem is találhatók meg, ezért itt a 2004-es adatokat használtuk (8. táblázat). De ha egzakt mutatóként nem is használhatók az egy főre jutó bevételek és kiadások különbségének értékei, a településnagyság növekedése mentén megmutatkozó előnyösebb anyagi helyzetet közelítőleg mutatják, amit a bölcsődével való rendelkezés szempontjából figyelembe lehet venni, hiszen összhangban van a bölcsődék csökkenési arányai és az egy férőhelyre jutó gyermekszám vizsgálatának előző eredményeivel.

8. táblázat

Egy főre jutó egyenleg átlaga településnagyság és bölcsődével való rendelkezés szerint

Településnagyság-kategóriák	Bölcsődével nem rendelkező települések		Bölcsődével rendelkező települések		A településnagyság-kategóriában lévő összes település	
	egyenlegének átlaga (ezer Ft/	száma	egyenlegének átlaga (ezer	száma	egyenlegének átlaga (ezer	száma

	fő)		Ft/fő)		Ft/fő)	
X–499 fő	7,8	1021	6,4	1	7,8	1022
500–999 fő	7,8	676	-	-	7,8	676
1000–1999 fő	9,0	645	19,0	5	9,1	650
2000–4999 fő	9,8	467	17,6	39	10,4	506
5000–9999 fő	15,4	94	16,5	52	15,8	146
10 000–19 999 fő	21,3	14	25,4	67	24,7	81
20 000–49 999 fő	30,3	1	31,6	41	31,6	42
50 000–99 999 fő	-	-	35,1	12	35,1	12
100 000–X fő	-	-	38,8	8	38,8	8
Budapest	-	-	73,9	1	73,9	1
Összesen	8,7	2918	24,1	226	9,8	3144

Látható, hogy a főátlagtól, azaz az összes település átlagától való eltérések általában nem jelentősek, csak a 2000–4999 fős településnagyságnál szignifikánsak az ún. t-próba szerint. Ebből az a következtetés is levonható, hogy van ugyan az anyagi tényezőknek jelentősége a bölcsődék létében, de más szempontok is hatnak. Például a bölcsődei ellátással kapcsolatos szemléletnek is jelentős a befolyása. Az 1000–1999 fős településnagyságnál található 5 település bölcsődei közül pl. több más intézménnyel összevonva működik. Talán csak ilyen módon tudtak fennmaradni. Ha tehát azt kérdezzük, hogy a hasonló adottságú települések közül az egyiken miért van bölcsőde, míg a másikon nincs, akkor a lehetőségek eszköztárába a kemény anyagi tényezők mellett az önkormányzati jó szándékot és a szervezőkészséget is fel kell tételezni.

Nehezebb kérdés a rendelkezésre álló adatok alapján azt megválaszolni, hogy miért nincs ott bölcsőde, ahol a törvény előírja. 15 olyan település van, amelyen adataink szerint annak ellenére nincs bölcsőde, hogy lakosságuk 10 000 fő feletti, tehát a gyermekvédelmi törvény (Gyvt.) szerint kötelező lenne bölcsődét létesíteni. Ezek közül egy 20 000 feletti lélekszámú, a már említett Salgótarján, ahol öt bölcsőde szűnt meg 1990 óta, és aligha feltehető, hogy egyre sem lenne igény egy több mint 40 000 lakosú településen.

A 10 000–19 999 fős településnagyság-kategóriában annak a 14 településnek az átlaga, ahol nincs bölcsőde, nem tér el lényegesen a főátlagtól (a 8. táblázatban a településnagyság-kategória szerinti összesen település átlaga). Megjegyezzük, hogy a 14 tízezer lakos feletti településen kettő csak kevéssel lépi át népességnagyság tekintetében a kategóriahatárt, ami lehetőséget adhat magyarázkodásra a gyermekvédelmi törvény betartásával kapcsolatban.

Kérdésként vetődhet fel, hogy ott, ahol nincs bölcsőde, a napközbeni gyermekellátás más intézménye, pl. a családi napközi kiválthatja-e azt, mert abban a 15 városban, ahol bölcsődének a Gyvt. szerint lennie kellene, ötben van családi napközi. Az adatok vizsgálata alapján a válasz nemleges. A családi napközi nem elterjedt intézmény: 2005-ben mindössze 456 férőhelyen 706 gyermek fordult meg az év során az országban összesen, amely meg sem közelíti a bölcsődék hasonló adatait. Az sem tisztázható pontosan, hány településen van családi napközi: 37 településről rögzített az OSAP adatot a gondozott gyermekek, de csak 34-ről a férőhelyek tekintetében. A 37 település között 16 olyan található, ahol bölcsőde is van, ott a családi napközik esetében tehát inkább kiegészítésről lehet szó, mint a bölcsődék kiváltásáról.

Az említett öt családi napközivel rendelkező település közül négy nem önkormányzati fenntartású, indokolt ezért kitérni a bölcsődékkal kapcsolatban arra, hogy a nem önkormányzati bölcsődék vajon pótolhatják-e a megszűnő önkormányzatiakat. Az adatok vizsgálata után a válasz ismét nemleges. Bár az adatbázisunk fenntartói adatokat nem tartalmaz, mert azok intézményekhez kötődnek, nem pedig településekhez, a Szociális statisztikai évkönyvek alapján készített idősorból lehetőség van bizonyos következtetések levonására.

9. tábla

Bölcsődei férőhelyek fenntartók szerint

Megnevezés	1990	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Működő férőhelyek száma, ebből	50250	26956	26947	26071	24965	24397	24078	23771	23911	23766
önkormányzati	46726	25790	25832	25128	24089	23564	23300	22959	23024	22909
nem önkormányzati	3524	1166	1115	943	876	833	778	812	887	857
Önkormányzatiak aránya (%)	93,0	95,7	95,9	96,4	96,5	96,6	96,8	96,6	96,3	96,4
Nem önkormányzatiak aránya (%)	7,0	4,3	4,1	3,6	3,5	3,4	3,2	3,4	3,7	3,6

Forrás: KSH, Szociális statisztikai évkönyvek, 1998–2005-ös kötetek

Az adatokból az számítható, hogy míg az önkormányzati fenntartású férőhelyek száma 1990-ről 2005-re 51%-kal csökkent, a nem önkormányzatiaké sokkal nagyobb mértékben, 76%-kal,

vagyis a megszűnési folyamat lényegesen erőteljesebben érintette a nem önkormányzati fenntartású bölcsődéket. Sőt, a meglévő férőhelyállományon belül az önkormányzatiak szerepvállalása még fokozódott is: 1990-ben 93%-os volt az önkormányzati férőhelyek aránya, 2005-ben már 96%-os, a nem önkormányzatiak viszont 7%-ról 4%-ra csökkentek. Mindez azt jelzi, hogy a nem önkormányzati fenntartású intézményeknek a jelenlegi jogszabályi és gazdasági környezet nem kedvez a bölcsődei férőhelyek fenntartása tekintetében. A 2005-ös adatok alapján ezek legnagyobb része alapítványi (közalapítványi), néhányat központi költségvetési intézmény és közhasznú társaság is fenntart, és inkább csak mutatóba szerepelnek a fenntartók között egyházak, vállalkozások, önkormányzati intézményfenntartó társulások.

Végül, a bölcsődék fenntartásának a munkanélküliséggel való összefüggését tekintve azt gondolhatnánk, hogy ahol nagy a munkanélküliség, az önkormányzatok inkább hajlanak a bölcsődék megszüntetésére, abból kiindulva, hogy a szülők (valamelyike) úgyis otthon van, ami nem teszi feltétlenül szükségessé bölcsőde fenntartását. Adataink alapján azonban ez nem igazolható.

10. táblázat

180 napon túli munkanélküliek aránya az aktív korú lakosságban a bölcsődével rendelkező és nem rendelkező településeken településnagyság-kategóriák átlaga szerint, 2005

Településnagyság-kategóriák	Bölcsődével nem rendelkező települések		Bölcsődével rendelkező települések		A településnagyság kategóriában lévő összes település	
	tartós munkanélküliségi rátájának átlaga (%)	száma	tartós munkanélküliségi rátájának átlaga (%)	száma	tartós munkanélküliségi rátájának átlaga (%)	száma
X–499 fő	6,4	1021	9,0	1	6,4	1022
500–999 fő	5,5	671	-	-	5,5	671
1000–1999 fő	4,9	641	6,9	5	4,9	646
2000–4999 fő	4,3	467	3,4	39	4,2	506
5000–9999 fő	3,6	94	3,7	52	3,6	146
10 000–19 999 fő	2,6	14	3,3	67	3,2	81
20 000–49 999 fő	7,7	1	2,6	41	2,7	42
50 000–99 999	-	-	2,0	12	2,0	12

fő						
100 000–X fő	-	-	2,3	8	2,3	8
Budapest	-	-	0,8	1	0,8	1
Összesen	5,4	2909	3,3	226	5,3	3135

A táblázatból az látszik, hogy összességében azokon a településeken, ahol nincs bölcsőde, magasabb a tartós munkanélküliek aránya, de a vonatkozó 2000–20 000 fős településkategóriákat tekintve az eltérés nem jelentős, vagyis a munkanélküliségnek nincs különösebb, statisztikailag számottevő hatása a bölcsődék létre. Az adatok vizsgálatánál figyelembe kell venni, hogy a regisztrált munkanélküliekről van szó, nem minden településről van adat, és az aktív korú lakosság esetünkben a 15–59 éves korú népességet jelenti, amik torzító tényezőként jöhetnek szóba. Ennek ellenére azt állapíthatjuk meg, hogy a munkanélküliség döntően a településnagysággal mutat összefüggést, ami egyben a bölcsődék fenntartását is befolyásolja. A nagyobb településeken kisebb a munkanélküliség, de ezeken inkább van bölcsőde, és a statisztika a településnagyság hatását jeleníti meg erőteljesen. Még ha az egyes településeken esetleg volt is hatása a munkanélküliségnek a bölcsődék számának csökkenésére, ez kategóriákon belül a számok szintjén nem érzékelhető.

Összegzésül állapítsuk meg, hogy a rendelkezésre álló statisztikai adatok nem teszik lehetővé, hogy teljes körű, megalapozott következtetéseket lehessen levonni a bölcsődék megszűntetésének okairól. A hivatalos statisztikai adatgyűjtések nem elég részletesek, illetve nem elég mélyek ahhoz, hogy a bölcsődék megszűnésének okait egyértelműen megmagyarázzák. Pontosabb válaszokat célzott, mintavételes adatgyűjtésekből származó statisztikákból illetve a terepen lefolytatott kvalitatív vizsgálatokból lehetne kapni. A hivatalos statisztikákból származó adatelemzések mégsem hiábavalóak, mert lehetővé teszik olyan következtetések levonását, amelyek közkeletű feltételezések cáfolatát valószínűsítik. Az adatok elemzésével ugyanis megállapítható: nem tűnik igazolhatónak az, hogy a bölcsődék megszűnése mögött a demográfiai helyzet lényeges változása állna. Az 1000-20 000 lakosságszámú településeken átlagosan magasabb a 0–2 éves korúak aránya, mégis az 530 bölcsődéből csak 169 található ezeken, a 20 000 fölötti lakosságú településeken 220, Budapesten pedig 140 van (egy alapítványi bölcsőde 500 fő alatti helységben működik).

Mint láttuk, azt sem lehet mondani, hogy a munkanélküliség hatása jelentős lett volna a bölcsődei helyzetre. Ugyanakkor a bölcsődéknek a napközbeni kisgyermekellátás intézményrendszerében jelenleg nincs alternatívája, és ahol van bölcsőde, ott a számított

férőhely-kihasználási mutatóból az következik, hogy a bölcsődék iránt nagyobb az igény, mint amennyit az önkormányzatok jelenleg biztosítanak, akár mi volt is az indokuk a megszüntetésre. A 2005-ös adatok alapján azt mondhatjuk, hogy egyes önkormányzatok a gyermekvédelmi törvény bölcsődékkal kapcsolatos rendelkezéseit sem tartják be, ez pedig aligha kedvez a bölcsődékkal kapcsolatos igények artikulálásának azokon a helyeken, ahol nincs napközbeni gyermekellátás.

Jegyzet

A tanulmány a „Napközbeni kisgyermek-ellátási férőhelyek szélesebb körű, országos elterjedésének problémái és akadályai, különös tekintettel a bölcsődére és a családi napközire” munkacímű tanulmánykötet részeként íródott, amely az SZMM Gyermek- és Ifjúságpolitikai Főosztályának megbízására készült, dr. Korintus Mihályné szerkesztésében.

